

**TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI UYGULANAN
İSTİKRAR PROGRAMLARININ
SANAYİLEŞME ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ
(DOKTORA TEZİ)**

Ferah ÖZKÖK

Eskişehir, 1997

T.C.
ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI UYGULANAN
İSTİKRAR PROGRAMLARININ SANAYİLEŞME
ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

DOKTORA TEZİ /

Hazırlayan
Ferah ÖZKÖK

Danışman
Prof. Dr. Ergül HAN

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
MERKEZ KÜTÜPHANESİ

Eskişehir
1997

Ö Z E T

Gelişmekte olan ülkeler; ödemeler dengesi açıkları ve enflasyon sorununu gidermek için ortodoks ve heterodoks adı verilen IMF önerileri doğrultusundaki istikrar programlarını uygulamaya koymaktadırlar.

Ortodoks istikrar programları, para arzının kontrol altına alınması, kamu açıklarının azaltılması, döviz kurunun devalüasyonunu içerirken, heterodoks istikrar programları ise fiyat ve ücretlerin dondurulması, sabit döviz kurları ve bütçe açıklarını ortadan kaldırmak ve yardımcı olarak parasal reform amacıyla mali disiplin sağlanmasını içerir.

Arjantin, Brezilya, Meksika, İsrail ve Güney Kore gibi ülkeler istikrar programları uygulamışlar, Latin Amerika ülkelerinin uygulamaları genellikle başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ayrıca bu programlar sonucunda üretim ve yatırımlarda da gerilemeler söz konusu olmuştur.

Türkiye’de 1980 yılından sonra 24 Ocak 1980’de ve 5 Nisan 1994’de iki önemli istikrar programı uygulamaya konmuştur.

24 Ocak 1980 programının en önemli yönü ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisinin yerine ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin benimsenmiş olmasıdır. Bu istikrar programının enflasyon üzerinde çok önemli bir etkisi olmazken, dış ticarete özellikle ihracat üzerinde başarılı sayılabilecek bir etkisi olmuştur.

5 Nisan 1994 istikrar programı ise gelir artırıcı, harcama kısıcı, kamu maliyesi ile ilgili önlemler, döviz kuru ve fiyat politikalarıyla, Merkez Bankası ve bankacılık kesimi ile ilgili önlemler ve yapısal önlemler içermektedir. Bu istikrar programının enflasyon ve dış ticaret açıkları üzerinde kalıcı bir etki yaratamadığı görülmektedir.

İki istikrar programının sanayi üzerindeki etkisi; sanayinin, üretim, istihdam, yatırımlar, büyüme, dış ticaret, verimlilik, ve teknoloji-sindeki değişiklikleri belirlenerek gösterilmeye çalışılmıştır.

24 Ocak 1980 sonrası sanayi yatırımlarında belirgin bir düşüş olduğunu, verimlilik ve teknolojik değişim adına bir gelişme sağlanamadığı, ancak sanayi ürünlerinin ihracatında bir artış sağlandığı görülmektedir.

5 Nisan 1994 istikrar programı sonrasında da yine benzer biçimde sanayi yatırımlarında ve istihdamda gerileme gözlenirken, verimliliğin artırılamadığı, AR-GE faaliyetlerine yeterli kaynak ayrılamadığı ve sanayinin rekabet gücünü artırıcı bir gelişme sağlanamadığı görülmektedir. Buna rağmen krizin atlatılmasında da önemli rolü olan sanayi ürünlerinin ihracatında artış sağlandığı görülmektedir.

Türkiye sanayileşme yönünde önemli adımlar atmış olmasına rağmen, makro düzeyde kısa, orta ve uzun dönemli öncelikleri iyi belirlenmiş ticaret ve sanayi politikalarına gereksinim vardır.

A B S T R A C T

Developing countries have been putting into practice the stability programmes which are parallel to the advices of IMF named orthodox and heterodox, in order to solve deficits of the balance of payments and inflation problem.

While the orthodox stability programmes are involving keeping the control of money supply, decreasing public deficits and devaluation of exchange rate:

Heterodox stability programmes involve freezing the prices and wages, removing the fixed exchange rates and budget deficits, besides they involve providing financial discipline with the purpose of financial reform.

The countries like Argentina, Brazil, Mexico, Israel and South Korea had practiced stability programmes, and the practices of Latin America countries had usually been resulted with failure.

Moreover, in the result of these programmes; regressions in production and investments had been discussed.

In Türkiye, two important stability programmes were put into practise after 1980, on 24 January 1980 and 5 April 1994.

The most important side of 24 January 1980 programme is adopting the strategy which is aimed at export instead of the strategy becoming industrialist based to import.. While this stability programme had no effect on inflation, it had a good effect on foreign trade, particularly over export.

5 April 1994 stability programme has been involving precautions about increasing incomes, decreasing expenditures, public finance; exchange rate and price policy, Central Bank and banking section, and structural precautions. It is seen that this stability programme couldn't have created a permanent influence over inflation and deficit of foreign trade.

The influence of these two stability programmes over industry had been tried to be shown, as determining the changes in production, employment, investments, growing, foreign trade, productivity and technology.

After 24 January 1980, it is seen that there had been a clear falling in industrial investments, no development as a technological change but it is seen that there had been an increase in the export of industrial products.

After 5 April 1994, it is seen that. again in the similar way, while a regression in the industrial investments and employment were being observed, productivity could not be increased, enough source could not be reserved for Research and Development activities. Despite this, an increase was proved in the export of industrial products which had a great importance in recovering from crisis.

Although Türkiye had made important steps in the way of becoming industrial, there is a need for trade and industry policy which their short, medium and long term precedes had been defined well in the macro level.

İÇİNDEKİLER

TABLOLAR.....	xiii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ORTODOKS VE HETERODOKS İSTİKRAR PROGRAMLARI

I. ORTODOKS İSTİKRAR PROGRAMLARI.....	8
A. İSTİKRAR PROGRAMLARININ UNSURLARI.....	11
1. Para Arzının Kontrol Altına Alınması	11
2. Kamu Açıklarının Azaltılması	14
3. Döviz Kurunun Devalüasyonu	16
4. Etkinliği Arttırmaya Dönük Arz Yönlü Programlar	16
5. Üretim Kapasitesinin Arttırılması	18
B. ORTODOKS İSTİKRAR PROGRAMLARININ ETKİNLİĞİ	20
II. HETEREDOKS İSTİKRAR PROGRAMLARI	25
A. İSTİKRAR PROGRAMLARININ UNSURLARI.....	27
1. Fiyat ve Ücretlerin Dondurulması	27
2. Maliye Programı (Bütçe Disiplini)	28
3. Para Programı (Sabit Döviz Kuru).....	30
B. İSTİKRAR PROGRAMLARININ ETKİNLİĞİ	32

İKİNCİ BÖLÜM

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE İSTİKRAR PROGRAMLARI DENEYİMLERİ

I. ARJANTİN'DE UYGULANAN İSTİKRAR PROGRAMLARI VE SONUÇLARI	35
II. BREZİLYA'DA UYGULANAN İSTİKRAR PROGRAMLARI VE SONUÇLARI	42
III. MEKSİKA'DA UYGULANAN İSTİKRAR PROGRAMLARI VE SONUÇLARI	46
IV. İSRAİL'DE UYGULANAN İSTİKRAR PROGRAMLARI VE SONUÇLARI	53
V. GÜNEY KORE'DE UYGULANAN İSTİKRAR PROGRAMLARI VE SONUÇLARI	56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI UYGULANAN İSTİKRAR PROGRAMLARI

I. 24 OCAK 1980 ÖNCESİ UYGULANAN İSTİKRAR PROGRAMLARINA GENEL BİR BAKIŞ.....	60
--	----

A. 1958 İSTİKRAR PROGRAMI	61
B. 1970 İSTİKRAR PROGRAMI	62
C. 1978 İSTİKRAR PROGRAMI	63
II. 24 OCAK 1980 İSTİKRAR PROGRAMI	64
A. 1980 YILI BAŞINDA EKONOMİNİN GENEL DURUMU	64
B. 24 OCAK 1980 İSTİKRAR PROGRAMININ AMAÇLARI.....	67
C. 24 OCAK 1980 İSTİKRAR PROGRAMININ UNSURLARI....	68
1. Dış Ticarete İlişkin Düzenlemeler.....	69
a) <u>İthalatın Libere Edilmesi</u>	69
b) <u>İhracatın Teşviki ve Farklılaştırılması</u>	70
c) <u>Döviz Kuru İle İlgili Kararlar</u>	70
2. Yabancı Sermayenin Teşviki	70
3. Serbest Piyasa Sistemine Geçişe İlişkin Düzenlemeler	71
a) <u>Fiyat Denetleme ve Saptanmasına Son Verilmesi</u>	71
b) <u>Faiz Oranlarının Yeniden Saptanması</u>	72
c) <u>KİT'lerin Reorganizasyonu</u>	72
4. Kurumsal Düzenlemeler	72
D. 24 OCAK 1980 İSTİKRAR PROGRAMININ ETKİLERİ	73
1. Enflasyon Üzerindeki Etkileri	73
2. Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkileri	74
3. Üretim Üzerindeki Etkileri	76
4. Yatırım-Tasarruf Düzeyi Üzerindeki Etkileri	76
III. 5 NİSAN 1994 İSTİKRAR PROGRAMI.....	77
A. 5 NİSAN 1994 ÖNCESİ EKONOMİNİN GENEL DURUMU ..	77
B. 5 NİSAN 1994 İSTİKRAR PROGRAMININ UNSURLARI	83
1. Gelir Arttırıcı Önlemler	84
2. Harcama Kısıcı Önlemler.....	85
3. Kamu Maliyesi, Kamu Kesimi Borçlanma Gereği ve Finansman.....	86
4. Döviz Kuru, Ücret ve Fiyat Politikaları	87

5. Merkez Bankası ve Bankacılık Kesimi ile İlgili Tedbirler....	88
6. Sermaye Piyasası ile İlgili Tedbirler	88
7. İhracat ile İlgili Tedbirler.....	89
8. Yapısal Düzenlemeler.....	89
B. 5 NİSAN 1994 İSTİKRAR PROGRAMININ ETKİLERİ	91
1. Enflasyon Üzerindeki Etkileri.....	92
2. Kamu Kesimi Açıkları Üzerindeki Etkileri	93
3. Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkileri	95
4. Büyüme Üzerindeki Etkileri.....	97

D Ö R D Ü N C Ü B Ö L Ü M

1980 SONRASI İSTİKRAR PROGRAMLARININ SANAYİLEŞME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

I. 1980 ÖNCESİ SANAYİNİN GENEL DURUMU	99
A. PLANLI DÖNEM ÖNCESİ TÜRKİYE'DE SANAYİLEŞME	99
B. İTHAL İKAMESİNE DÖNÜK SANAYİLEŞME DÖNEMİ	101
C. 1980 ÖNCESİ SANAYİ SEKTÖRÜNÜN GENEL SORUNLARI	108
II. 24 OCAK 1980 İSTİKRAR PROGRAMI VE SANAYİDE YAPISAL DEĞİŞİM.....	113
A. SANAYİNİN ÜRETİM VE İSTİHDAM YAPISI	115
B. SANAYİDE YATIRIMLAR VE BÜYÜME	119
C. VERİMLİLİK VE TEKNOLOJİK DEĞİŞİM	125
D. SANAYİ VE DIŞ TİCARET	128
1. İthalat.....	129
2. İhracat	130

III. 5 NİSAN İSTİKRAR PROGRAMI ÖNCESİNDE SANAYİNİN GENEL DURUMU.....	136
IV. 5 NİSAN 1994 İSTİKRAR PROGRAMI SONRASINDA SANAYİNİN DURUMU.....	148
A. SANAYİDE ÜRETİM VE İSTİHDAMIN YAPISI.....	148
B. YATIRIMLAR VE BÜYÜME.....	152
C. SANAYİDE VERİMLİLİK VE TEKNOLOJİK DEĞİŞİM.....	154
D. SANAYİ VE DIŞ TİCARET.....	156
SONUÇ.....	160
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	168

TABLOLAR

Tablo 1 : Arjantin Temel Bazı Ekonomik Göstergeler.....	41
Tablo 2 : Brezilya; Temel Bazı Ekonomik Göstergeler	44
Tablo 3 : Meksika; Enflasyon ve Bütçe Açığı	47
Tablo 4 : Meksika Ekonomisine Ait Bazı Makro-Ekonomik Göstergeler	52
Tablo 5 : İsrail'de Program Öncesi Makro-Ekonomik Durum	53
Tablo 6 : İsrail; Başlıca Göstergeler 1986-1990.....	55
Tablo 7 : Makro Ekonomik Dengesizlik Göstergeleri.....	65
Tablo 8 : Türkiye'de Kamu Kesimi Açığı/G.S.M.H. (%).....	79
Tablo 9 : Kalkınma Planlarında Sektörlere Göre Büyüme Oranları	105
Tablo 10: G.S.M.H.'nin Büyüme Kaynakları (%).....	107
Tablo 11: İmalat Sanayinde Gelişme 1970-1988.....	114
Tablo 12: Yıllar İtibariyle Sanayi Sektörü Katma Değerindeki Değişim Oranları (Sabit Faktör Fiyatlarıyla).....	115
Tablo 13: İmalat Sanayinde Yıllar İtibariyle İstihdam ve Katma Değer Değişim Oranları.....	117
Tablo 14: Tarım, Sanayi, Hizmetler ve G.S.Y.İ.H.	120
Tablo 15: Dış Ticaretteki Gelişmeler (Milyon \$)	131
Tablo 16: İmalat Sanayi Sabit Sermaye Yatırımları (1988 Fiyatlarıyla, Milyar TL.).....	132

Tablo 17 : İmalat Sanayi Sabit Sermaye Yatırımlarının Kamu-Özel Dağılımı (1988 Fiyatlarıyla %)	135
Tablo 18 : İmalat Sanayinde Sabit Sermaye Yatırımları	138
Tablo 19 : İmalat Sanayi Üretim Endeksi	138
Tablo 20 : İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranları	140
Tablo 21 : Tüm İmalat Sanayi Sonuçları 1987-1992 (1987=100) ..	146
Tablo 22 : Sanayi Üretim Endeksi 1991-1996 (1992=100)	149
Tablo 23 : Üretim Değeri Ağırlıklı Aylık İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı % (1991-1996).....	150
Tablo 24 : İstihdamın Sektörel Dağılımı (1990-1996) %.....	151
Tablo 25 : İmalat Sanayi Sabit Sermaye Yatırımları (1993-1997) ..	153
Tablo 26 : İmalat Sanayinde Verimlilik (500 Büyük Firma).....	155
Tablo 27 : Sanayi Sektörü İhracat Göstergeleri (1990-1996)	156
Tablo 28 : İmalat Sanayi İhracat Göstergeleri (1992-1996).....	157
Tablo 29 : Sanayi Sektörü İthalat Göstergeleri (1990-1996)	158
Tablo 30 : İmalat Sanayi İthalat Göstergeleri (1992-1996).....	159

G İ R İ Ő

Gelişmekte olan ülkelerde istikrar programları, genellikle ödemeler dengesinde kalıcı bir iyileşme ve yurtiçi enflasyon hızının düşürülmesi gibi genel makro-ekonomik hedeflere yönelik iktisadi önlemler içerir.

İstikrar programlarının teorik temelleri oldukça eskilere uzanmakta ve günümüz program uygulamalarının çoğu 1950'lerdeki istikrar programlarıyla büyük benzerlik göstermektedir. 1973'den sonra, dünya çapındaki enflasyon ve ödemeler dengesi sorunları bütün ülkeleri etkilemiştir. Bu nedenle gelişmekte olan birçok ülke ve uluslararası kuruluşlar için ekonomik istikrarı sağlamak merkezi politika haline gelmiştir.

Enflasyon ve ödemeler dengesi güçlüklerinin ortadan kaldırılması sorunu ulusal ve uluslararası düzeylerde politikalar ortaya çıkarılmasına neden olmuştur. Uluslararası Para Fonu (IMF) üye ülkelerdeki istikrar programlarının yürütülmesinden sorumlu uluslararası

kuruluştur. Yüksek enflasyon ve dış açık sorunları olan az gelişmiş ülkelerin IMF ile ilişkileri kısa vadeli istikrar programları ile başlamış, 1980'lerde yaşanan krizin boyutları nedeniyle orta vadeli yapısal uyum programlarıyla sürmüştür.

Genellikle IMF tarafından desteklenen, iç ve dış dengesizliklerin nedenini yurtiçi artık talebe bağlayan ve programlarda, sıkı para politikaları, devalüasyon, kamu harcamalarının kısılması, fiyatların serbest bırakılması ve ücret artışlarının önlenmesi unsurlarını içeren programlara ortodoks programlar denmektedir. Bu programlar monetarist iktisat anlayışının bir ürünüdür.

Yapısalcı iktisatçılar tarafından bu anlayış şiddetle eleştirilmiş enflasyonun kaynaklarının ekonominin yapısında olduğunu bu nedenle gıda malları, döviz stoku, vergi ve harcama yapısı, iç tasarruf oranlarında ortaya çıkan darboğazların ortadan kaldırılması için aşamalı ve uzun vadeli istikrar programları uygulanması gerektiği vurgulanmıştır.

Yapısalcı model (Taylor 1979), oturmuş kurumsal ilişkilerin dikkate alınması gereğini vurgulamakta, bütün piyasalarda tam rekabet şartlarının geçerli olmadığını kabul etmekte ve odak noktası olarak tasarruf-yatırım ve ihracat-ithalat dengeleri ve gelir dağılımını almaktadır. Bu görüş büyümenin kaynakları metodolojisi bakımından farklı bir görüşü benimsemektedir. Ekonomik gelişmeyi sınai üretim yapısında değişime bağlamakta, hızlı sanayileşme için kaynakların üretken ve yüksek verimle çalışması gerekliliğini savunmaktadırlar.

Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından yapılan önermeler geniş ölçüde yukarıda da belirttiğimiz Ortodoks istikrar programlarına dayanmakta, özellikle son yıllarda şok tedbirleri içeren heterodoks programları da önermektedir. Heterodoks programlarda ücret ve fiyatların dondurulması, sabit döviz kurları ve mali disiplini içermektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde uygulamaya konan istikrar programları, bu ülkelerin ekonomilerinde makro etkiler yaratmaktadır. İstikrar programlarıyla sanayileşme stratejileri arasında önemli bir makro ekonomik bağlantı vardır. Türkiye gibi Arjantin, Brezilya, Meksika'da 1950-1975 yılları arasında ithal ikamesine dayalı sanayileşme politikaları benimsenmiştir. Uygulamaya koydukları istikrar programlarıyla da sanayileşme stratejilerini değiştirerek ihracata yönelik sanayileşme stratejisini seçmişlerdir. Modelin büyüme, istihdam ve gelir dağılımı gibi gelişmekte olan ülkeler bakımından büyük önem taşıyan sorunları gözardı etme pahasına önceliği istikrar ve ödemeler dengesi sorunlarına vermesi bu ülkelerin uzun dönemli sanayileşme çabalarını olumsuz etkilemiştir. İstikrarın sağlanması ve bozulan dengelerin yeniden kurulması adına uygulanan ekonomiyi daraltıcı politika önlemlerinin gelir dağılımını bozduğu, yatırım eğilimini zayıflattığı ve önemli refah kayıplarına yol açtığı IMF ve Dünya Bankası kaynaklı araştırmalarda da ortaya konmuştur.¹

Sanayileşme, ekonominin niceliksel yönden yapısal yenilenmesini sağlamanın yanısıra, bir toplum düzenini oluşturan tüm kurumsal yapıları ve toplumsal ilişkileri dönüştüren bir özellik taşır. Özellikle son 15-20 yılda ekonomik yapılarda yapısal yenilenme yönünde hızlı bir değişim yaşanmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerinde sanayileşme sürecinde belirli bir ilerleme sağladıkları söylenebilir. Bu ülkeler 1970-1980 döneminde %5,6'lık bir reel üretim artışı sağlamışlar, dünya ihracatı içindeki paylarını %18,4'den, %28,7'ye yükseltmişlerdir. 1988 yılında dünya nüfusunun yaklaşık dörtte üçünü oluşturan bu ülkelerin dünya sanayi üretimi içindeki payı %16 ve dünya ihracatı içindeki payı da %21'dir.

Gelişmekte olan ülkeler ve elbette Türkiye için kalkınma anlamına gelen sanayileşmenin, uygulanan istikrar programlarıyla etkile-

---

¹ Uğur ESER; "Türkiye'de Sanayileşme", İmge Kitabevi Yayınları, Ekim 1993, s.29.

şimini ortaya koymak, sık sık yaşanan ekonomik istikrarsızlığı gidermek için uygulanacak programların ülke sanayinin üretimini, verimliliğini, istihdam düzeyini ve yatırımlarını artırıcı ve teknoloji düzeyini ilerletici olmasını sağlaması bakımından önem taşımaktadır.

Bu çalışmanın da amacı Türkiye’de 1980 sonrasında uygulanan istikrar programlarının sanayi üzerindeki etkisini incelemektir. Bunu gerçekleştirirken istikrar programları hakkındaki genel bilgiler birinci bölümde kısaca açıklanıp unsurları ve etkinliği üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde ise gelişmekte olan ülkelerde istikrar programları deneyimleri aktarılmış ve örnek olarak Arjantin, Brezilya, Meksika, İsrail ve Güney Kore seçilmiştir.

Üçüncü bölümde 1980 sonrasında Türkiye’de uygulanan istikrar programlarından 24 Ocak 1980 ve 5 Nisan 1994 istikrar programları incelenmiştir. 24 Ocak ve 5 Nisan istikrar programlarının içerdiği unsurlar açıklandıktan sonra enflasyon, dış ticaret, üretim, yatırım ve tasarruf üzerindeki etkileri açıklanmıştır.

Dördüncü bölümde ise bir önceki bölümde açıklanan istikrar programlarının sanayileşme üzerindeki etkileri incelenmeye çalışılmıştır. Önce 24 Ocak 1980 öncesi sanayinin genel sorunları üzerinde durulmuş istikrar programlarının sanayi üzerinde nasıl ve ne ölçüde etkili olduğu üretim ve istihdam yapısı, yatırımlar, ve büyüme, verimlilik ve teknolojik değişim ile dış ticaret üzerindeki değişikliklerle ifade edilmiştir. Bunu gerçekleştirmek için de istikrar programlarının öncesi ile programların sonrasındaki büyüklüklerin karşılaştırılması yöntemi seçilmiştir.

5 Nisan 1994 istikrar programının da sanayi üzerindeki etkisi yukarıda açıkladığımız yöntemle yine üretim, istihdam, yatırım-

lar, büyüme, verimlilik, teknolojik değişim ve dış ticaret rakamlarındaki değişiklikler dikkate alınarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Elde edilen bu bilgilerin kısa bir özeti ve bu bilgiler ışığında Türkiye'nin yeni bir sanayileşme stratejisi belirlemesine ilişkin küçük bir öneri de çalışmanın sonuç bölümünde yer almaktadır.

B İ R İ N C İ B Ö L Ü M

ORTODOKS VE HETERODOKS İSTİKRAR PROGRAMLARI

Gelişmekte olan birçok ülke çoğu zaman ödemeler dengesindeki açık ve yüksek enflasyon oranı ikili problemiyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu problemlerin temel nedeni yurtiçi talebi karşılama ve aşırı genişleme sonucu hükümetlerin mali açıklarının artması olarak gösterilebilir.²

İstikrar programlarının teorik temelleri oldukça eskilere uzanmakta ve günümüz program uygulamalarının çoğu 1950'lerdeki istikrar programlarıyla büyük benzerlik göstermektedir.

Uluslararası ekonomi 1970'ler süresince ve 1980'lerin başında çok önemli değişimler geçirmiştir. Bu dönemde uluslararası ekono-

---

² Mohsin S.KHAN and Malcolm D.KNIGHT; "Stabilization Programs in Developing Countries A Formal Frame Work", IMF Staff Papers ,Vol.28, No.1, 1981, p.1.

miyi sarsan ve etkileyen bir dizi olaya tanık olunmuştur. Bunlardan bazıları:

- Sabit kur sistemini temsil eden Bretton Woods Sisteminin çöküşü ve 1970-1972 yılları arasında uluslararası likiditede aşırı bir genişleme,
- 1971 ve 1973 yıllarında belli başlı döviz paritelerinin yeniden düzenlenmesi,
- Belli başlı sanayileşmiş ülkelerin sabit kur sisteminden dalgalı kur sistemine geçmeleri,
- 1972-1973 yıllarında dünya çapında gözlenen enflasyon artışı,
- 1973 sonu, 1974 başında petrol fiyatlarında ortaya çıkan ani artış, bunun sanayileşmiş ülkelerde gözlenen stagflasyonist etkisi,
- 1979-1980 yılında yaşanan ikinci petrol şoku ve tüm dünyada reel faiz oranlarının hızla artması, bunun sonucu olarak 1980'lerden sonra gözlenen ciddi bir durgunluk.

Bu dönemde, bir çok az gelişmiş ülkede yüksek enflasyon oranları ve büyük oranda ödemeler dengesi açıkları ile kendini gösteren ekonomik istikrarsızlıklar yaşanmıştır.

Yüksek enflasyon ve dış açık sorunları olan az gelişmiş ülkelerin IMF ile ilişkileri kısa vadeli istikrar programları ile başlamış 1980'lerde yaşanan krizin boyutları nedeniyle orta vadeli yapısal uyum programlarıyla sürmüştür. 1970'lerde her yıl 20 civarında ülke istikrar programları uygularken, 1980'lerde bu ülkelerin sayısı 40'ı aşmıştır.

Ödemeler dengesi açıkları ve alışılmamış enflasyon hızlarının nedenleri hakkında iktisatçılar arasında kesin bir fikir birliği yoktur. Bir grup iktisatçı bu dengesizliklerin özellikle genişletici iç programlar, gerçekçi olmayan yüksek döviz kurları, bütçe açıkları ve ithal ikameci-korumacı dış ticaret programları şeklinde ortaya çıkan hatalı makro programlardan kaynaklandığı savunurken, diğer bir görüş de bu tip dengesizliklerin asıl nedenini uluslararası petrol fiyatlarında ve faizlerindeki artışlar, dış ticaret hadlerindeki gerileme ve nihayet aynı dönemde sanayileşmiş ülkelerde görülen durgunluğu bağlamaktadır.

İstikrar programları her ne kadar literatürde program hedefleri ve uygulama sonuçları açısından ortodoks ve heterodoks olarak ikiye ayrılrsa da hareket noktası aynıdır. Bu programlar kökleri klasik ekolde olan monetarist iktisat anlayışı ve neoklasik dış ticaret teorisinden hareket ederler.³

I. ORTODOKS İSTİKRAR PROGRAMLARI

Ortodoks istikrar programlarının teorik temelleri monetarist/neoklasik görüşlerin sentezinden oluşan bir iktisadi modele dayanmaktadır.

Parasal veya monetarist (The Orthodox Model) istikrar teorisine göre enflasyonun ve ödemeler bilançosu açıklarının kaynağı aşırı para arzı ve aşırı değerlenmiş kur politikasıdır. Bu görüşe göre; eğer ekonomide bir istikrarsızlık varsa iktisadi istikrarın yeniden sağlan-

---

³ Serdar ŞAHİNKAYA, "İstikrar Programları Üzerine Bazı Gözlemler ve Yeni İktisat Programı Yaklaşımı", Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Temmuz 1993, S.157, Cilt XVIII, s.19.

ması, iç kredi artış hızının düşürülmesine ve döviz kurunun devalüe edilmesine bağlıdır.

Parasal yaklaşım modeli yani ortodoks model 1957 yılında J. Polak tarafından formüle edilmiştir. O günden bugüne de IMF tarafından büyük ölçüde benimsenmiştir. Bu modele göre;

$$\text{Gelir} = (\text{Para Arzı} \times \text{Paranın Devir Hızı})$$

$$\text{Para Arzı} = (\text{İç Kredi}) + (\text{Uluslararası Rezerv}) \text{ 'dir.}$$

Modele göre dengelerin sağlanması için para arzı kontrol altına alınmalıdır. Eğer iç kredilerde herhangi bir artış olursa bu kredi artışı para arzını sabit tutabilmek için rezervlerde belli bir azalışla elimine edilmelidir.⁴ Çünkü modele göre iç kredilerdeki herhangi bir artış ödemeler bilançosu açığına ve rezerv kayıplarına yol açacaktır. Parasal (ortodoks) yaklaşımın vardığı sonuca göre cari işlemler dengesi açıkları iç kredilerdeki azalma ile kapatılabilir. Modelin büyüme ile ilişkisi ise şöyle kurulmaktadır: Eğer iç kredi arzı toplamı reel üretimin büyüme hızından daha hızlı artıyorsa cari işlemler dengesinde açık ortaya çıkacak rezervlerde kaçınılmaz olarak azalma meydana gelecektir. Bu durumda yatırım ve ara malı ithal kapasitesi düşecek ve buna bağlı olarak da büyüme hızı azalacaktır. Neticede gerek iktisadi istikrarın sağlanması ve gerekse iktisadi büyümenin yeniden başlatılabilmesi için iç kredi artış hızının düşürülmesi gerekir.

İstikrar ve yapısal uyum programları adı verilen programlar genel olarak, ödemeler dengesinde kalıcı bir iyileşme ve yurt içi enflasyon hızında bir gerileme ya da her ikisinin birlikte olduğu genel makro iktisadi hedeflere ulaşmak için hazırlanmış iktisadi tedbirler bütünü olarak tanımlanmaktadır.

---

⁴ Emin ÇARIKÇI; "Yarı Gelişmiş Ülkelerde ve Türkiye'de Sanayileşme Politikaları", Ekonomik Sosyal Araştırmalar:5, Turhan Kitabevi, Ankara 1983, s.66.

Ortodoks istikrar programlarının hareket noktası iç ve dış denge-sizliklerin temelinde yurtiçi artık talebin yattığı görüşüne dayandı-ğından, bu programlar genellikle talep daraltıcı önlemler içerir: Sıkı para programları, devalüasyon, kamu harcamalarının kısılması, fiyat ve dövizlerin serbest bırakılması, ücret artışlarının önlenmesi vb..

IMF ve Dünya Bankası tarafından önerilen istikrar programla-rında ödemeler dengesi açıkları ve fiyatlar genel düzeyi yükselişinin ana nedenlerini üç faktörle açıklanır.⁵ Bu faktörler;

- Para arzındaki hızlı artış
- Aşırı değerlenmiş döviz kuru ve
- Kamu kesimi yatırım-tasarruf dengesizliği bir başka ifadeyle de kaynak-harcama açıklarıdır.

Parasal gelirler, paranın devir hızı ile para çarpımına eşittir. Para arzı tanım gereği, yurtiçi kredi hacmi ile uluslararası rezervler toplamına eşittir. Uluslararası rezervlerin azalışı, ödemeler dengesi-nin açık vermesi ile eş anlamlıdır. Para ve gelirler arasındaki dengeyi koruyabilmek için aşırı artış gösteren iç kredi hacminin rezerv kayıp-ları ile dengelenmesi gerekmektedir.

Ödemeler dengesi açıklarını daraltmanın yolu, yurt içi kredi hacminin artışının yavaşlatılmasından geçer.

Daraltıcı para programları uzun dönemde toplam üretimi değil, fiyatlar genel düzeyini etkiler. Mal ve faktör piyasalarında dengesizli-ği gideren uyum mekanizmasının işleyişi süresindeki kısa dönemli kayıplar dışında, enflasyonu geriletken daraltıcı para-kredi programla-rının resesyon ve işsizlik cinsinden bir maliyeti yoktur.

---

⁵ Oktar TÜREL; "Ekonomik İstikrar Programlarına Bir Bakış", Türkiye'de ve Dünyada Yaşa-nan Ekonomik Bunalım, Yurt Yayınevi, Ankara 1984, s.191

Uluslararası Para Fonu (IMF) istikrar programı önerilerini dayandırdığı modellerin Polak (1957), Khan & Knight (1981,1982, 1985), IMF(1987) genel özellikleri şöyle sıralanabilir:⁶

- Reel para talebi; reel gelir düzeyi, faiz oranı ve beklenen enflasyon oranı tarafından açıklanmaktadır.
- İthalat (fiziki miktar olarak) ülkenin gelir düzeyine ve ithal yurt içi fiyat oranına bağlıdır.
- İhracat da potansiyel hasıla ve ihrac ve yurt içi fiyat oranı ile ilişkilendirilmiştir. Potansiyel hasıla ile birlikte ihrac edilebilir ürünlerde artacaktır.
- Enflasyon oranı reel para depolarındaki fazlalık ve ithal fiyatlarındaki artış olduğu gibi fiyatlara yansiyacaktır. İthalattaki fiyat artışı ithal edilen ürünün dışarıdaki fiyatındaki veya döviz kurundaki artıştan kaynaklanabilir.
- Reel üretimdeki büyümeler para ve mali program araçları yanında potansiyel hasıladan sapmalara ve ihracata da bağlıdır.

A. İSTİKRAR PROGRAMLARININ UNSURLARI

1. Para Arzının Kontrol Altına Alınması

Ortodoks istikrar programlarının anti-enflasyonist reçeteleri miktar denklemine dayanır. Fiyatlar genel seviyesindeki artış yavaşlatılmak isteniyorsa para arzı artış hızı yavaşlatılmalıdır.

---

⁶ Süleyman ÖZMUCUR; "İstikrar Politikaları", Avcıol Basım Yayım, İstanbul 1991, s.15-16.

Toplam talebi kontrol etmekte kullanılan en önemli araçlardan biri para programlarıdır. Para programının temel amacı yurt içi kredilerdeki genişlemeye bir üst sınır koymaktır. Bu bankacılık sisteminin bütününde uygulanabileceği gibi Merkez Bankası aracılığıyla da uygulanabilir.

Bu programların dayandığı teorik modele göre dış dengesizliklerin temel kaynağı aşırı kredi arzının doğurduğu iç taleptir. Bu nedenle uygulamaya konulan programlar yurtiçi kredilerin daraltılması ve talebin düşürülmesini içermelidir. Polak (1957) modeli bu programın temel mantığını oluşturur ve bu modele göre para stokundaki değişmeler (dMs), yurtiçi kredi artışları (dD) ve uluslararası rezervlerdeki değişmelerin (dR) toplamına eşittir.⁷

$$dMS = dR + dD$$

Para hızının (V) klasik miktar teorisinde olduğu gibi sabit kaldığı varsayılırsa, para talebindeki değişmeler nominal gelirdeki değişmeler cinsinden şöyle yazılabilir.

$$dMd = dY/v$$

Para piyasaları da sürekli bir denge durumu varolduğu kabul edilirse yukarıdaki denklem;

$$dR = dMd - dD = dY/v - dD$$

Nominal gelirdeki değişmelerin yurtiçi kredi değişmelerinden bağımsız olduğu varsayılırsa ortaya ikili bir sonuç çıkar; Birincisi, yurtiçi kredilerdeki değişmeler para arzındaki değişmeleri aştığında ($dD > dMs$) uluslararası rezervler azalır ($dR < 0$). İkincisi, kredilerdeki daralmalarla rezervlerin artması arasında bire bir ilişki ortaya çıkar.

---

⁷ Aydın ÇEÇEN v.d.; "Türkiye'de Ekonomik Büyüme, Yapısal Dönüşüm ve Kriz", Ege Yayınları, Ocak 1996, s.108-109

Diğer yandan cari hesaplar dengesi hem nominal gelir (Y) ile yurtiçi emme kapasitesi (A) arasındaki fark olarak;

$$CA = Y - A$$

Hem de dış rezervlerdeki değişme de ve net dış borçlanmada değişmelerin farkı olarak ifade edilebilir.

$$CA = dR - dF$$

Bu denklemlerle IMF istikrar programlarının temel mantığına varılmış olunur.

$$A - Y = (dD + dF) - dMd$$

Buna göre emme kapasitesi, zorunlu olarak yurtiçi ve dış kaynaklı kredilerdeki değişmelerin ($dD + dF$) para talebindeki artışları (dMd) aşmasına tekabül eder. Dış kredilerdeki belirli bir disipline tabi kılındığında artık emme kapasitesini denetlemenin yurt içi kredileri sınırlamadan geçeceği kanıtlanmış olur.

Ortodoks istikrar programları para arzının kontrol altına alınmasında, genelde bankacılık sisteminden özel sektöre ve hükümete açılan kredilere farklı tavanlar konması gibi önlemleri içermektedir.

1980-1984 döneminde 68 ülkedeki 94 program uygulamasında krediler üzerine getirilen sınırlamalar programların %98'inde yer almaktadır.⁸

Ortodoks istikrar programları kredi kısıtlamasının daraltıcı etkilerine karşı iki önlemle karşı koymaya çalışır. İlki özel sektöre aktarılan üretimi arttırıcı kredi fonlarının belirli bir düzeyde tutulması, ikincisi ise önemli ölçüde devalüasyon yapılması. Devalüasyon hem ih-

---

⁸ Süleyman ÖZMUCUR; a.g.e., s.30

racatı artıracak hem de ithalatı azaltarak, ödemeler dengesinde de iyileşmeyi sağlayacaktır.

Polak modeline göre kredi kontrolünün rezervler ve enflasyon üzerindeki olumlu etkilerini görebilmek için nominal gelirdeki değişimleri fiyat (P) ve reel gelir (Y) düzeylerindeki değişimler cinsinden ifade etmek gerekir:

$$dY = Y.dP + dY.P$$

Toplam kredilerdeki değişimler yukarıdaki denklemlerden yararlanılarak aşağıdaki eşitlik ile elde edilir.

$$dD = (Y/v).dP + (P/v)dY - dR$$

Kredi daralmasının ya fiyat düzeyini düşüreceğini ya da dış rezerv yoluyla ödemeler dengesi üzerinde olumlu etki yapacağını ortaya koyar. Doğal olarak, bu sonuç reel gelir düzeyinin bu gelişmelerden uzun vadede etkilenmeyeceği varsayımına dayanır.

2. Kamu Açıklarının Azaltılması

Kamu maliyesine ilişkin bu önlem IMF tarafından enflasyonist olarak görülen kamu harcamalarının kısılması yönündedir. Kısıntı yapma ve daralma kamu maliyesinde bir kural olmaktadır. Bu kural en belirgin biçimde ücretlerin kısılması ya da dondurulması programıyla uygulanmaktadır.

Yurtiçi kredi genişlemesinin kısıtlanması ile hem enflasyon hızını yavaşlatıcı, hem ödemeler dengesini iyileştirici hem de kamu kesimi açıklarını daraltıcı etkiler beklenmektedir.

Kamu harcamalarının kısılmasıyla azalan kamu açıklarının ekonomi üzerinde yaratacağı daraltıcı etkinin ödemeler dengesinde sağlanacak iyileşmenin yaratacağı genişletici etki ile dengeleneceği beklenmektedir.

Devletin en büyük ithalatçı olduğu az gelişmiş ülkelerde kamu harcamalarının küçümsenmeyecek bir bölümü de ithalata gitmektedir. Öte yandan, kamu harcamalarındaki artış, gelirlere yansyarak tüketimi arttırmaktadır. Bütçe açıkları da genellikle açıktan para yaratılarak finanse edilmektedir. Bu alanda daraltıcı bir program uygulanması bir yandan ithalat ve tüketimde bir azalma, öte yandan da para hacminde bir daralma sağlayacaktır. Böylece ithalatın azalmasıyla bir döviz tasarrufu sağlanırken, para hacminin daraltılmasıyla da sürüp giden enflasyona bir çözüm getirilmiş olmaktadır.⁹ Kamu sektöründeki bazı kuruluşların ürettikleri ürünlere devletçe yapılan sübvansiyonların azaltılması veya tamamen kaldırılması da aynı nedene dayanmaktadır.

Ödemeler dengesi açığı, ulusal ekonomideki yatırım tasarruf açığı ile kamu kesiminin kaynak-harcama açığı toplamına denktir. Eğer ödemeler dengesi açığının kökeni, özel yatırımların yurtiçi özel tasarrufları aşması gibi ender karşılaşılan bir durum değil de kamu kesiminin harcama fazlası ise, bu durum kamu harcamaları azaltılarak veya vergiler artırılarak giderilebilir.

Önemli bir ortodoks istikrar programı aracı olan ücret ve fiyat programları 1980-1984 yılları arasındaki uygulamaların %88'inde göze çarpmaktadır. Bu programlar arasında en çok rastlanani %46 ücretler üzerindeki %46'lık sınırlamalar ve enerji fiyatlarındaki %46'lık artışlardır.

---

⁹ Cevdet ERDOST, Taner BERKSOY, "IMF İstikrar Programları ve Türkiye", Ekonomik Yaklaşım, Ankara İ.İ.B.F. Yay., Cilt 3, S.7, 1982, s.43.

3. Döviz Kurunun Devalüasyonu

Liberasyon ve döviz kurunun serbest piyasada oluşması veya günlük kur uygulaması programlarda yoğun olarak öne sürülen programlardandır.

İthalat kotalarının azaltılması, yüksek depozitolar, ihracat için sübvansiyonlar ve ticaret sınırlamalarında genel bir sıkılaştırma yoluyla açık veya gizli gerçekleşen devalüasyon uygulamalar arasındadır.

Bu programlardan özellikle yüksek oranlı devalüasyonun ödemeler dengesi açığını gidermede önemli bir rolü olduğuna inanılmaktadır. Devalüasyondan dış ticaret düzeyinde ilk beklenti az gelişmiş ülkelerin ihraç fiyatlarının yüksek olduğu varsayıldığından devalüasyon yabancı paralar cinsinden bu fiyatları düşürerek ihracatı arttıracaktır. Olaya tersinden bakıldığında, aynı işlemin ithal mallarının fiyatını ulusal para cinsinden yükselterek ithal talebinin düşmesine yol açacağı umulmaktadır.

İkinci olarak devalüasyonla birlikte yükselen iç fiyatların yurt içinde üretilen malların tüketimini frenleyeceği ve böylece tüketimden alı konan malların ihraç edilmesiyle döviz gelirlerinin artacağı beklenmektedir.¹⁰

4. Etkinliği Arttırmaya Dönük Arz Yönlü Programlar

İstikrar programlarından arz yanlı programlar toplam üretimi artırmayı amaçlar. Bunu gerçekleştirmek içinde fiyat ve döviz katı-

---

¹⁰ Cevdet ERDOST, Taner BERKSOY; a.g.e., s.46.

lıklarını, tekel, vergi sübvansiyon ve dış ticaret kısıtlamalarından kaynaklanan çarpıklıkları ortadan kaldırarak üretim faktörlerinin etkinliğini yükseltmeyi hedef alır. Ayrıca tasarruf ve sabit yatırımları insan sermayesini ve teknolojik gelişmeyi teşvik ederek, uzun vadede ülkenin büyüme hızının artmasına yardımcı olur.¹¹

Arz yanlı programlar 1970 sonrasında istikrar programlarını düzenleyenler tarafından benimsenmiş ve uygulamaya konmuştur. Mc Kinnon (1973) ve Show (1973)'ün araştırmalarından kaynaklanan bu arz yönlü programlar, sermaye birikimi ve tasarrufların artırılması açısından izlenen faiz ve kur programları üzerinde odaklaşır.

Fiyat sistemindeki hükümet müdahalelerinin kaldırılması veya azaltılması kamu sektöründeki bazı kuruluşların ürettikleri ürünlere devletçe yapılan sübvansiyonların azaltılması şeklindeki uygulamalara rastlanmaktadır.

Yukarıda açıkladığımız uygulamalar kamu harcamalarının kısıtlanma nedenleriyle açıklanabilir. Ortodoks programların anlayışına göre gelişmekte olan ülkelerde kamu kesiminin fiyat programları ve fiyat kontrolleri çeşitli sübvansiyonlar, gümrük tarifeleri, kotalar ve ithalat yasakları mal ve faktör piyasalarında sapmalara neden olmaktadır. Durum böyle olunca önerilecek Uluslararası ticaret ve sermaye akımları ile baskı altında tutulan yurt içi finansal sistemin içe ve dışa dönük liberalizasyonudur.

Transferler ve sübvansiyonlar programların %61'inde dikkate alınmaktadır. Bunlar arasında gıda, petrol ve gübreye verilen sübvansiyonlardaki sınırlamalar %41 ile en çok önerilen programlar olarak görülmektedir.¹²

---

¹¹ Aydın ÇEÇEN, a.g.e., s.108.

¹² Süleyman ÖZMUCUR; a.g.e., s.31.

5. Üretim Kapasitesinin Arttırılması

Gelişmekte olan ülkelerde üretim kapasitesinin arttırılması iki ana başlık altında ele alınmaktadır.

- Tasarruf eğilimi
- Tasarrufların kullanımına bağlı olarak yatırım eğilimi

Toplam arzın genişlemesi teknolojik gelişme ile birlikte esas olarak üretken sermaye birikimine bağlıdır. Üretken sermaye birikimi ise gelişmekte olan ülkelerdeki yapısal tasarruf tıkanıklığı ile yani tasarruf yetersizliği ile sınırlanmaktadır. O halde eğer, iç ve dış tasarruflar faiz haddine karşı duyarlı ise; mali tasarrufların getirisini arttıracak önlemler devreye sokulmaktadır.¹³

Bu önlemlerde para ve sermaye piyasalarından oluşan mali piyasaların (finansal sistemin) liberalizasyonu mevduat faizlerinin bir yarış halinde yükseltilmesi mevduat ve her türlü mali araçtan alınan vergilerin azaltılmasıdır.

İstikrar programları mevduata pozitif reel faiz verilmesini savduklarından yatırım faiz oranları da pozitif olmaktadır. Ancak her iki faiz oranı arasındaki fark tamamen mali piyasa koşullarına bağlı olarak oluşmaktadır. Mevduata sağlanacak pozitif reel faiz başlangıçta yatırımlar üzerinde olumsuz bir etki yaratmaktadır. Ayrıca enflasyon konusunda da bir belirsizlik söz konusu ise yatırım artışı daha da yavaş olmaktadır.

Pozitif reel kredi faizleri, firmaları sadece reel sabit sermaye yatırımları için borçlanmaya zorlamalıdır. Eğer bu programların tersi yönünde programlar uygulanırsa, firmalar ithal girdi stokları, gayri-

---

¹³ Serdar ŞAHİNKAYA; a.g.e., s.21.

menkul ve döviz spekülasyonu yapmak içinde borçlanabilmektedirler.

Yatırımlarda hedeflenen artış kamu tasarruflarındaki artışla da karşılanabilir. Kamu tasarruflarının vergi sisteminin etkinliğinin sağlanması yatırımlar dışındaki harcamaların kısılması ve kamu sektörü tarafından üretilen mal ve hizmetlerin fiyatlarına zam yaparak artırmanın mümkün olabileceğini içeren öneriler yapılmaktadır.

Yapılan bu önerilerle toplam tasarrufların artarak yatırımlara yönlendirilmesi kamu kesiminin bütçe açıkları yoluyla finanse edilen harcamalarının özel kesimi caydırıcı etkisi (crowding out) önlenmiş durumda toplam özel yatırımlarda artacak ve dolayısıyla da üretim kapasitesi büyüyecektir.

Vergi idaresindeki iyileştirmelere programların %55'inde rastlanmaktadır. Gelir vergisi ile ilgili düzenlemeler %34'ünde görülmekle birlikte dahilde alınan vergiler %73 ile, ithalattaki harçlar %57 ile diğer vergiler ve gelirler %51 ile daha ön planda bulunmaktadır. Vergiler arasında en çok uygulamaya konulana; %51 ile sigara ve içki gibi ürünlerdeki dolaylı vergileridir.

Kamu harcamalarının kontrolünde sermaye harcamalarına getirilen sınırlamalar %60, sermaye harcamaları içinde ise yatırımlardaki kısıntılar %46 ile en önde gelmektedir.

Tasarrufları arttırıcı programlar arasında %54 ile faiz oranı önnde gelmektedir. Programların %39'unda faiz oranı ile ilgili önlemlere yer verilmektedir.

B. ORTODOKS İSTİKRAR PROGRAMLARININ ETKİNLİĞİ

İstikrar programlarının başarısı yüksek üretim ve büyüme hızı, düşük enflasyon, dış ödemelerde kendine yeterlilik ve daha adil gelir bölüşümü ile ölçülmektedir.

Bu programların ilk etkisi döviz kuru, nominal faiz hadleri ve kamu hizmetlerinin fiyatları gibi bazı anahtar görelî fiyatlarda değişiklik yapmaktır.

Ortodoks istikrar programlarının uygulandığı ülkelerde kısa süreli ve iğreti düzelmeleler dışında ne bu ülkelerin dış ödemeler sorunları çözümlenmiş ne de yapılan devalüasyonlar ihracatı arttırmıştır.

IMF önlemleriyle ekonominin yeniden dengesini sağlamaya çalışan ülkelerin çoğunda gözlenen en önemli ortak olgu ekonominin daralmasıdır. Arjantin ve Şili bunun en yeni örnekleridir.¹⁴

Az gelişmiş ülkelerde, IMF destekli uyum programlarının ekonomik sonuçlarına ilişkin ampirik kanıtlar, yapısalıcı önermeleri destekler görünüyor. Ana makro ekonomik değişkenlerde (ödemeler bilançosu, enflasyon, büyüme oranı) istikrar programı öncesi ve sonrası performans üzerine çeşitli araştırmaları inceleyen Killick şu sonuca varıyor:¹⁵

“Buraya kadar incelenen kanıtların genel sonucu, IMF programlarının ülkelerde ödemeler bilançosu dengesi sağlama, liberalizasyonu teşvik etme ve enflasyonu düşürme yeteneğinden kuşku duyuruyor. Eğer IMF programlarının istatistiki etkileriyle sınırlı kalırsak, o zaman bu programlar pek bir etkiye sahip değildir”.

---

¹⁴ Cevdet ERDOST, Taner BERKSOY; a.g.e., s.49.

¹⁵ Colin KIRKPATRICK, Frederick NIXSON, Çev: Sedef ÖZTÜRK; “Az gelişmiş Ülkelerde Enflasyon ve İstikrar Politikaları”, Kalkınma İktisadı -Yükselişi ve Gerilemesi-, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s.168.

Uygulanan programların başarılı görüldüğü ilk alan fiyat istikrarının sağlanmasıdır. Enflasyon 1980'lerde hemen hemen tüm Latin Amerika'da hızla patladıktan sonra Brezilya dışında kalan ülkelerde son üç yılda ortalama olarak yıllık %20 düzeyine inmiştir.

Bu fiyat istikrarı ile ilgili iki temel sorun yaşanmıştır. Birincisi; bu istikrarı sağlamak için hem vazgeçilen üretim, hem istihdam, hem de gelir dağılımındaki bozulma açısından katlanılan maliyet. Diğeri de bu fiyat istikrarının özellikle Latin Amerika da sıkı para programı ve aşırı faiz oranları, reel olarak yüksek döviz kurları ve kamu kesimindeki ciddi harcama kısıtlamaları gibi hassas dengelere oturmasıdır.

Ortodoks istikrar programlarının temel araçlarından sıkı para ve kredi programları enflasyon hızını artırabilir. Programların uygulamalarındaki aşırılık ve katılıklar üretim düzeyinde ciddi gerilemelere yol açabilmekte, özel girişimcileri yatırıma yöneltmeye yetememektedir.

Reichmann ve Stillson (1978) 1963-1972 dönemi için 29 Az gelişmiş ülkede üç aylık veriler kullanarak bir istikrar programı uygulamasının öncesi ve sonrasında enflasyon performansını incelediler. Sadece 7 ülkede programı izleyen sekiz-üç aylık dönem boyunca enflasyon oranında istatistiki olarak anlamlı bir düşüş gözlemlendiğini ifade ederler.

Donovan (1982) ise; 1971-80 döneminde az gelişmiş ülkelerde yıllık enflasyon (tüketici fiyatlarıyla) oranının istikrar programı uygulaması sonrasında yükseldiğini gösteriyor.

Ortodoks istikrar programlarının başarılı görüldüğü bir alan kamu kesimi dengesidir. Latin Amerika'daki uygulamaların bir çoğunda kamu finansman dengesinde önemli bir iyileşme sağlanmıştır.

Kamu kesiminde iyileşmenin yükü genellikle faiz ödemeleri dışında kalan harcamalara, özellikle yatırımlara ve sosyal harcamalara

binmiş, hükümetler vergi gelirleri yaratmada döviz girdisi sağlamak-taki kadar başarılı olamamışlardır.

Kamu dengesinin sağlanması yolundaki uygulama genellikle kamu harcamalarının kısılması ve sübvansiyonların kaldırılması biçimindedir. Azgelişmiş ülkelerde kamu harcamaları çoğunlukla özel yatırımların yol açtığı harcamaların devlet tarafından yüklenilmesi biçiminde, bağlı harcamalardır. Bu yüzden kamu harcamalarının kısılmasının ilk etkisi yatırım harcamalarının azalması ve üretimin düşmesidir.¹⁶

Kamu harcamalarının azaltılması ve sübvansiyonların kaldırılmasına yönelik istikrar programlarının hedefi olan ithalatta ve enflasyonda bir düşme yönündeki beklenti gerçekleşmemiştir. Gelişmekte olan ülkelerde kamu harcamalarının kısılmasının ilk etkisi yukarıda da belirttiğimiz gibi yatırım harcamalarının azalması ve üretimin düşmesidir.

Kamu harcamalarının kısılarak ithal talebinin düşürüleceği yönündeki beklentileri de gerçekleşmemiştir. Üretimdeki düşme genel olarak ithalat artışına yol açmakta ve giderek tüketim maddelerini de içermeye başlayan ithalat, sonunda kısıtlanamaz hale gelmektedir. Ayrıca bazı ürünler üzerindeki sübvansiyonların kaldırılmasıyla bunların fiyatlarının yükselmesi enflasyonu daha da hızlandırmaktadır.

Enflasyon Latin Amerika ülkelerinin en önemli sorunu olmuş, Arjantin, Brezilya ve Peru'da yürürlüğe konan sırasıyla Austral Plan, Cruzado Planı (1986) ve İnti Planı (1985) başarısız olmuşlardır.¹⁷

---

¹⁶ a.g.e., s.49.

¹⁷ İlker PARASIZ, "Kriz Ekonomisi (Hiperenflasyon ve Yüksek Enflasyonla Mücadelede Ünlü İstikrar Politikaları ve 5 Nisan 1994 Kararları", Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa 1995. s.51.

Enflasyonun etkilerinin ülkeden ülkeye farklı olduğu gözlenmektedir. Latin Amerika ülkeleri ile Güney Kore de zaman zaman bütçe açıkları azaltılırken artan veya sabit kalan enflasyon oranları ile karşılaşmıştır.

Uygulanan istikrar programlarının bir diğer etkisi ihracat ile ilgilidir. İhracatta ve özellikle geleneksel ihraç ürünleri dışında kalan ihracatta kayda değer artışlar izlenmiştir. Bu başarıya katkıda bulunan faktörler arasında yüksek tutulan döviz kuru, ucuz krediler ve sübvansiyonlardan yararlandırılması ile yurt içinde talep yetersizliği dolayısıyla ihracata zorlanan üretim dalları başta gelmektedir.

Kısa dönemde ödemeler dengesini iyileştirmeyi sağlayan sermaye hareketleridir. Borç erteleme operasyonları, IMF kredileri, kısılan ticari kredilerin ve resmi yardımların açılması, yurt dışına sermaye kaçışının duraklaması, hatta yön değiştirmesi, ithalat finansmanının kolaylaştırmakta ve döviz rezervlerini güçlendirmektedir.

1980'lerin sonlarında tüm Latin Amerika'ya yılda 8 Milyar dolarlık sermaye girişi olmuşken, bu 1991-1993 döneminde ortalama olarak yılda 50 milyar dolara yükselmiş ve bu dövizler hızla büyüyen cari işlemler açığını kapattığı gibi rezervlerde de uzun yıllardır gözlenmeyen artışlara yol açmıştır.¹⁸

Bu sermaye hareketlerinin önemli bir sonucu, Brezilya gibi bir iki istisna dışında Latin Amerika paralarının reel olarak değer kazanmasıdır. Bu sadece Arjantin gibi döviz kurunu enflasyonu alt etmek için kullanan ülkelerde değil aynı zamanda paranın reel değerini sabit tutmaya çalışan ülkelerde de görülmüştür. Paranın değer kazanması ve dış ticaretteki liberalleşme sonucunda Latin Amerika'nın ihracatı, ithalatının hayli gerisinde kalmış ve dış ticaret ve cari den-

---

¹⁸ Yılmaz AKYÜZ; "Ekonomide Liberalleşme ve Sanayileşme: Latin Amerika Deneyimi", Mülkiyeliler Birliği Dergisi, S.165, Cilt XVIII, Mart 1994, s.13.

geler hızla kötüleşmiştir. Latin Amerika 1980'lerde borç ve faiz ödemeleri için yılda 30 milyar dolara varan ticaret fazlası yaratırken 1991'den sonra ticarete hızla açık vermeye başlamış, bu açıklar 1992'de 8 milyar doları, 1993'te de 15 milyar doları bulmuştur.

Mali kısıtlamalar cari işlemler açığını azaltmak ve enflasyonu yavaşlatmak için başvurulan programlardan birisidir. Bunun sonucunda talep ve toplam üretim azalmaktadır. Brezilya, Şili ve Meksika gibi ülkelerde üretim düşmesine bağlı olarak ithalat azalmış, ihracat artmıştır. Türkiye'de de iç talep azalmış ihracat artmıştır. Bütün bu ülkelerde üretim ortodoks teorinin iddia ettiği gibi sabit kalmamıştır.

Para arzının daraltılması toplam yurt içi talebi düşürse bile bu daraltıcı etkiler, değişik kanallardan toplam arz üzerinde de bir daralmaya yol açabilmektedir. Arz ve talebin birlikte düşmesi fiyat düzeyinde hedeflenen gerilemeyi yaratmayabilir. Ayrıca çok sık başvurulan devalüasyon, aynı şekilde sanayileşmiş ülkelerde beklenenin tersine az gelişmiş ülkelerde daraltıcı ve enflasyonu körükleyici stagflasyonist etki yaratabilmektedir.

İthalatın kısılması ile dış ticaret dengesini iyileştirme çabaları Brezilya ve Meksika'da üretimi ve yatırımları ciddi ölçüde düşürmüştür.

Sıkı para programı ve yüksek faiz programı genellikle bütün ülkelerde uygulanmıştır. Bu ülkelerde üretim daralmıştır.

Kamu yatırımlarının kısılması ve diğer daraltıcı tedbirlerle Latin Amerika ülkelerinin uzun vadede kendi kendilerine yeterli olmaları ihtimalini azaltmıştır. Ülkelerin çoğunda yurt içi sermaye piyasaları açık piyasa işlemlerine elvermediği için sıkı para programları mali tasarruf tedbirleri ile birlikte uygulanmıştır.

Gelişmekte olan ülkelerde uygulanan ortodoks istikrar programlarına yöneltilen en önemli eleştiriler enflasyonun temel nedenle-

rini iktisadi yapıdaki kronik rahatsızlıklarda arayan ve parasal genişlemeyi enflasyonun nedeni değil, parasal büyüklüklerin sonucu olarak yorumlayan yapısalcılardan gelmektedir.

Yapısalcılara göre ortodoks modele dayanan istikrar programı bir piyasadaki dengesizliği gidermeye çalıştığında ancak diğer piyasalarda dengesizlikler yaratma pahasına başarı kazanabilir. Dolayısıyla istikrar uzun dönemde üretici kaynakların en verimli kullanımını sağlayacak kapsamlı reformlar ile erişilecek bir hedef olarak düşünülmelidir. Bu hedefe sıkı para programları ile kısa dönemde ulaşmaya çalışmak durgunluğu ve durgunluk ile birlikte enflasyonu (stagflasyon) getirmektedir.

Ortodoks istikrar programı uygulamalarındaki aşırılık ve doktriner katılıklar, üretim düzeyinde ciddi gerilemelere ve sermaye birikim programında gecikmelere yol açmakta, enflasyon hızı ve üretim hedeflerinde inandırıcılığını yitiren hükümetlerin istikrar programları sonucunda oluşan görelî fiyatların kalıcılığı konusunda verdiği güvenceler, özel girişimcileri yatırıma yöneltmeye yetmemektedir.

II. HETEREDOKS İSTIKRAR PROGRAMLARI

1980'lerin ikinci yarısından itibaren geçmişte ortodoks model aracılığıyla iktisadi sorunları gidermeye çalışan bir grup ülke içinde buldukları yüksek enflasyona karşı ortodoks modelden farklı istikrar programlarını uygulamaya koydular.

Geleneksel ya da ortodoks istikrar programlarından farklı olarak özellikle sürüp giden enflasyonla mücadelede uygulanan şok niteliğindeki programlara heterodoks istikrar programları denmektedir.

Heterodoks istikrar programları yenilik getirici iki nedenden dolayı dikkate alınmaktaydı;¹⁹

Birincisi bu programlar, geleneksel istikrar programının aşamalı ayarlama sürecini izlemekten çok ana makro ekonomik değişkenlerin yönlerinde büyük sıçramaya yol açmaktadır. Bu nedenle genellikle "şok programlar" olarak adlandırılırlar.

İkincisi bir çok durumda, bu programlar miktarları yeniden indeksleme ve oranları saptama değişikliği ile birlikte ücretlerin ve fiyatların dondurulması gibi bir takım gelirler politikası unsurlarını kapsamaktadır. Bu bileşenleri heterodoks olarak karakterize edilir.

Heterodoks programların gelirler programına önem vermesinin iki temel nedeni vardır. Birincisi enflasyonun sürekliliği ile ilgilidir. Enflasyon dinamiği içinde, talep fazlasının üretimde bir düzenlemeyi sağlamasını beklemenin doğru olmayacağı ve buna bağlı olarak ticaret hacminde de bir daralma yaratacağı düşünülmektedir. İkinci nokta ise çok yüksek fiyat artışlarının yani hiperenflasyonun uzun dönemde önleme düşüncesinin, görece fiyatların daha da bozulmasına neden olacağı endişesidir. Görece fiyatlardaki bozulma, hiperenflasyonun kısa sürede durdurulması ile engellenecek veya en azından daha fazla fırsat verilmeyecektir.²⁰

Heterodoks istikrar programlarının en önemli öğeleri "fiyat ve ücret kontrolleri, maliye programı diğer bir ifadeyle bütçe açıklarının kapatılmasına yönelik bütçe disiplini, sabit döviz kuru ve parasal reformdur".

---

¹⁹ Mario I.BLEJER and Adrienne CHEASTY; "High Inflation, Heterodox Stabilization and Fiscal Policy", International Monetary Fund, Washington D.C., Journal of Development Economics 27(1987), North Holland, p.867.

²⁰ Bahadır AYDIN; "Heterodoks ve Ortodoks İstikrar Programları Üzerine Bir Değerlendirme", Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Kasım 1995, S.185, s.8.

Heterodoks programlarda gelirler programı ile enflasyon kontrol altına alınırken, sabit döviz kuruna geçişle buna destek sağlanmaktadır. Gelirler programı, ücret-fiyat dondurulması ya da kontroller şeklinde belirlenirken, programda öngörülen süreler içinde uygulanabilirliği ülkeler arasında farklılık göstermektedir.

Heterodoks programların üç ana direği vardır;²¹

- Hiperenflasyonu kısa bir zaman diliminde ortadan kaldırmak amacıyla ücretlerin ve fiyatların dondurulması
- Sabit döviz kurları
- Bütçe açıklarını ortadan kaldırmak ve yardımcı olarak parasal reform amacıyla mali disiplin sağlanması

A. İSTİKRAR PROGRAMLARININ UNSURLARI

1. Fiyat ve Ücretlerin Dondurulması

Heterodoks istikrar programlarının en azından ilk döneminde ücret dondurmalarına ve fiyat kontrollerine gidilmesi öngörülmektedir. Bu programın amacı enflasyonist bekleyişleri kırmak için şok kararlarla fiyat ve ücretlerin dondurulmasıdır.

İstikrar programlarında tüm fiyatların dondurulmasının altında yatan neden, enflasyonun yapısal ve dönemsel faktörler ile dış şokların yanısıra, enflasyonun sürüp-giden yapısı ile açıklanmaktadır.

---

²¹ Kemal ÇAKMAN, Demet ÇAPAN; "On Stabilization and Liberalization Policies (with references to Argentinian and Israeli experience)",Yapı Kredi Economic Review, Vol.IV, No.4, January 1991, p.9.

Sürüp giden enflasyon bugünkü enflasyonun yaklaşık olarak dünkü enflasyon olarak gerçekleşmesidir. Ekonomide fiyat beklentileri konusunda bilgi akışı iyi gerçekleştirilemiyorsa iktisadi karar birimleri enflasyon tahminlerinde dünkü enflasyonu temel alacaklardır. Tüm karar birimleri de böyle öngörür ve sözleşmeler buna göre yapılırsa sonunda bu öngörü gerçekleşir ve bugünkü enflasyon yaklaşık olarak dünkü enflasyon olur. Yani toplumun kötümser beklentileri enflasyonu kronikleştiren bir neden olmaktadır.²²

Heterodoks istikrar programlarının hedefi de dünkü enflasyonla bugünkü enflasyon arasındaki ilişkinin kopartılmasıdır. Enflasyonu kronikleştiren beklentilerin kırılması ve böylece enflasyonun gerçek sebeplerinin tespit ve çözümüne zemin hazırlamasıdır.

Fiyat ve ücretlerin dondurulması kısa dönemde enflasyon beklentilerin kırması sonucunda fiyat-ücret sarmalını durdururken istikrar programının kamuoyu üzerindeki inandırıcılığını da artıracaktır. İlk aşamada, enflasyonunun hızla ve kesin olarak aşağıya çekilmesi hedeflenip bunu gerçekleştirmek için fiyatlar ve ücretler dondurulurken, ikinci aşama fiyatların daha esnek olduğu aşamadır.

2. Maliye Programı (Bütçe Disiplini)

Heterodoks şok programları sıkı maliye programı içerir. Yüksek bir enflasyon ortamında geleneksel bütçe açığı kavramı hem mali durumu hem de maliye programının toplam talep ve ödemeler dengesi üzerindeki etkisini göstermesi açısından iyi bir gösterge olmayacaktır. Nominal faiz ödemelerini içeren geleneksel bütçe açığı ye-

---

²² Oğuz ESEN; "Heterodoks İstikrar Programları: Teori ve Uygulama", ODTÜ Gelişme Dergisi, 1989, Cilt 16, S.3-4, s.35.

rine enflasyonla düzeltilmiş reel faiz ödemelerini hesaba katan operasyonel bütçe açığının kullanılması daha doğru olacaktır.

Heterodoks istikrar programlarında sıkı para programı uygulanmasından vazgeçilmekte, bütçe disiplininin sağlanabilmesi için gerekli düzenlemeleri içeren bir maliye programı uygulanması öngörülmektedir.

Heterodoks programlarda bütçe disiplininin sağlanması ortodoks istikrar programlarındaki kadar öncelik ve önem taşır. Ancak maliye politikasına ilişkin öncülleri ortodoks yaklaşımdan oldukça farklıdır. Öncelikle yüksek enflasyon ortamında kamu kesimi açığı enflasyona değil, enflasyon kamu açıklarına neden olacaktır. Bu enflasyonunun kamu harcama ve kamu gelirlerine etkisinin farklı olmasından kaynaklanır. İkinci olarak farklı maliye politikalarının enflasyona etkisi farklı olacağından, kamu kesimi açıklarının idaresinde tercih edilecek iki yol vardır: Kamu harcamalarını azaltmak veya kamu gelirlerini artırmak.

Resmi ya da gayri resmi endeksleme mekanizmalarıyla enflasyonunu süreklilik kazandığı durumlarda görece fiyat ayarlamalarıyla (dolaylı vergi oranlarının artırılması, sübvansiyonların azaltılması ya da kamu sektör fiyatlarının yükseltilmesi gibi) kamu açıklarının kapatılmaya çalışılmasının, enflasyon üzerindeki olumsuz etkisi daha fazla olacaktır. Ne var ki program uygulamalarında kamu harcamalarının azaltılması yerine, kamu gelirlerini artırıcı araçlar kullanılmıştır. Kamu harcamaları yerine kamu gelirlerinin seçilmiş olmasının nedeni, kamu gelirlerinin toplam talep üzerindeki çoğaltan etkisinin daha küçük olmasıdır.²³

---

²³ Oğuz ESEN; "Hiperenflasyon Korkusu ve İstikrar Programları", Ekonomik Yaklaşım Dergisi, İlbahar 1993, Cilt:4, S.8, Ankara 1993, s.31.

Heterodoks programların uygulanmasının özellikle ilk aşamalarında enflasyon çarpıcı düşüşlerin gerçekleşmesiyle birlikte bütçe açıkları kapanma-ya başlar. Artan reel vergi gelirleri de buna büyük ölçüde yardımcı olur. Döviz kurunun istikrarı sağlandığında iç fiyatlar istikrara kavuşacağından vergi gelirleri otomatik olarak artacaktır. Buna göre, enflasyonunun hızla düşüşü Olivera-Tanzi etkisini tersine çevirir. Bu etki enflasyonda ani artışların reel vergi gelirlerinde yol açtığı azalma olarak bilinir. Daha açık bir deyişle yüksek enflasyonun vergi gelirlerini azaltması, yüksek enflasyonun sona ermesinde vergi gelirlerini artırmasıdır.²⁴

3. Para Programı (Sabit Döviz Kuru)

Heterodoks istikrar programlarından sabit döviz kuru enflasyonist beklentileri etkileyerek, enflasyon hızının aşağıya çekilmesini sağlayacağı düşünülmüştür. Ancak enflasyon beklentilerinin değiştirilemediği ve yurtiçi paranın aşırı değerlenmesi önlenemediği zaman, sabit döviz kurunun büyük oranlı devalüasyonlarla mali istikrarsızlıklara yol açma tehlikesi vardır.

Sermayenin kolayca girip çıktığı ülkelerde, kur sabit iken enflasyonun yavaş da olsa sürmesi ve faiz hadlerinin parasal kısıtlama sonucu yükselmiş olması, yerli paranın dövize göre değer kazanmasına yol açmakta ve bu da cari işlemler dengesini zorlayabilmektedir.

Özellikle fiyatların ve ücretlerin dondurulduğu programın başlangıç aşamasında döviz kuru sabit olarak tutulmaya çalışılır. Bundan amaç, döviz kurunda düşüş beklentilerini kırmak ve dolayısıyla

---

²⁴ Suat OKTAR; "Hiperenflasyon ve Heterodoks İstikrar Programları", Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Temmuz 1994, s.39.

enflasyonu kontrol altına almaktır. Bununla birlikte, bu politikaların bir istikrar aracı olarak kendisinden beklenen işlevi yerine getirebilmesi için diğer politikalarla tutarlı olması, diğer bir deyişle çelişmesi gerekmektedir.

Enflasyon bekleyişinin kırılmadığı, dolayısıyla enflasyonun önüne geçilemediği durumda er yada geç döviz kurunda düzenlemelere ihtiyaç olacaktır. Ancak hükümet döviz kurunda aşırı değer artışı olana kadar kur ayarlamasını geciktirmeye çalışacaktır. Aşırı değerlenmiş döviz kuru ise toplumu bir devalüasyon beklentisi içine sokacaktır. Büyük oranlı bir devalüasyona gidilmesi ise ülkenin uluslararası piyasalarda rekabet gücünü artırmak gibi önemli bir sonucu yaratmakla birlikte hükümetin istikrar programını sürdürme konusunda kararlılığını gölgeleyen sinyaller vermekte ve dolayısıyla hükümetin ulusal paranın aşırı değerli olmasından kaynaklanan maliyetlere hazır olmadığını aksine enflasyonun yeniden hızlanmasına razı olduğunu düşündürmektedir.²⁵

Para programı heterodoks istikrar programlarında önemli bir program unsurudur. Bu daha çok parasal kurumlarda reform yapılması biçiminde gerçekleşmektedir.

Şok programlarda yeni bir para biriminin tedavüle sokulması reformun önemli bir parçasıdır. Eski para birimi ile yapılmış tüm sözleşmeler yayınlanan bir dönüştürme çizelgesi ile yeni para birimine dönüştürülür.

---

²⁵ Suat OKTAR; a.g.e., s.38.

B. İSTİKRAR PROGRAMLARININ ETKİNLİĞİ

Fiyatların dondurulması kararının ortaya çıkaracağı önemli sorunlardan biri uygulamaya başladığında dengede olmayan piyasaların derhal kıtlık, darlık ve karaborsaya yol açma olasılığıdır. Bu durum programın inandırıcılığını azaltıp uygulamanın uzun ömürlü olamayacağı görüşünü yaygınlaştırabilir. Bu taktirde spekülasyon amaçlı mal talebindeki artış paradan kaçışı hızlandırarak enflasyonist baskı yaratabilir.²⁶

Heterodoks istikrar programları standart para ve maliye önlemlerine ek olarak ücret ve fiyatlara doğrudan müdahale eden programlardır. heterodoks yaklaşıma göre yalnızca bütçe düzenlemeleri ve sıkı para programı yüksek enflasyonu durdurmaya yeterli değildir.

Fiyatların ve ücretlerin dondurulması aşamasını pek az ülke başarılı bir biçimde tamamlamıştır. Bu dönemde ortaya çıkan en önemli sorun kamu kesimi ve ödemeler bilançosu dengesizlikleri ile ulusal paranın aşırı değerlenmesidir. Bu dönemin sonunda ortaya çıkan problem fiyatların serbest bırakılmasında zamanlama ve mekanizmalar ile uygun maliye, para ve döviz kuru politikaları hakkında çok fazla şey bilinmemesinden kaynaklanmaktadır.²⁷

Fiyatların dondurma işleminin dengesiz piyasalar için söz konusu olması durumunda, kıtlıklar ve darlıklar görülebilmekte ya da bazı durumlarda aşırı arz bile ortaya çıkabilmektedir. Bundan da önemlisi, böyle bir olumsuzluğun yaşanması toplumda programların

---

²⁶ Oğuz ESEN; "Heterodoks İstikrar Programları: Teori ve Uygulama", ÖDTÜ Gelişme Dergisi, 1989, Cilt:16, S.3-4, s.37.

²⁷ Oğuz ESEN; "Hiperenflasyon Korkusu ve İstikrar Programları", Ekonomik Yaklaşım Dergisi, İlkbahar 1993, Cilt:4, S.8, s.30.

sürdürülmesi konusunda şüpheler yaratabilmekte, dolayısıyla programların inandırıcılığını da azaltabilmektedir.

Bu konuda ortaya çıkan bir başka sorun fiyatların ve ücretler bir anda dondurulduğunda, ücret ve fiyatlarını yeni ayarlamış işçi ve girişimciler bu işten kazançlı çıkarken, henüz ayarlama yapmamış olanlar zararlı çıkacaklardır. Bu sorun para reformu çerçevesinde, eski para birimi ile bağlanmış sözleşmelerin yani bir para birimine dönüştürülmesi esnasında yapılan yeniden ayarlamalarla çözülmeye çalışılmıştır.

Ayrıca ücret ve fiyat kontrolleri aşırıya kaçabilir, firmalar kontrollerin geleceğini öğrendiklerinde fiyatlarını hızla yükseltebilir ve kontrollerin kaldırılması güç olabilir.

Heterodoks şok programı uygulayan ülkelerde, uygulamanın ilk aşamalarında bütçe açıklarında görülen düzelme, enflasyonun aşağı çekilmesi ile reel vergi gelirlerindeki artıştan kaynaklanmıştır. Şok programları geleneksel programlardan ayıran en önemli noktalardan biri bütçe açığının kapatılmasında kamu harcamalarının azaltılması yerine kamu gelirlerini arttırıcı araçların (vergilerin, kamu sektör fiyatlarının artırılması) kullanılıyor olmasıdır. Sürüp giden bir enflasyon ortamında kamu sektör fiyatlarının ayarlanması yoluyla bütçe açığını kapatmaya çalışmak program başlangıcında beklentileri negatif yönde etkileyebilir. Ancak heterodoks şok uygulamaları bu tür fiyat ayarlamalarının fiyat endeksleri üzerinde çok küçük bir etkisi olduğunu göstermiştir.

Bu programlardan vergiler en çok uygulamaya konulan araçtır. %51 ile sigara ve içki gibi ürünlerdeki dolaylı vergiler uygulamada önemli bir araçtır.²⁸

---

²⁸ Süleyman ÖZMUCUR; a.g.e., s.31.

Sabit döviz kuru uygulamaları, devalüasyon beklentisi yaratırken, spekülasyonu önlemek içinde faiz oranlarının yükseltilmesi gerekmektedir. Yüksek reel faiz oranları ise iç borç servisini artırırken, bütçeyi zayıflatmaktadır.²⁹

---

²⁹ Nurdan ASLAN; “Yüksek Enflasyon ve İstikrar Programları”, Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, S.4, Yıl:31, Nisan 1994, s.42.

İKİNCİ BÖLÜM

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE İSTİKRAR PROGRAMLARI DENEYİMLERİ

I. ARJANTİN'DE UYGULANAN İSTİKRAR PROGRAMLARI VE SONUÇLARI

1975 öncesindeki on yıl içerisinde dış ticaret fazlası veren, sürekli büyüyen, %30'larda ılımlı bir enflasyon oranı olan Arjantin'de 1975'lerin ortalarında enflasyonist bir patlama yaşanmıştır. Peronist dönemin sonuna doğru enflasyon en yüksek değerine ulaşarak ayda %40 düzeyine gelmiştir. 1976 askeri darbesinden sonra Nisan 1976 ile Aralık 1978 ve Aralık 1978 ile Ocak 1981 arasında iki ayrı istikrar programı uygulandı.

1976'da uygulanmaya başlayan istikrar programı kısa dönemli amaçlarının ötesinde Arjantin ekonomisinde yapısal dönüşümler amaçlayan bir program olarak değerlendirilmektedir. 1976 istikrar programının, ekonominin dışa açılması kavramı ile amaçladığı ülke-

deki ithal ikameci sanayi yapısının dış pazarlar için üretim yapmaya yöneltilmesinden çok iç pazarın dış rekabete açılmasıydı.

Ekonomide spekülasyon devrinin sona erip, üretim döneminin başlayacağı sloganıyla işe girişilen bu programın hedefleri şöyle sıralanmaktaydı.³⁰

- Reel ücretlerin önceki beş yılın ortalamasının yüzde 40 altına indirilmesi
- Tarım ürünleri ihracatından alınan vergilerin kaldırılması
- Sınai ürünlerin ihracatını teşvik için konulmuş olan sübvansiyonların kaldırılması
- Kamu sektöründe üretilen malların fiyatlarının yükseltilmesi. Sosyal güvenlik kuruluşlarının açıklarının kapatılması, kamu kesiminin borçlanma politikasının yeniden gözden geçirilmesi, kamu kesiminde istihdam fazlasının giderilmesi gibi önlemlerle kamu harcamalarının kısılması
- Kamu kuruluşlarının özel sektöre devredilmesi
- Döviz işlemlerinin serbestleştirilerek, katlı kur uygulamalarına son verilmesi
- Gümrük duvarlarının kademeli olarak indirilmesi
- Fiyat denetimlerinin kaldırılması
- Para ve kredi piyasalarının devlet denetiminden çıkarılarak serbestleştirilmesi ve yabancılara da açılması

---

³⁰ Galip YALMAN; "Gelişme Stratejileri ve Stabilizasyon Politikaları", Türkiye'de ve Dünya'da Yaşanan Ekonomik Bunalım, Yurt Yayınevi, Ankara 1984, s.150.

1976 Nisanından, 1978 sonuna kadar ki dönemde tipik bir stabilizasyon programı çerçevesinde enflasyon ve ödemeler dengesi sorunlarına çözüm bulabilmek amacıyla talebi kısıtlamaya ve ihracatı artırmaya yönelik önlemlere ağırlık verilmiştir. Bu programın uygulanmasının başında enflasyon hızlı bir düşüş göstermiş ancak 1976'dan itibaren durum değişmeyi başlamış ve Eylül ayında enflasyon %11 olarak gerçekleşmiştir.

1977 yılında ödemeler dengesi ve büyüme hızında bir miktar olumlu gelişme kaydedilmiş ancak yapısallaşan enflasyon yavaşlamamıştır. Bu dönemde fiyatların kontrol altına alınması temel düşünce olmuştur 1977 sonunda para muslukları iyice sıkıştırılmış faiz oranı üzerindeki kontrol kaldırılmıştır. Eksi olan faiz oranı yılın dördüncü çeyreğinde aylık %4,6 oranına sığramıştır. Yatırımlar hızla düşmüş, durgunluk 1978'e kadar sürmüştür. Yüksek faiz oranı, serbestleşen döviz piyasaları yoluyla ülkeye sermaye akımı sağlamış ancak Merkez Bankasının para arzı üzerindeki kontrolü zayıflamıştır.³¹

Aralık 1978'de yeni bir istikrar programı ilan edildi. Programın en dikkati çeken yanı döviz kurunun beklentiler etkilenecek fiyat artışlarının düşürülmesinde önemli bir araç olarak kullanılacak olmasıydı.

Döviz rezervlerinin yükselmesinden cesaretlenerek ve IMF ile uluslararası finans kuruluşlarından yeni krediler bulmakta güçlük çekilmeyeceği varsayımıyla 1978 Mayısında "Peso" dalgalanmaya bırakıldı. 1978 yılı sonunda, döviz kurunun yeniden hükümet tarafından belirlendiği bir uygulamaya geri dönüldü. Sıkı para politikasından ve dış sermaye gelirlerinin vergilendirilmesinden vazgeçilerek,

---

³¹ Sudi APAK; "Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik İstikrar Uygulamaları", Anahtar Kitapları, Ekim 1993, s.66.

önceden açıklanan oran ve aralıklarla mini devalüasyonlar yapılmasına karar verildi.

Enflasyonun devalüasyonu takip etmesi beklenmiş, aktif döviz kuru uygulamasına kamu ürünlerinin fiyatlarının ve para arzının eşlik etmesi de beklentiler arasında yer almıştır.

1976'dan 1979 sonuna kadar sanayi ürünlerine uygulanan koruma oranları ortalama %94'ten %35'e düşürülmüştür. Reel döviz kurunun yüksek tutulması politikasına geçilmesiyle sanayi kuruluşları özellikle tekstil, giyim, elektronik aletler gibi sektörlerde ithal malları rekabetini hissetmeye başlamışlardır. Koruma oranlarının azaltılmasının hızlandırıcı bir etkisi olan bu uygulama söz konusu sektörlerde fiyat artışını yavaşlatmakla birlikte, bir çok sanayi kuruluşunu bunalmaya sokmuştur. İç pazarı daraltan koruma oranlarını düşüren, hatta sanayi ürünleri ihracatını azaltan uygulamalardan en çok, 1960'lerden beri ekonominin en hızlı büyüyen sektörleri olan sermaye yoğun teknolojilere sahip olan dayanıklı tüketim ve ara malları sektörleri etkilenmişlerdir.³²

1978-1980 yılları arasında enflasyon %120'den %60'a kadar düşürülürken söz konusu dönemde ödemeler bilançosunun sermaye hareketleri tamamen liberalize edildiği için sermaye kaçağı en iyimser tahminle 20-25 Milyar dolar düzeyinde gerçekleşti.

Arjantin ekonomisi 1980'lerin başında sert bir reel ayarlamaya gitmiştir. 1980 ve 1984 arasında ticaret bilançosunun GSMH' ya oranı %4 açık verirken, %5 fazlaya geçmiştir. Endüstriyel çıktı, yatırımlar azalırken, azalan bir trend çevresinde sert bir şekilde dalgalanıyordu. Enflasyon oranı 1980' de %90'larda iken 1984'de %700'lere fırladı.

---

³² Galip YALMAN; a.g.e., s.153.

Bu süreçte büyük oranlı devalüasyonlar, negatif faiz oranlarını içeren finansal bir reform ve daha sonra da ücretlerde büyük bir düşüş şeklinde artarda gelen şoklar yaşanmıştır.³³

1982 yılında patlak veren borç krizi ülkeye yönelik kaynak akışının kesilmesine neden olurken borç yükünün artmasıyla da dış denge hızla bozulmuştur.

Ocak 1984'de iktidara gelen Alfonsin hükümeti tedrici politikalarla enflasyonu aşağı çekmeye çalıştı. Ancak bunda başarılı olamadı. 1985 sonbaharında izlenen politikalarda önemli değişiklikler yapma ihtiyacı ortaya çıktı. Bunun en önemli nedeni hiç kuşkusuz aylık enflasyon oranının %30'lar civarında seyretmesiydi. Nihayet 1985 yaz başında "Austral Plan" olarak bilinen "Ekonomik Reform Planı" ilan edildi. Plan, 1920 Alman istikrar programından ve daha önce Arjantin'de uygulanan istikrar programlarından esintiler taşıyordu.³⁴

Austral Plan şu unsurları içeriyordu:

- Ücretlerin ve fiyatların dondurulması
- Bütçe açıklarının kapatılması amacıyla kamunun ürettiği mal ve hizmetlerin fiyatlarının artırılması
- Hükümetin kaynak için merkez Bankası kaynaklarına başvurmayacağı ilan edildi.
- Yeni para birimi "Austral" tedavüle sokuldu ve istikrar programı öncesindeki peso ile yapılmış sözleşmelerin bir dönüşüm çizelgesi çıkarılarak yeni para birimine dönüştürülme kararı alındı.

---

³³ Daniel HEYMANN; "The Austral Plan", The American Economic Review, May 1987, Vol 77, No:2, s.284.

³⁴ Oğuz ESEN; "Heterodoks...", s.42.

Austral planının amacı, son günlerde Arjantin'de uygulanan, özellikle mali, parasal, kambiyo ve fiyatlandırma çalışmaları ve gelirler politikaları ile ilgili istikrar denemelerinin üzerinde etkin olması.³⁵

Austral planının birinci aşamasını oluşturan Haziran 1985 ve Mart 1986 tarihleri arasında uygulama sonuçları olumludur. Programın başında G.S.M.H.'nin %12,5'ine eşit olan bütçe açığı da %2,5-3 düzeyine indirilmiştir. Bütçedeki hedefe bu denli yaklaşılmasının nedeni vergi gelirlerindeki artış olmuş, bu artışın önemli bir bölümü enflasyonun düşmeye başlamasıyla artan reel vergi gelirlerinden kaynaklanmıştır. Üstelik bu gelişme ekonomide yeni dengesizlikler yaratmadan gerçekleştirilmiştir. Nitekim fiyat kontrolleri nedeniyle üretimde ciddi anlamda dar boğazlar görülmemiş, aksine sanayinin üretiminde artışlar kaydedilmiştir.³⁶

Nisan 1986'dan itibaren fiyat ve ücretlerdeki dondurmaların gevşemesiyle birlikte fiyat artışları kendini göstermeye başlamıştır.

Austral planının uygulanmasından ortaya çıkan sonuçlardan en önemlisi fiyat kontrolleri kaldırıldıktan sonra enflasyonun tekrar üç rakamlı hale geri dönmüş olmasıdır. Austral plan, ortodoks, para ve maliye politikaları ile ücret ve fiyat kontrollerinin bir arada uygulanabileceği bir plandır.

---

³⁵ Roberto FRENKEL; *Heterodoks Theory and Policy (The Plan Austral in Argentina)*, Journal of Development Economics, 27(1987), Nort Holland, s.317.

³⁶ Suat OKTAR; a.g.e., s.41.

Tablo 1: Arjantin Temel Bazı Ekonomik Göstergeler

	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Kişi Başına G.S.Y.İ.H (\$)	2.152	2.494	2.498	2.737	1.919	3.025
Reel G.S.Y.İ.H Büyüme Hızı (%)	-1,8	5,6	2,3	-5,1	-4,6	0,4
Nominal G.S.Y.İ.H (Milyar \$)	65,8	74,4	78,7	87,5	62,3	99,6
Reel G.S.M.H. Büyüme Hızı	-3,2	6,7	2,7	-5,3	-7,1	-1,4
İhracat (Milyon \$)	8.396	6.852	6.360	9.134	9.573	12.354
İthalat (Milyon \$)	3.518	4.406	5.343	4.892	3.864	3.726
Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	4.878	2.446	1.017	4.242	5.709	8.628
Cari İşlemler Dengesi (Milyon \$)	-915	-2.808	-4.187	-1.566	-1.287	1903
Toplam Dış Borç (Milyar \$)	52,9	54,8	63,0	62,2	63,7	61,2
Parasal Büyüme (M1 %)	571,5	848	1.246	338	4.094,9	1.067,6
M2 %	414,7	110,6	172,7	436,8	2.283,2	1.059,4
Tüketici Fiyatları Artış Hızı (%)	672,1	90,1	131,3	343	3.079,4	2.314
Döviz Kuru (Ulusal Para/%)	0,0001	0,0001	0,0004	0,0013	0,1795	0,5585

Kaynak: D.P.T., Uluslararası Ekonomik Göstergeler, Çeşitli Sayılar

Arjantin deneyimi, Brezilya ve Peru deneyiminde de olduğu gibi kamu açıkları giderilemediği sürece yüksek enflasyonun giderilemediğini göstermiştir. Arjantin ağır bir dış borç servis yükü altındadır.

Program sonuçlarındaki bir diğer önemli nokta, programın gelir dağılımında olumsuz yönde gelişmelere yol açmış olmasıdır.

1980 yılından itibaren Arjantin ekonomisi önemli olaylara sahne olmuş, çok kısa bir sürede üç kez Ekonomi Bakanı değişmiştir. Ocak 1991'de Doningo Cavello tarafından kamuoyuna yeni tedbirler açıklanmıştır:

- Katma değer vergisinin arttırılması
- Posta, demiryolu ve su ücretlerinin arttırılması
- Tarife sisteminde reformlar
- Ücret artışları, zincirleme endeksinin yürürlükten kaldırılması
- Merkez bankasının para basma işlevinin kısıtlanması
- 1 Nisan 1991'den itibaren Austral'in konvertibl olması

II. BREZİLYA'DA UYGULANAN İSTİKRAR PROGRAMLARI VE SONUÇLARI

Brezilya'da yüksek enflasyonu aşamalı olarak düşürmeye yönelik istikrar programları 1964-1966 yıllarında uygulanmaya konulmuştur. Bu istikrar programında üç yıllık bir mali konsolidasyon ve gelirler politikası öngörülmüştür.

Enflasyon 1964'ün ilk çeyreğinde %144 iken, 1965'te %57'ye, 1966'da %38'e düşmüştür. İstikrar programının ilk yılında sanayi üretimi %5 oranına düşmüş, ancak 1966'da kriz öncesi düzeyinin %6 üstüne çıkmıştır. 1968'de yeni bir plan kabul edilmiş, bu planla ülkeye kredi girişleri azalmıştır. 1965-1968 reformu istikrarlı enflasyon içinde hızlı büyüme dönemine geçilmesi için ortam yaratmıştır.³⁷

Brezilya Hükümeti 1974 petrol şokundan itibaren fiyat istikrarından çok büyümeye öncelik veren kademeli istikrar programlarına yönelince arzulananın aksine sanayi üretimi ve gayri safi yurtiçi hasıladaki büyüme hızları da %5'in altına düşmeye ve enflasyon tırmanmaya başladı. Nitekim 1970'lerin ortasından itibaren ikinci petrol şokunun ve tarım üretimindeki olumsuz gelişmelerin de ortaya çıkmasıyla 1979-1980 yıllarında enflasyon tırmanışa geçmiştir.³⁸

Az gelişmiş ülkelerin büyük bir bölümü gibi Brezilya da 1980'lerin başından itibaren ekonomi önemli sorunlarla karşı karşıya kaldı. Enflasyon 1980'lerde hemen hemen tüm Latin Amerika'da hızla artarken Brezilya'da yıl ortasından itibaren iyice hızlanmış ve son zamanlarında ayda %40'lara kadar çıkmıştır.

1981-1984 yılları arasında enflasyonu aşağıya çekebilmek için ortodoks istikrar programları uygulamaya konuldu. Fakat bu programlar enflasyonu düşürmede etkili olmadı.

IMF ile yapılan anlaşma gereği; ulusal para %30 devalüe edildi, petrol ve buğdaya yapılan sübvansiyonlar kaldırıldı ve dolaylı vergiler arttırıldı. Sonuçta bu istikrar programları ekonomide daralmaya ve işsizliğe yol açarken, enflasyonu da ikiye katladı.

---

³⁷ Eliana A. CARDOSO and Rudiger DORNBUSCH; "Brazil's Tropical Plan", American Economic Review, May 1987, Vol:77, No:2, p.290.

³⁸ Emin ÇARIKÇI; a.g.e., s.78.

Tablo 2: Brezilya; Temel Bazı Ekonomik Göstergeler

	1982	1983	1984	1985
Enflasyon Oranı	98	142	197	227
Büyüme Oranı	0,9	-3,2	4,5	8,3
Bütçe Açığı	16,7	19,9	22,2	27,1
Cari İşlemler Açığı	8,5	3,5	0	0,1

Kaynak: Eliana A. CARDOSO And Rudiger DORNBUSCH; “Brazil’s Tropical Plan”, American Economic Review, May 1987, Vol:77, No:2, p.290.

Şubat 1986’da enflasyon oranı %400 iken uygulamaya konulan kapsamlı istikrar programının amacı enflasyonu derhal ve kesin olarak aşağı çekmekti. Uygulamaya konulan istikrar programı şu unsurları içeriyordu:

- Tüm fiyatlar donduruldu
- Yeni para birimi Cruzado=1000 Cruzeiro olarak saptandı ve tedavüle sokuldu.
- Sabit döviz kuru uygulaması başlatıldı.
- Ücretler son altı ayın ortalama satın alma gücüne göre Cruzado’ya dönüştürüldü.
- 1985’te yapılan vergi reformuyla bütçe açıkları kapatılmaya çalışıldı.

“Cruzado planı” olarak adlandırılan bu istikrar programı anti-enflasyonist bir program olma başarısını gösterememiştir. Plan fiyatları dondururken ücretlerde %8’lik bir artış öngörmekteydi. Böylece reel ücretler dondurulamamıştı. Ayrıca plan tüketici fiyat indeksi-

nin %20 oranında artması halinde otomatik olarak ayarlanmasını öngören bir hüküm içermekteydi.

Brezilya'da da Arjantin ve Peru deneyimlerinde görüldüğü gibi kamu açıkları giderilemediği sürece yüksek enflasyonu aşağıya çekmek mümkün olmamıştır. Enflasyonu gelirler politikasıyla (döviz kurlarını, ücretleri ve fiyatları dondurma) bir süre durdurmak mümkündür. Ancak enflasyonu bu düşük düzeyde tutmak mümkün değildir.³⁹

Brezilya'nın 1986 yılı başında uygulamaya koyduğu heterodoks istikrar programında gelirler politikası işsizlikte ciddi bir artışa yol açmamıştır. Ancak bu programlarda temel sorun bu politikalar çerçevesinde sürdürülen kontrollerin gevşetilmesi ya da tamamıyla kaldırılması durumunda ortaya çıkar.⁴⁰

1987 yılı başında yıllık enflasyon oranı dört basamaklı hale gelmiştir. Haziran ayında üç aylık ücret ve fiyat dondurma tedbiri, maxi devalüasyon ve kemer sıkma politikaları ile birlikte uygulanmaya konmuştur. 1986 ve 1987 yıllarında sırasıyla %7,6 ve %3,6 olan Gayri safi yurtiçi hasıla büyüme oranı 1988'de %-0,1'e inmiştir. 1990 yılı başında kabul edilen Novo Brazil ve bir yıl sonra yürürlüğe konan II. Collor Planı ücret ve fiyatları dondurarak, enflasyona çözüm arayan istikrar programları olmuştur.⁴¹

Collor Planı, şu unsurları içeriyordu: IMF usulü özelleştirmeye uygulamaya konulan müdahaleci bir para politikası, serbest ticaret ve oynak kur.

---

³⁹ Nurdan ASLAN; a.g.e., s.41

⁴⁰ Suat OKTAR; a.g.e., s.38.

⁴¹ Sudi APAK; a.g.e., s.77-78.

Brezilyalıların büyük çoğunluğu 1990'ın Mart ayında açıklanan ve yüksek bürokraside ateşli tartışmalara neden olan "Collor Planı" sonucunda yoksullaşmıştı, işsizlik had safhadaydı, reel ücretler düşüyordu ve sosyal programlar ciddi kesintilere uğruyordu. Aylık enflasyon %20 civarında seyrediyordu ve IMF'nin anti-enflasyonist programı enflasyon oranını yükseltmekten başka bir işe yaramamıştı.⁴²

Buraya kadar incelediğimiz Brezilyada uygulanan istikrar programlarının genel olarak etkinliğine baktığımızda Heterodoks anti-enflasyonist şok politikalarının başarısızlıkla sonuçlandığını söyleyebiliriz.

III. MEKSİKA'DA UYGULANAN İSTİKRAR PROGRAMLARI VE SONUÇLARI

Meksika'yı incelediğimiz diğer ülkelerden ayıran en önemli fark görece düşük bir enflasyon geçmişine sahip olmasıdır. Meksika'da üç rakamlı enflasyon deneyimi yalnızca 1980'li yılların ilk yarısında yaşanmıştır.

Meksika'daki istikrar programlarından 1954 ve 1976 istikrar programlarında ortodoks bir strateji izlenmiştir. 1976-1977 istikrar programının özelliği ise; bütçe açıklarının oldukça ılımlı bir şekilde azaltılması oluşturmaktadır. 1977-1980 yılları arasında kamu sektörü açıklarının G.S.M.H.'ya oranı, ortalama olarak 1965-1971 ortalamasının altına düşmüştür.⁴³

---

⁴² Michel CHOSSUDOVSKY(Çev.Aydın DEMİRER); "IMF Brezilya'yı Nasıl Kurtardı", İktisat Dergisi , S.347, Yıl 30, Mart 1994, s.72-73.

⁴³ İlker PARASIZ; a.g.e., s.136.

1982 yıllarının sonlarında Meksika'nın uluslararası finansal yükümlülüklerini yerine getiremeyeceğini bildirmesinden bir kaç ay sonra yeni kurulan hükümet yeni bir yapısal uyum programını yürürlüğe koymuştur. Bu programda şu kararlar yer alıyordu;

- Bütçe ve para politikalarına sert kısıtlamalar getirilmesi
- Kambiyo kontrolünde ve dış ticaret rejiminde liberalleşme
- Meksika parası peso'da önemli bir devalüasyon
- Enflasyondaki değişmelere uygun olarak kambiyo kurlarının düzenli aralıklarla saptanması

Ayrıca IMF ve diğer uluslararası kurumların desteklerinden yararlanılarak Meksika, dış borçların vadelerini uzatmaya ve yeni bir ödeme planına bağlamaya muvaffak olmuştu.

Yapısal uyum programında üretim kaybının olmayacağı düşünülmesine rağmen 1983 yılında gayri safi yurtiçi hasılda reel olarak bir düşüş görülmüştür. Dış ticaret fazlası ise borç ödemeleri için ihtiyaç duyulan miktarın iki katını aşarak 14 Milyar dolara ulaşmıştır. Bütçe açığı hedefi tutturulmuş ancak enflasyon öngörüldüğü üzere %55'de kalmayıp %80'e fırlamıştır.

Tablo 3: Meksika; Enflasyon ve Bütçe Açığı

	1982	1983	1984	1985	1986	1987
Enflasyon	63,0	101,8	65,4	57,7	106,0	140
Bütçe Açığı/G.S.Y.İ.H.	16,2	8,5	7,3	8,3	15,2	15,8

Kaynak: Oğuz ESEN; "Heterodoks İstikrar Programları: Teori ve Uygulama", ODTÜ Gelişme Dergisi, 1989, Cilt 16, S.3-4, s.57.

Ekonomideki olumsuz gelişmeler 1986 yılı ortalarında ciddi bir sıkıntı ile kendini hissettirdi. Bu nedenle Aralık 1987'de heterodoks öğeler içeren yeni bir istikrar programı yürürlüğe kondu. Bu programın unsurları şunlardı:⁴⁴

- Meksika parasının kontrollü olarak devalüasyonu
- Reel faiz oranının yüksek tutulmasına özen gösterilmesi
- Kamu harcamalarının kısıtlanması
- Kamu gelirlerinin artırılması için gerekli önlemlerin alınması
- Ücret artışlarının verimlilikteki artışlara uygun olarak yapılmasına dikkat edilmesi
- Fiyat artışlarına tavan konulması

Yapısal Reformlar ise;

- Vergi sisteminde reform
- Merkez bankasına özerlik kazandırılması
- Kambiyo kontrollerinin kaldırılması
- Ücretlerin endekslenmesi uygulamasına son verilmesi
- Fiyatların serbestleştirilmesi
- Sübvansiyonların azaltılması
- KİT'lerin özelleştirilmesi

---

⁴⁴ Dündar SAĞLAM; "Meksika Ekonomik Krizi", Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, S.1, Yıl 33, Ocak 1996, s.7.

- Petrol endüstrisinin (PEMEKS) yeniden yapılandırılması
- Serbest ticaret bölgelerinin kurulması
- Gümrük vergilerinin azaltılması
- Tarife dışı gümrük engellerinin kaldırılması
- Yabancı sermaye ile ilgili kısıtlamaların kaldırılması
- Finansal pazarların kamu müdahalelerinden arındırılması

Aralık 1987'deki program heterodoks unsurlar içeriyordu. Sendikalar, işadamları ve hükümet tarafından PACTO adı verilen bir anlaşma imzalandı.⁴⁵

Sıkı politikalarla desteklenen PACTO enflasyon oranında ciddi bir düşüş sağlamıştır. 1987 yılında %8,3'lerde seyreden aylık enflasyon 1988 sonunda %1'e gerilemiştir. PACTO'nun başarısı üretim artışında da kendini hissettirmiş, sıkı para ve maliye politikalarının yanısıra petrol fiyatlarındaki düşüşün yarattığı olumsuz dış koşullara rağmen %1,4 oranında yıllık hasıla artışı sağlanmıştır.⁴⁶

Tüm bu gelişmelere rağmen gelir dağılımındaki bozukluk 1987'de büyüme başladıktan sonra bile önemli bir düzelme sağlanamamış ve sefalette önemli bir azalış gözlenmemiştir.

Meksika'da enflasyonun bir yılda %100 oranında düşürülmesinin maliyeti 7 Milyar dolar tutarında döviz rezervinin erimesi ve 2,4 milyar dolar cari işlemler açığı olmuştur.⁴⁷

---

⁴⁵ Allan H. MELTZER;(Book Review, Michael Bruno;Crisis,Stabilization and Economic Reform:Therapy by Consensus, Clarendon Press, Oxford 1993) "**Heterodoks Policy and Economic Stabilization**", Journal of Monetary Economics 34(1994), p.591.

⁴⁶ Sudi APAK; a.g.e., s.87.

⁴⁷ a.g.e.,s.87

1989 yılında bir önceki istikrar programını temel alan yeni bir istikrar programı uygulamaya konmuştur. İstikrar ve Ekonomik Büyüme Anlaşması (PECE) adı verilen istikrar programı kamu finansmanının sıkı kontrolünü esas almaktaydı.

1989 yılının ikinci yarısından itibaren, Meksika uluslararası finans piyasalarının güvenini kazanmaya başlamıştır. Bu gelişme borçlanmanın ve daha uzun vade ve daha düşük faiz oranları ile yapılmasına olanak vermiştir. Ayrıca borçlanma araçları geniş bir çeşitlilik kazanmıştır. Meksika ekonomisine duyulan güvenin artması ile birlikte ülkeye önemli sermaye girişi başlamıştır.

Aralık 1988 ile Kasım 1991 arasında PECE beş kez revize edilmiştir. Enflasyonda önemli ölçüde düşüşler, Gayri safi yurtiçi hasılda ise istikrarlı bir şekilde artış sağlanmıştır.

1994 yılı sonunda Meksika ekonomisinde patlayan kriz, bütün dünyada başarılı kabul edilen bu modele ani ve öldürücü bir darbe vurmuştur. Politik istikrarsızlık ve 1994 yılı boyunca yabancı yatırımcıların Meksika'nın borcunu ödeyemeyeceği yönündeki kuşku krizi etkileyen nedenler arasındadır.

1990'lı yılların başında ülkeye giren sıcak para ile tüketim harcamaları yükselmiş ve dış ticaret açıkları verilmiştir. Dünya kapitalinin ülkeye uzun vadeli güveni olarak lanse edilen sıcak para girişinin temel nedeni dünya ekonomisindeki durgunluktur. Halbuki sıcak paranın kaçıışı ve geri gelmeyişi ülkelerin yapısal ve yönetim zaaflarından kaynaklanmaktadır.⁴⁸ Meksika'da da bu durum yaşanmıştır.

Peso'nun değerinin dolar karşısında ani çöküşü ülkeye yatırım yapan yabancı yatırımcıları büyük kayba uğratmıştır. Ülkeden ser-

---

⁴⁸ Doğan DERELİ; "Meksika Mali Krizinden Türkiye'nin Alacağı Dersler", Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, S.7, Yıl 33, Temmuz 1996, s.57.

maye kaçışını hızlandırmış ve Peso'nun üzerindeki yükün ağırlaşmasına yol ağmıştır. Bu dönemde Merkez Bankasının, sermaye kaçışının yarattığı likidite darlığını gidermek için gevşek bir kredi politikası izlemesi durumun daha da kötüleşmesine yol ağmıştır.⁴⁹

Meksika'da 1995 yılı başında yeni bir istikrar programı yürürlüğe konmuştur. Bu programda güncel likidite sorununa acil bir çözüml ve cari işlem açığıının düşürölmesi hedeflenmiştir. Bu hedeflere ulaşmak için yeni bir ücret ve fiyat politikası yürürlüğe konmuştur. Merkez Bankası, işçi ve işverenler arasında bir anlaşma yapılmış ve reel ücretlerin 1995 yılında düşürölmesi kararlaştırılmıştır. Kredi kısıtlaması ve Merkez Bankası'nın Peso'nun dalgalanan dış değerine gerektiği zaman müdahale ederek istikrar sağlaması ilkeleri benimsemiştir.

Meksika 20 Aralık 1994'te pezoyu %15 devalüe edince uluslararası piyasalarda bir şok dalgası yaşandı. Bir gün sonra, dalgalanmaya bırakılmasıyla birlikte pezonun değer kaybı %39'a yükseldi.⁵⁰

Ödemeler dengesinin sermaye hesabını kısa vadeli para girişlerine açan ölkeler, "sıcak para"yı davet etmiş oluyorlar. Döviz bolluğu kısa sürede yerel paranın değerlenmesini getiriyor. İthalat ucuzluyor, dış tasarruflarla olanakların ötesinde bir refah toplumu görüntüsü ortaya çıkıyor. Kısa süreli arbitraj karları peşindeki fonlar borsa, hükümetin bono, tahvil gibi borçlanma araçları arasında gidip geliyor, üretim kapasitesini genişletecek yatırımlara yönelme olmuyor, İç talebin canlılığı üzerine, aşırı değerlenen döviz kurunun ihracatın rekabet gücünü iyice yıpratması da eklenince dış açık durmadan artıyor.

---

⁴⁹ Dündar SAĞLAM; a.g.e., s.11.

⁵⁰ Hayri KOZANOĞLU; "Meksika'da Kriz ve Gelişmeler", İktisat Dergisi, Nisan-Mayıs 1997, s.100.

Tablo 4: Meksika Ekonomisine Ait Bazı Makro-Ekonomik Göstergeler

	1990	1991	1992	1993	1994 (Geçici)
Ekonomik Büyüme Oranı	4,5	3,6	2,6	0,4	3,1
Tüketici Fiyatları (%)	29,9	18,8	11,9	8,0	6,9
Bütçe Açığı/G.S.Y.İ.H.	-2,8	-0,5	1,6	0,7	-
Brüt Yurtiçi Yatırım/G.S.Y.İ.H.	21,9	22,4	22,8	20,6	21,6
Brüt Yurtiçi Tasarruflar/G.S.Y.İ.H.	15,5	14,3	13,9	14,1	13,7
Cari İşlem Açığı/ G.S.Y.İ.H.	-3,2	-4,8	-6,8	-6,4	-8,0
Devlet Dış Borçları/ G.S.Y.İ.H.	31,7	26,1	30,5	31,1	29,2

Kaynak: Dündar SAĞLAM; "Meksika Ekonomik Krizi", Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, S.1, Yıl 33, Ocak 1996, s.11.

1994'te Meksika'nın aylık cari işlemler açığı 2.2 milyar dolara, diğer bir deyişle, gayri safi milli hasılanın %8'ine ulaşmıştı. Bu kriz sonucunda 9 Mart 1995'te istikrar programı uygulamaya kondu. Bu istikrar programı şu unsurları içeriyordu:⁵¹ Katma değer vergisinin %10'dan %15'e yükseltilmesi, yakıt fiyatlarının %48,5 artışı, elektriğe %32 zam, parasal genişlemenin %15'le sınırlanması, 12-14 milyar gelir umulan bir program çerçevesinde kalan hemen hemen tüm kamu kuruluşlarının özelleştirilmesi, %42 enflasyon tahmini altında asgari ücret artışının %10'la sınırlanması.

⁵¹ a.g.e., s.102.

IV. İSRAİL'DE UYGULANAN İSTİKRAR PROGRAMLARI VE SONUÇLARI

İsrail'de 1960'lı yıllar hızlı büyüme ve düşük enflasyon dönemidir. 1962'de ithalat üzerindeki miktar kısıtlamaları azaltılıp yerine gümrük vergileri konmuş, ihracat teşvik edilmiş, 1975'de kayan kur paritesine geçilmiştir. 1977'de büyük bir devalüasyonun ardından İsrail parasını dalgalanmaya bırakmıştır.

1977 yılında %20'lerde olan enflasyon oranı 1979'da %120'lere yükseldi. 1984'te %300'e, 1985'te %500'e vardı. İsrail'de enflasyonun böylesine yükselmesi; başlangıçtaki büyük devalüasyon, 1978 ve 1979'da reel ücret artışları, yerli paranın değer kazanması sonrasındaki sürünen kur uygulaması, Patam hesaplarının yerli paradan kaçma eğilimi yaratması ve sermaye girişlerinin para arzı üzerindeki etkisiyle açıklanmaktadır.⁵²

Tablo 5: İsrail'de Program Öncesi Makro-Ekonomik Durum

Yıllar ve Üçer Aylık Dönemler	Enflasyon	G.S.M.H. Büyüme Oranı	Bütçe Açığı/ G.S.Y.İ.H	M ₁ Büyüme Oranı
1973:3 - 1977:2	36,0	2,6	17,6	26,5
1977:2 - 1979:4	71,0	3,0	17,2	37,0
1979:4 - 1983:3	123,3	1,6	14,1	97,1
1983:3 - 1985:2	398,6	5,3	17,0	310,4

Kaynak: Stanley FISCHER; "The Stabilization Program, 1985-86", American Economic Review, May 1987, Vol: 77, No: 2, p.276.

⁵² İzzettin ÖNDER, Oktar TÜREL, vd.; "Türkiye'de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar", İktisat Politikası Seçenekleri-2, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Ekim 1993, s.105.

İsrail 1 Temmuz 1985 istikrar programını enflasyonda hızlı düşüş sağlamak ve ödemeler bilançosu açığını kapatmak amacıyla yürürlüğe koydu. Yeni program devalüasyon, kamu maliyesi reformu, fiyat ve ücret dondurma, kredileri kısma öğelerini içeren heterodoks programdı. İsrail istikrar programı bir yıllık olarak öngörülmüştür. İlk üç ay acil ekonomik dönem olarak ilan edilmiştir. Programın başlıca öğeleri şöyle sıralanabilir:⁵³

- G.S.M.H'nın %7'sini oluşturan bütçe açığını kapatmak amacıyla özellikle sübvansiyonlar başta olmak üzere kamu harcamalarının azaltılmasına gidilmesi,
- Ulusal paranın %19 oranında devalüe edilmesi ve sabit kur uygulamasına geçilmesi,
- Ücret sözleşmelerinin endeksleme dahil durdurulması, genel ücret artışının %14'le sınırlandırılması,
- Tüm fiyatların dondurulması.

Programa göre; toplam kredi hacminin artış haddi, öngörülen enflasyon haddinin altında tutuluyordu. Faiz hadleri yükseldi, yatırımlar durdu. Dayanıklı ve dayanıksız mal satışlarının da düşmesiyle şirketler kesimi krize girdi. Ama sonuçta enflasyon oranı düştü. 1985'in ilk yarısında %500 olan yıllık enflasyon oranı o yılın ikinci yarısında %40'a, 1986'nın ilk çeyreğinde tek haneli rakamlara düştü.⁵⁴

---

⁵³ Stanley FISCHER; "The Stabilization Program, 1985-86", American Economic Review, May 1987, Vol: 77, No: 2, p.277.

⁵⁴ İzzetin ÖNDER, Oktar TÜREL vd.; a.g.e., s.105-106.

Tablo 6: İsrail; Başlıca Göstergeler 1986-1990
(Yıllık Artış Hadleri %)

	1986	1987	1988	1989	1990
Tüketici Fiyatları	48	20	16	20	17
Net T.F.E.	55	22	17	15	11
Toptan F.T.	45	19	18	21	12
Ücret Haddi	61	30	22	18	16
Döviz Kuru	37	14	2	16	11
Para Arzı (M₃)	44	37	19	21	26
Reel Ücret	9	8	5	-2	-1
G.S.Y.İ.H	5,7	7,8	2,5	2,0	6,2
İstihdam	1,6	3,9	3,2	0,0	2,0
Dış Borç/ G.S.Y.İ.H	6,3	53	44	38	32
İç Borç/ G.S.Y.İ.H	112	105	100	105	102
Bütçe Açığı/ G.S.Y.İ.H	3	0	-1	-4	-2

Kaynak: İzzettin ÖNDER, Oktar TÜREL, Nazım EKİNCİ, Cem SOMEL; "Türkiye'de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar", İktisat Politikası Seçenekleri-2, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Ekim 1993, s.106.

Kamu harcamalarının kısılması ve vergi gelirlerinde artış sağlanması sonucu, bütçe açığı düşük düzeylerde tutulabilmiş, hatta dış yardımların katkısıyla bütçe fazlası bile sağlanabilmiştir.

İsrail'in iktisadi istikrar programı ortodoks programlardan farklı olarak; bir uzlaşmayla temel makro-ekonomik değişkenlerin kontrol altına alınmasından yararlanan bir programdı. Hükümetin sendikalarla uzlaşmaya vararak reel ücretlerin düşürülmesinin sağlanması ve bütün kesimlerin desteğinin alınmasıyla programın uygulanması, programın başarıya ulaşmasındaki en büyük etkenler biri olmuştur.

İsrail'in uyguladığı istikrar programında enflasyonun maliyet artışından kaynaklanan dinamiğini de kontrol altına almak amacıyla; para ve maliye politikası tedbirlerinin yanı sıra gelirlere yönelik tedbirler de kullanılmıştır.

İsrail'deki uygulama, heterodoks istikrar programları ile enflasyonun kısa bir sürede büyük reel maliyetler ödenmeden düşürülebileceğini gösteren başarılı bir örnektir.

V. GÜNEY KORE'DE UYGULANAN İSTİKRAR PROGRAMLARI

Güney Kore 1960'lı yılların öncesinde yani 1950'li yılların sonunda kişi başına düşen ulusal gelir 100 dolar hatta daha da altında olan ve tarımsal üretimi ağırlıklı olan bir ülkeydi. 1960'lı yıllardan itibaren %10'lar civarında büyüme hızı ve hızla değişen bir ekonomik yapı ile dikkat çekmektedir. Giderek tarımsal ağırlıklı bir yapıdan sanayi ağırlıklı bir yapıya dönüşüyor, sanayi içindeki mal bileşimi açısından baktığımızda da ileri teknoloji kullanan sanayiler ağırlık kazanmaya başlıyor.

Güney Kore hızlı kalkınmasının başladığı yıllar 1960 sonrasıdır. 1960'ların başlarında General Park kalkınma planı eşliğinde dışa dönük bir kalkınma stratejisi uygulamaya başlamıştır. Bu yıllarda uygulamaya başlanan planlı sanayileşme stratejisi ile Güney Kore sa-

dece sanayi ürünleri ihracatını artırmakla kalmamış, zaman içinde ihracatın bileşimini de önemli ölçüde değiştirerek, bugün dünyanın en ileri teknoloji ürünlerini üreten ve ihraç eden bir ülke haline gelmiştir.

1960'ların başında Ekonomik Planlama Kurulu adı altında merkezi ve kurumsal bir boyuta taşınan planlama anlayışıyla, Güney Kore, sanayileşme sürecine ilişkin belirlediği hedeflere, belli bir çerçeveye ve yöntemle ulaşma başarısını göstermiştir. 1962-1966 yılları arasındaki ilk planlı dönemde ortaya konan ancak izleyen yıllarda da yapılan planlarda sürekli olarak dikkate alınan hedefler şöyle belirlenmiştir.⁵⁵

- Ülkeye modern sanayileri getirmek
- Böylece bunun gerektirdiği teknolojiyi ve teknik bilgiyi (Know-how) devralmak
- Öncelikle emek ve ücret yoğun alanlarda ihracata yönelik sanayileşme yolu ile işsizliği gidermek ve aynı zamanda dış ticaret açığını kademe kademe azaltmak

Bu hedefler doğrultusunda yapılan planlara göre oluşturulan ekonomik politikalar katı, değişmez özelliklere sahip değildir. Tam tersine uygulanan politikalar; esnek, seçilebilir, uyumlu ve kontrol edilebilir özelliklere sahiptirler.

1971-1972 istikrar programları, faiz oranlarında düşüş, mali açıdan zayıf firmalara hükümetin kefaleti, maxi devalüasyonla başlayan enflasyonu kırmak için fiyat kontrolleri unsurlarını içeriyordu.

---

⁵⁵ Seda E. AKAY; "Güney Kore'nin Ekonomik Gelişme Süreci ve Devletin Toplumsal Sınıflarla İlişkisi", İktisat Dergisi, Nisan-Mayıs 1997, s.92.

1973'de planlama stratejisinde de büyük bir değişiklik yapıldı, hükümet ağır sanayi-çelik, gemi inşası ve çimento sektörlerin destekledi.

İlk petrol şoku tipik bir istikrar dönemine yol açtı. Artan enerji maliyetlerini yurtiçi fiyatlara yansıtmak yönünde bir karar alındı. Yurtiçi krediler, üretim maliyetlerindeki artışı dengelemek üzere %40 genişletildi. Enerji bağımlı bir ekonomide dışa açık, rezerv tüketimi ile ve borçlanma ile finanse edildi. Reel döviz kuru, 1974 yılı sonundaki %22'lik bir maxi devalüasyonla sabit tutuldu. Fiyat kontrolleri, enflasyonu %30'luk seviyede tutmak üzere yaygınlaştırıldı. 1975'de ihracat büyümesi %14'e düşüdü. Ancak sermaye malları ithalatı kontrol altına alındı ve cari işlemler açığı G.S.Y.İ.H.'dan %9 pay alırken bu oran %11'e çıktı. İhracat ve ekonomik büyüme 1976'da tekrar gündeme geldi.⁵⁶

Ekim 1979'da Park Chanung Hec'in öldürülmesinin ardından Chunfoo Whan'ın yerine getirilmesi sonrasında "Kapsayıcı İstikrar Planı" (CSP) ilan edildi. Plan iki unsurdan oluşmuştu: Liberal yolda takip edilen yapısal değişim ve ikinci petrol şokunu atlatmaya yönelik politikalar.

Güney Kore'de istikrar programlarının etkileri açısından Latin Amerika ülkelerinden daha olumlu sonuçlar alınmıştır. İthalatın kısılması ile dış ticaret dengesini iyileştirme çabaları Güney Kore ekonomisinde, Latin Amerika ülkelerinden daha önce dışa açıldığı için daha olumlu sonuç vermiştir. Ancak Güney Kore'de istikrar programına geçilebilmesi için ülkeye önemli ölçüde sermaye girişinin olması gerekmiştir.

---

⁵⁶ Sudi APAK; a.g.e., s.96.

Bütün bu olumlu gelişmelere rağmen 1990'ların başlarında Güney Kore ekonomisi birtakım sorunlarla karşı karşıya kalmıştır.⁵⁷

- İşgücü açığının büyümesi(özellikle imalat sanayi sektöründe)
- çalışma yaşamında yaygınlaşan huzursuzluk tehlikesi
- yerli ürünlerin uluslararası rekabet gücünün zayıflaması
- yurtiçi piyasaların ve özellikle de en hassas piyasa olan tarım piyasanın tamamıyla dışa açılması konusunda yapılan baskılar.

Bu günlerde Güney Kore'de ortaya çıkan istikrarsızlıklarla ilgili olarak yeni bir istikrar programı gündemdedir.

---

⁵⁷ Sudi APAK;a.g.e., s.97.

Ü Ç Ü N C Ü B Ö L Ü M

TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI UYGULANAN İSTİKRAR PROGRAMLARI

I. 24 OCAK 1980 ÖNCESİ UYGULANAN İSTİKRAR PROGRAMLARINA GENEL BİR BAKIŞ

Ekonomik istikrarsızlık, ekonominin kendi içinde sürekli bir büyüme ve üretebilme yeteneğini yitirmesine neden olmakta ayrıca gelir dağılımının bozulmasına da katkı yapmaktadır. Büyüme hızındaki yavaşlama, işsizliğin artmasına neden olmakta ve gelir dağılımının en alt bölümünde bir artışa ve gelirden de daha fazla azalış meydana getirmektedir. Öte yandan, istikrarsızlıkla artan ve giderek açılan kamu açıkları da reel faizleri kamçulamakta ve ortaya kamudan beslenen bir reel faiz tüketicisi (rantiye) sınıf çıkarmaktadır. Dolayısıyla; ekonomik istikrarsızlık hem en alt gelir grubunu olumsuz etkilemekte hem de en üst gelir grubunda üretime dayalı olmayan bir gelir artışı sağlamaktadır.

İşte bu tür ekonomik istikrarsızlıklarla karşı karşıya kalan Türkiye, 1958-1980 yılları arasında yirmi iki yıllık süre içinde dört istikrar programı uygulamak zorunda kalmıştır.

A. 1958 İSTİKRAR PROGRAMI

İç dengede ortaya çıkan dengesizlik; istihdam ve fiyat düzeyinin hızlı bir tempoda yükselmesi olarak belirirken, bu gelişme eğilimi ithalat taleplerini kamçulamıştır. İhracatın ise klasik görünümünde bu ithal taleplerini karşılayacak ölçekte genişlememesi karşısında kronik ödemeler dengesi açıkları ortaya çıkmış, sonuçta bu, ya ekonominin toplam faaliyet hacminin daraltılmasına (deflasyon) ya da ihracat ürünlerine yeni ve daha fazla ihracat olanağı sağlayacak bir kur tespitine yol açmaktadır.

Ağustos başında 600 milyon dolarlık bir borç erteleme ve 350 milyon dolarlık yardım karşılığında %320 oranlı bir devalüasyon yapıyor ve IMF patentli istikrar programları uygulanmaya başlıyordu. Sağlanan dış kaynak ya da ünlü deyimle taze para, dış ödeme sıkıntılarını kısa bir süre ertelemiş, fiyat artışları denetim altına alınmıştır. Buna karşılık ekonomi koyu bir durgunluğa gömülmüştür. Daha sonra yapılan çalışmalar devalüasyonun pek de çözüm getiremediği görüşünde birleşmiştir. 1959 ve 1960 yılları ihracatı, 1952-1953 dönemindekine göre gerilemiş, dış ticaret açığı artmıştır.⁵⁸

---

⁵⁸ Cevdet ERDOST, Taner BERKSOY; a.g.e., s.53.

B. 1970 İSTİKRAR PROGRAMI

10 Ağustos 1970 istikrar paketi, para-kredi ve faiz politikaları ve aynı zamanda maliye politikasıyla da desteklenmiş bir bütündür. 1970 programında, para-kredi ve faiz politikaları talep hacmini kontrol etmek amacının yanı sıra kaynak tahsisi sürecinde kullanılmak amacıyla realize edilmiştir. Faiz oranları araç olarak kullanılmış, mevduat ve kredi faiz oranları arttırılmıştır. İhracat kredileri ve tarımsal krediler dışındaki kredilere uygulanan faiz oranlarının arttırılması yolu ile sektörel kredi talebi etkilenmiştir.⁵⁹

Programda %66 oranında bir devalüasyon, zam kararları ile birlikte açıklanıyordu. Karşılığında 950 milyon dolar taze para bulunmuştur. 1970 yılındaki programın sonuçları pek de olumlu olmadı. Devalüasyon sonrasında ithalat hızla artarak üç yıl içinde bir misli katlandı. Buna bağlı olarak dış ticaret açığı 1969'da 264 milyon dolardan 1972'de 678 milyon dolara fırladı. Sonraki yıllarda da petrol bunalımı işi iyice çığırından çıkarttı.⁶⁰

1975-1977 yılları arasında ise Türkiye tam 1950'lerdeki ekonomik politikaya dönmüş ve herkese her malı getirme kolaylığı tanınmıştır. Bunun sonucunda; ülke döviz darboğazına sürüklenmiş, Şubat 1977'de dışalım transferleri fiilen durmuş, 800 milyon dolarlık bekleyen transferler yerinde kalmıştır.⁶¹

Sonuç 1958 istikrar programından pek farklı olmamıştır. Ekonomide denge bozulmuş, gerekli dış kaynak için IMF önerileri uygulanmış, taze paranın verdiği kısa bir rahatlamadan sonra tekrar başlanılan noktaya dönülmüştür.

---

⁵⁹ Nazif EKEN; "1980 Stabilizasyon Paketinin 1958, 1970 ve 1978-1979 Paketleri İle Karşılaştırmalı Analizi", Yurt Yayınevi, Ankara 1984, s.175.

⁶⁰ Cevdet ERDOST, Taner BERKSOY; a.g.e., s.56.

⁶¹ Yalçın DOĞAN; "IMF Kısılcığında Türkiye", Toplum Yayınevi, Ankara, s.127.

C. 1978 İSTİKRAR PROGRAMI

1978 programı iki yıllık olarak düzenlenmiş, Eylül 1978'de ortaya çıkan sorunlar ertesinde Aralık ayında program askıya alınmış, ilk yıl sonuçları alınmadan kesintiye uğramıştır. 1979 yılı Haziran ayında yeni bir program hazırlanmıştır. Böylece 1978 programının birinci yılı tam uygulanmadan kalmış, 1979 için ayrı bir programa gidilmiştir. 1979 yılı programı da Ekim 1979'dan sonra askıya alınmış ve sonuçları alınamamıştır.

1977 sonunda dönemin koalisyon hükümetiyle dolar kurunun 25 TL olması üzerinde anlaşan IMF, bir kaç ay sonra bu oranda bir devalüasyonu yetersiz bulacaktır. Nisan 1978'de imzalanan iki yıllık stand-by anlaşması beklenen yeşil ışığın yanmasına yetmemiştir. Bankalar, niyet mektubuna uyulup uyulmadığını denetlemek için IMF'in yapacağı Ağustos değerlendirmesini beklemeyi yeğlediler. Bu arada yılın ilk yarısı geçmiş ve ekonomide beklenen ferahlama olmamıştı. Artan döviz sıkıntısı ithalatı sınırılıyor, fiyatlar ise ayda %3-4 oranında hızla artmaya devam ediyordu.⁶²

IMF denetlemeleri sonucunda programın başarısız olduğu saptamasıyla %60 oranında yeni bir devalüasyon öneriyordu.

1979 Haziranında yeni bir program hazırlandı. Program öncesinde dış borç yükü aşırı boyutlarda, ithalat tıkanmış ve devalüasyonlara rağmen ihracatı gerileyen bir ekonomi görüntüsündeydi. Yeni program da yeni kur, 47 TL olarak tescil ediliyordu. 1 Mart 1978 ve 12 Haziran 1979'da Türk parasının değerinde iki kez %30'a yaklaşık oranlarda devalüasyon yapıldı.⁶³

---

⁶² a.g.e., s.60-61.

⁶³ İlhan TEKELİ; "Ekonomik Bunalım ve Bunalımdan Çıkmak İçin İzlenen Politikaların Toplumsal Sonuçları", Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım, Yurt Yayınevi, Ankara 1984, s.232.

Haziran 1979'da yürürlüğe giren istikrar programı 1978 önlemlerini biraz daha güçlendirdi. Kur ayarlaması, işçi dövizini arttırınca, cari işlemler açığı biraz azaldı. Bu arada 1978'de iki katın üstünde artarak %52,6'ya çıkan yıllık enflasyon hızı, 1979'da daha da hızlanıp %63,9'a yükselmişti. G.S.M.H.'nin yıllık artış hızı ise aynı yıllarda %2,9'dan %-0,3'e iniyordu. Yani görece düşük ortalama yıllık enflasyon hızı (%20 kadar) ve yüksek büyüme hızı (%7 gibi) ile geçirilen 1970-77, 1978 ve izleyen yıl boyunca bu açıdan göstergeler veriyordu.⁶⁴

II. 24 OCAK 1980 İSTİKRAR PROGRAMI

A. 1980 YILI BAŞINDA EKONOMİNİN GENEL DURUMU

Türkiye ekonomisi 1970'li yılların ikinci yarısında, yeniden dış ödeme güçlükleri ve yüksek oranda fiyat artışları biçiminde görülen ağır bir bunalıma girdi. Ekonomik bunalımın giderek toplumsal ve siyasal boyutlar kazanarak daha da ağırlaşması üzerine 24 Ocak 1980'den başlayarak bir dizi yeni istikrar programı uygulanmaya konuldu. Bu istikrar programının uygulamaya konulmasından önceki ekonomik duruma göz atılması gerekmektedir.

Ekonomi 1979 sonunda genel durumu ve başlıca sorunlarını şöyle özetleyebiliriz:⁶⁵

---

⁶⁴ Gülten KAZGAN; "Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri" Altın Kitaplar Yayınevi, Nisan 1995, s.179.

⁶⁵ Mete DURDAĞ; "1980 Yılı Uygulamasının İşığında İstikrar Programının Genel Bir Değerlendirilmesi", Toplum ve Bilim 14, Yaz 1981, Ağustos, s.99.

Tablo 7: Makro Ekonomik Dengesizlik Göstergeleri

Yıllar	Enflasyon Oranı	G.S.M.H Büyüme Hızı	Dış Ticaret İşlemler Açığı	Cari İşlemler Açığı/ G.S.M.H.	Bütçe Açığı/ G.S.M.H.	İhracat Artış Hızı
1977	27,1	3,9	8,3	7,0	6,1	-10,6
1978	45,3	2,9	4,4	2,9	2,9	30,5
1979	58,7	-0,4	4,0	2,4	4,0	-1,2
1980	110,2	-1,1	8,6	6,3	3,9	28,7
1981	36,6	4,1	7,2	4,0	1,7	61,6
1982	34,1	4,5	5,8	2,4	2,3	22,2
1983	31,4	3,3	6,8	4,3	3,0	-0,3
1984	48,4	5,9	7,4	2,9	4,9	24,5
1985	44,9	5,1	6,4	1,9	2,6	11,6
1986	34,6	8,0	5,8	2,6	3,6	-6,3
1987	38,9	7,4	4,8	1,5	3,7	36,7
1988	75,4	3,4	2,6	2,1	3,4	14,4

Kaynak: T.Ü.S.İ.A.D.; "İstikrarlı Kalkınma ve Yeniden Sanayileşmenin Ekonomik Çözümü", Yayın No:T.Ü.S.İ.A.D. - T/89/7/129.

- Döviz darboğazı, üretimin ve yatırımların artırılmasını ciddi bir şekilde engelliyordu. 1978 ve 1979'da yapılan devalüasyonlar ihracatta (1978) ve işçi dövizleri girişinde (1979) kısa

süren canlanmalar sağlandı. Fakat dış ticaret hadlerinin âleyhimize gelişmesi ve dış yardımların hızla azalması ithalatın reel olarak 1978'de üçte bir ve 1979'da beşte bir oranlarında düşmesine neden oldu.

- 1976'dan beri gerilemekte olan üretim artış hızı, 1979'da son yirmi yılda ilk olarak nüfus artış hızının altına düştü. İhracat yetersizliği enerji darboğazı ve işçi-işveren anlaşmazlıkları bu durumun başlıca nedenleri idi.
- Yatırımlarda ve iç tasarruflarda hem reel olarak hem ulusal gelire oranla 1978 ve 1979'da gözlenen düşmeler ekonomik büyüme potansiyelimizi olumsuz şekilde etkiliyordu. Kamu yatırımları, döviz ve bütçe kaynaklarının yetersizliğinden, özel yatırımlar ise döviz darboğazından olduğu kadar enflasyon ve terörizm nedeni ile yatırım atmosferinin kaybolmasından da etkileniyordu.
- 1975'den beri giderek hızlanan enflasyon, dış satımı ve uzun dönemli yatırımları kösteklerken bir yandan da ücretli ve sabit gelirlili sınıfları eziyordu. Çare olarak ya da çaresizlikten; hükümetler gittikçe büyüyen oranlarda açık finansmana başvurdukça talep enflasyonunu körüklüyor ve döviz darboğazını aşmak için devalüasyon yaptıkça da tüm ekonomiyi bir fiyat sarmalı içine sokuyordu.

1977 yılında G.S.Y.İ.H.'nin %9'una yükselen cari hesaplar açığı, bir yılda G.S.M.H. içindeki payı %23,2'den %27,6'ya çıkan yıl sonu dış borç stoku, %43,8'den 1979'da %71,1'e fırlayan enflasyon hızı (G.S.M.H. deflatörü) bu beklenen çöküntünün sevimsiz haber-cileri oldu. 1978-1979 yıllarında uygulanmaya konan istikrar önlemleri ödemeler dengesi üzerinde marjinal bir iyileşme yarattıysa da enf-

lasyonla mücadeleye yenik düştü. Ara ve yatırım malları ithalat hacmindeki %50 civarındaki önemli düşüşle birlikte özellikle imalat sektöründeki kullanım kapasitesi büyük ölçüde daraldı ve büyüme hızı negatif değerlere indi.⁶⁶

B. 24 OCAK 1980 İSTİKRAR PROGRAMININ AMAÇLARI

Ekonomik bunalımın yoğunlaşması ve 1977-1978 yıllarında alınan istikrar önlemlerinin yetersiz kalması üzerine hükümet 24 Ocak 1980'den başlayarak yeni bir istikrar programı uygulamaya koydu.

Türkiye 24 Ocak 1980 yılında uygulamaya koyduğu yapısal reform programıyla ulusal programını uluslararası ekonomik işbölümüne ekleme içine girmiştir. Bu süreç içerisinde 1983 yılında dış mal ve hizmet ticareti, 1989 yılında da kambiyo kontrollerinin tamamıyla kaldırılmasıyla, mali piyasaları serbestleşmiştir.

24 Ocak 1980 ekonomik istikrar önlemlerinin amaçlarını şu şekilde sıralamak mümkündür.⁶⁷

- Enflasyon oranını düşürmek
- Enflasyonu arttıran KİT'leri yeniden organize etmek
- Döviz gelirlerimiz ile giderlerimiz arasındaki açığı kapatmak
- İhracatı arttırarak dış ödemeleri dengesini düzenlemek

---

⁶⁶ Aydın ÇEÇEN, vd.; a.g.e., s.110.

⁶⁷ Koray BAŞOL; "Türkiye Ekonomisi", Ankara Üniversitesi İktisat Fakültesi Ders Yayınları No:1, Eskişehir Kasım 1995, s.48.

- Sermaye piyasalarını düzenlemek
- İthalat girdilerini kolaylaştırmak
- Enerji sorununu kurulu kapasitelerden yararlanarak düşürmek
- Yatırımları hızlandırmak
- Tasarrufları arttırarak sermaye birikimi sağlamak
- Maliyetleri düşürerek tüketicinin satın alma gücünü arttırmak
- Kredi faizlerini belli bir düzeyde tutarak, işletmelerin sermayelerini arttırma yoluna gitmelerini sağlamak
- Para arzındaki genişlemeyi önlemek, piyasaya az para sürmek ve paranın değerini yükseltmek
- Kalkınmada bireylerin teşebbüs gücünden azami ölçüde istifade edilmesi amaçlanarak; üretimin, ihracatın, işçi dövizlerinin arttırılması, darboğazların aşılması yani tüm sektörlerle taze kan sağlanması istenmiştir.

C. 24 OCAK 1980 İSTİKRAR PROGRAMININ UNSURLARI

Yukarıda sıraladığımız amaçların gerçekleştirilebilmesi için alınan 24 Ocak 1980 istikrar programının 25 Ocak tarihli resmi gazete-
de yer alan başlıca politikalarını aşağıdaki gibi sıralayabiliriz.⁶⁸

---

⁶⁸ Nazif EKEN; a.g.e., s.107-109.

1. Dış Ticarete İlişkin Düzenlemeler

24 Ocak istikrar programının en önemli yönü ithal ikamesine yönelik sanayileşme stratejisinin terk edilerek; ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin tercih edilmesidir. Dolayısıyla buna yönelik olarak dış ticarete ilişkin düzenlemeler yapılmıştır.

a) İthalatın Libere Edilmesi

Bakanlar Kurulunun 8/191 sayılı kararı ile yürürlüğe konan 1980 yılı ithalat rejimi, liberasyon listelerini genişleterek ve kotaları daraltarak, ithalatın libere edilmesi yönündeki ilk adımı atmıştır. Ayrıca ithalattan alınan damga resminin oranı %25'den %1'e indirilmiştir.

24 Ocak 1980 istikrar programıyla yapılan devalüasyon sonrasında 1 Temmuz 1981'den sonra da döviz kuru her gün yeniden ayarlanmaya başlamıştır.

Döviz kurunun sürekli değiştirilmesiyle amaçlanan; kısa dönemde TL'nin resmi ve karaborsa fiyatları arasındaki farkı azaltmak, dışarıdan borç alabilmek (bu durum IMF'in önerisidir) ve yurtdışında çalışanların daha fazla döviz getirmelerini sağlamaktır. Sürekli devalüasyonlar, uzun dönemde de ihracat ürünlerinin fiyatını düşürecek, ihracatı artırma etkisi yapacaktır.⁶⁹

---

⁶⁹ Yakup KEPENEK; "Türkiye Ekonomisi (Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla)", Verso Yayıncılık, Mayıs 1990, s.192.

b) İhracatın Teşviki ve Farklılaştırılması

Bakanlar Kurulunun 8/182, 8/175, 8/1172 ve 8/1173 sayılı kararları ile genel olarak; ihracatın teşviki, imalatçı ihracatçının girdi temininde gümrük muafiyetinden yararlanması ve imalatçı olmayan ihracat şirketlerin teşvikine ilişkin düzenlemelere gidilmiştir. İhracatın teşviklerine ilişkin olarak vergi iadesi oranları yükseltilerek yeniden saptanmıştır. İmalatçı ihracatçılar, sağladıkları ihracat dövizlerinden ellerinde tutmaya yetkili oldukları miktarla sınırlı olmak üzere, üretimleri için gerekli olan hammadde ve ara malları ithalatlarında sıfır gümrük vergisine tabi olacaklardır. İhracatı destekleyici bu fondan "Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu" kurulmuştur.

c) Döviz Kuru İle İlgili Kararlar

1 \$=47,10 TL. İken; Türk Lirasının ABD Doları karşısındaki paritesi 1 \$=70 TL olarak saptanmıştır. Gübre, gübre hammaddesi ve zirai ilaç ithalatında parite 55 TL'dir. Bunun dışında çoklu kur uygulamasına son verilmektedir.

Uygulanan dışa açılma politikası uyarınca, döviz kuru yüksek oranda devalüe edilmiş ve günlük kur ayarlamalarıyla sürekli bir mini devalüasyon politikası izlenmeye başlanmıştır.

2. Yabancı Sermayenin Teşviki

Bakanlar Kurulunun 8/168 sayılı kararı ile yabancı sermayeye yeni olanaklar sağlanmakta ve yabancı sermaye taleplerinin hızla

sonuçlandırılması amacıyla bürokratik işleyiş hızlandırılmaktadır. Kararın önemli yanı, yabancı bankacılığın Türkiye'ye giriş koşullarını son derece kolaylaştırmış olmasıdır.

3. Serbest Piyasa Sistemine Geçişe İlişkin Düzenlemeler

a) Fiyat Denetleme ve Saptanmasına Son Verilmesi

İstikrar programındaki fiyatların serbest bırakılması kararından iki şeyi gerçekleştirmesi beklenmektedir. Bunlardan birincisi; ihraç edilebilir ürün fazlasını sağlamak, ikincisi ise; özellikle KİT mallarında ikili fiyatlar sonucu karaborsacı tüccarın el koyduğu rantları ortadan kaldırmak.⁷⁰

1980 sonrası dönemde izlenen istikrar programında para politikalarının ayrıcalıklı bir yeri vardır. Sanayileşmiş kapitalist ülkelerde bu politikaların en önemli aracı olan açık piyasa operasyonlarının geniş çaplı uygulaması Türkiye'de mümkün olmadığından, daraltıcı önlemler doğrudan Merkez Bankası kredilerinin kısıtlanması ve faiz politikalarına dayanmak zorunda kaldı. Kamu sektörü kredileri kullanırken, faizler serbest bırakıldı. Aynı zamanda Merkez Bankası reeskont oranı da yükseltildi, vadeli ve vadesiz mevduatlardaki bu sıkı para politikaları, enflasyonist eğilimlerin yumuşamasıyla birlikte bir süre gevşetildiyse de bu politikalara 1983'de tekrar dönüldü.⁷¹

---

⁷⁰ Mustafa SÖNMEZ; "Türkiye Ekonomisinde Bunalım", Belge Yayınları, İstanbul 1985, s.65.

⁷¹ Aydın ÇEÇEN, vd.; a.g.e., s.112.

b) Faiz Oranlarının Yeniden Saptanması

Bakanları Kurulunun 8/174 sayılı kararı ile mevduat faiz oranları yükselmekte ve serbest kredi uygulamasında ihracat kredilerine yönelik olarak ayrıcalıklı faiz farkı iade oranları getirilmektedir. Mevduat ve kredi faiz oranlarını serbest bırakan 8/909 sayılı kararname, mevduat munzam karşılıklarını yeniden düzenlemekte ve ihracat kredilerine farklı faiz oranı getirmektedir.

c) KİT'lerin Reorganizasyonu

Kamu iktisadi teşebbüslerinin ürettiği mal ve hizmetlerin fiyatları üzerindeki hükümet müdahalesine ve bu kuruluşların genel bütçeden desteklenmesine son verilmesi hedeflenmektedir.

4. Kurumsal Düzenlemeler

24 Ocak kararları kurumlara ilişkin organizasyon değişikliklerini de içermektedir.

D.P.T. Ticaret, Maliye-Sanayi ve Teknoloji Bakanlıklarınca yabancı sermaye ve yatırım teşvik uygulamalarına ilişkin değerlendirme, teşvik belgesi verme, gayri maddi haklar tescili ve denetim yetkileri bu kurumlardan alınarak Başbakanlık müsteşarlığına bağlı "Yabancı Sermayeyi Teşvik ve Uygulama Kurulu"na verilmiştir.

Başbakanlık müsteşarlığına bağlı “Koordinasyon Kurulu” oluşturulmuş, bu kuruluşa batı ülkeleriyle koordinasyon ve dış ticaret rejimi ile kotaların esaslarını saptamak görevleri verilmiştir.

“Para ve Kredi Kurulu” yine müsteşarlığa bağlı olarak kurulmuş Merkez Bankası’nın para ve kredi konusundaki yetkileri verilmiştir.

D. 24 OCAK 1980 İSTİKRAR PROGRAMININ ETKİLERİ

1. Enflasyon Üzerindeki Etkileri

İstikrar programı, para arzını ve kamu harcamalarını kısarak etkin talebi sınırlamak ve buradan fiyat artışlarının önleneceğini vermektedir.

Program, 1980 yılı ortalama enflasyon oranını %50’ye ve yıl sonu oranını %40’ın altına düşürme amacını gerçekleştirmedi. Ocak ve Şubat aylarındaki yüksek oranlı fiyat artışlarından sonra aylık enflasyon oranında bir düşme olduysa da yıllık ortalama oranı %100’ün üzerinde ve Aralık ayında da %85 dolayındaydı. Ancak ekonomideki durgunluğun giderek ağırlaşmasından sonra 1981 ilkbaharında yıllık enflasyon oranının %40 düzeyine indirilmesi mümkün oldu.⁷²

İzlenen daraltıcı politikalarla yapısal reformlar sonucunda enflasyon hızı 1980-1982 döneminde büyük bir düşüş gösterdiyse de (G.S.M.H. deflatöründeki artış 1980’de %103,8 iken, bu oran 1982’de %27,5’e indi) 1983’den itibaren enflasyonist eğilim tekrar ivme kazandı. 1985 Mart ayında %60’a varan toptan eşya fiyat en-

---

⁷² Mete DURDAĞ; a.g.e., s.108-109.

deksleri cinsinden enflasyon hızı 1987'e kadar yarı yarıya düşmüş, bu yılın başlarından itibaren tekrar canlanarak 1988'de %68, 1989'da ise %70'lerin üstüne tırmanmıştır.⁷³

Tablo 7'den de görülebileceği gibi 1980 yılında %100'ün üzerinde seyreden enflasyon, 1983'de %30'lar civarına kadar indirilmiş ancak; bu yıldan sonra bir artış göstermiş, 1988 yılında %75 düzeyine yükselmiştir.

2. Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkileri

İstikrar programının temel amaçlarından biri, dış ticaret açığını gidermektir. 1980 sonrası uygulamaya konulan istikrar programının, önceki programlardan en önemli farkı dış ticaret alanında yapılan değişikliklerdir. Program sadece ödemeler dengesindeki açıkları kapatmak amacını gütmemiş, ithal ikameci ve korumacı dış ticaret ya da sanayileşme stratejisi yerine ihracata dönük kalkınma ya da sanayileşme stratejisini de hedeflemiştir. Elde edilen sonuçlar açısından bu politikaların en başarılı olduğu alan budur.

İthalatın giderek yasaklar ve miktar kısıtlamalarından arındırılarak serbestleştirilmesi, iki aşamada bunların gümrük vergileri, fonlar gibi fiyat destekleriyle ikame edilip daha sonra sonuncularında azaltılıp ithalatın tam serbestliğe kavuşması temelde 1984 sonrasına kaldı ve bundan sonra sürdürüldü.

İthalat ve ihracatta serbestleşme ve kurumsallaşmayı, döviz piyasasındaki serbestleşme izledi. 1985 yılı sonunda yurt içinde yerleşik olan ve olmayanların ticari bankalardaki döviz tevdiat he-

---

⁷³ Aydın ÇEÇEN, vd.; a.g.e., s.113.

sapları açmaları serbest bırakıldı. 1988 ve 1989'da döviz ve altın piyasaları kurumsallaştırıldı.

Türkiye'nin içe dönük kurulmuş imalat sanayi ihracata yöneldi. 1978'de 2,3 milyar dolar kadar olan (G.S.M.H.'nin %4'ü) ihracat, 1983'e gelindiğinde 5,72 milyar dolar (G.S.M.H.'nin %11,2'si) olmuştur.⁷⁴

Tablo 7'den de görülebileceği gibi; ihracat artış hızı 1981 yılında %61,6 gibi büyük bir orana ulaşmış ancak bu artış hızı aynı oranda devam ettirilememiştir.

Toplam ihracat 1980-1986 yıllarında (1983 ve 1986 hariç) büyük bir hızla artarak 2,3 milyar dolardan 1988'de 11,7 milyar dolara yükseldi. Bu rekor artışlarla birlikte imalat sanayi mallarının toplam ihracat içindeki payının %80'lere varması, ihracat yapısındaki büyük dönüşüme işaret eder. 1988 yılında ise ihracattaki artış imalat sanayinde bir durgunlukla birlikte, 1986'daki %36,8 değerinden %14,4'e indi. İmalat sanayi ile ilgili gelişmelere dördüncü bölümde ayrıntılı olarak değinilecektir.

Ancak ihracattaki hızlı artışlar, dış borçlar artışını engellemedi. 1986 yılında 16,2 milyar dolar olan toplam dış borçlar, 1988'de 37,7 milyar dolara ulaştı. Dış borçların G.S.M.H. içindeki payı da 1980'den 1988'e artış gösterdi. 1980 yılında dış borçların G.S.M.H. içindeki payı %25 iken 1988'de %53 düzeyine ulaştı.

---

⁷⁴ Gülten KAZGAN; a.g.e., s.190.

3. Üretim Üzerindeki Etkileri

İstikrar programının G.S.M.H. artışına etkisi üretim kesimleri açısından farklı oldu. Gerçek G.S.M.H.'nin 1981-1983 yılları arasında ortalama %4 gibi bir hızda büyümesi fena sayılmazdı. Ancak fiyat baskısı (iç ve dış ticaret hadlerinde şiddetle aleyhe dönüş) bir yandan, üreticiye ödemelerin uzun gecikmelerle yapılmasının enflasyonda yarattığı reel gelir aşaması diğer yandan, mali desteklerdeki azalma ve iç talep düşüşüne eklendiğinde, tarım durakladı; yıllık büyüme hızı %1'in altına (0,7) düştü. Tarım 1978-1983 arası yaşadığı yoğun krizi atlattı. İmalat sanayinde de işler göreceli olarak daha iyi gitti. 1978-1980 döneminde yılda ortalama %2,3 azalan katma değer, 1981-1983 arasında yılda %7,4'e yükseldi; birinci dönemin stagflasyonist etkilerinden çıktı.⁷⁵

Sanayi üretimi üzerindeki etkileri ise dördüncü bölümde ayrıntılı olarak incelenecektir.

4. Yatırım-Tasarruf Düzeyi Üzerindeki Etkileri

Toplam sabit yatırımların gerek reel miktarında gerek G.S.M.H.'ya oranında 1978 ve 1979 yıllarında gözlenen düşüş 1980 yılında da devam etti. Yatırımlar 1981 yılında %1,7 oranında artarken, 1988 yılında bu oran %13,6'ya çıkmıştır. Yatırımları G.S.M.H. içindeki oranına gelince; 1980 yılında %21,4 iken önemli bir artış gösterememiş ve 1988 yılında ancak %24,5 düzeyinde gerçekleşmiştir.

---

⁷⁵ a.g.e., s.191.

Yurtiçi tasarruf oranlarındaki artış da yeterli düzeyde gerçekleşmemiştir. Tasarrufların G.S.M.H. içindeki oranı 1980'de %15,6 iken 1985 yılında ancak %18,6 düzeyine gelebilmiş, bu oran 1988 yılında %25,7'ye ulaşmıştır.

Türkiye'deki iç tasarruflar sürekli olarak hedeflenen büyüme hızının gerektirdiği düzeye erişememiştir. Kuşkusuz bunda en başta gelen etkenler; yıllardır uygulanan tüm populist gelir politikalarına rağmen gerektiği oranda arttırılamayan kişi başına milli gelir düzeyi, düzeltilemeyen gelir dağılım ve vergi sistemidir.

Ayrıca özel kesim yatırımlarının toplam sabit yatırımlar içindeki payı 1970'lerdeki %50'lik orandan 1981-1985 döneminde yaklaşık %39'a düşmüş, kamu yatırımlarının payı ise %60,8'e çıkmıştır. Açık-tır ki; bu durum özel sektörün liberalizasyon seferberliğine ne derece ilgi gösterdiğini sergilemenin ötesinde, Türkiye'de devlet yatırımlarının (ve bütçe açıklarının) ne denli inatçı bir karakterde olduğunu göstermesi bakımından anlamlıdır.⁷⁶ 24 Ocak kararlarının sanayi sektörü yatırımları üzerindeki etkileri dördüncü bölümde incelenecektir.

III. 5 NİSAN 1994 İSTİKRAR PROGRAMI

A. 5 NİSAN 1994 ÖNCESİ EKONOMİNİN GENEL DURUMU

Türkiye ekonomisi 1994'ün ilk ayından itibaren bir finans krizine ve bunu izleyen bir iktisadi daralmaya sürüklenmiştir. Krizin ana nedeni kamu finans dengesizliği olarak herkes tarafından kabul edilmektedir.

---

⁷⁶ Aydın ÇEÇEN, vd.,; a.g.e., s.121.

Türkiye ekonomisinde makro dengede meydana gelen bozulmanın başlıca nedeni; hızla artan kamu kesimi açığıydı. 1981-1987 döneminde ortalama %4,4 düzeyinde gerçekleşen kamu kesimi açığının milli gelire oranı, sonraki yıllarda hızlı bir artışa geçmiştir. 1988-1993 döneminde ortalama %8,4'e yükselen bu oran 1993 yılında %21,1'e çıkmıştır. Söz konusu yılda kamu gelirlerinin G.S.M.H.'ya oranı %19,6 iken, kamu harcamaları için bu oran %31,7 olmuştur.⁷⁷

1993'ün son çeyreğinde Merkez Bankası kaynaklarına insafsızca yüklenen Hazine'nin baskısı 1994'ün ilk yirmi gününde daha da artmış, 27 trilyon daha avans çekilmiş ve kısa vadeli avans miktarı 98 trilyona tırmanmıştır. Hazine, 1994 yılı içinde kullanılabileceği toplam kısa vadeli avans miktarının yarısından fazlasını 20 günde kullanmıştır.⁷⁸

Dış borçlar 1991'de 45 milyar dolarken, 1993 sonunda 70 milyar dolara yükselmiştir. İç borçlar 1991'de 90 trilyon TL'den 1993'te 400 trilyon TL'sına, iç ve dış borçların milli gelire oranı neredeyse %100'e yaklaşmış ve finansal pazarlarda istikrar bozulmaya başlamıştır. Düşük kur ayarlamaları nedeniyle ithalat 1993'te 30 milyar dolara fırlarken ihracat bunun yanısıra ancak ulaşmış ve dış ticaret açığı Cumhuriyet tarihinin rekorunu kırmıştır. 1993'e kadar olumlu giden dış ödemeler dengesi, ilk kez 6 milyar dolar açık vermektedir.⁷⁹

1989'dan itibaren ekonominin dengeleri hızla bozuldu. İthalat büyürken, ihracatın gelişmesi durdu. 1989 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı %74,6 iken, 1993'te bu oran %52,2'ye düşmüştür.

---

⁷⁷ Seyhun DOĞAN, Bahar ŞANLI; "5 Nisan 1994 Ekonomik Önlemler Uygulama Planı", Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Yıl:34, Nisan 1997, s.34.

⁷⁸ Osman ULAGAY; "Krizle Adım Adım", Milliyet Yayınları, Kasım 1994, s.271.

⁷⁹ Zeyyat HATİPOĞLU, Mustafa AYSAN; "Türkiye Ekonomisinde 1994 Bunalımı", Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul 1994, s.50-51.

Bu bozulmaya paralel olarak hızla artan dış ticaret açığı 1991'de 7,3 milyar dolarlık düzeyinden, 1993'de 14,2 milyar dolar gibi rekor bir düzeye ulaştı. Dış borçlar 1991'de 50,4 milyar dolardan, 1993 sonunda 63,7 milyar doları buldu. İç borçlarda görülen büyük patlama sonucu 1991'deki 93,6 trilyonluk düzeyinden, 1993'te 377 trilyon düzeyine ulaştı. Bütçe açığı ise 1993'te öngörüleni 2,5 kat aşarak 122 trilyon liraya ulaştı.

Tablo 8: Türkiye'de Kamu Kesimi Açığı/G.S.M.H. (%)

Yıllar	Kamu Harcamaları/G.S.M.H.	Kamu Gelirleri/G.S.M.H.	Kamu Açığı/G.S.M.H.
1987	28,2	22,2	6,0
1988	26,7	21,9	4,8
1989	26,0	20,8	5,3
1990	27,7	20,3	7,4
1991	29,1	18,5	10,5
1992	29,7	18,8	10,9
1993	31,7	19,6	12,1

Kaynak: D.P.T.; "1995 Yılı Geçiş Programı", İstanbul 1995, s.53.

Üretimden döviz elde edemeyen Türkiye, yüksek faiz düşük kur politikasının kısır döngüsü içinde spekülatif, her an iç ve dış ekonomik dengesini yıkabilecek bir "sıcak para"ya güvendi.

Türkiye’de hükümetler özellikle 1989 yılından itibaren daha populist politikalar izlemeye başlamıştır. Bütçe açıklarındaki devamlı artış sonucunda kamu sektörü borçlanma gereksiniminin G.S.M.H.’ya oranı devamlı olarak artarak 1989’daki %7,2’den 1993’de %16,3’e çıkmıştır. Kamu sektöründeki kaynak açığının artması yanında özel tüketimin G.S.M.H.’ya oranla çok daha hızlı artması, ekonominin dış kaynak ihtiyacının sürekli artmasına ve dolayısıyla dış ticaret açıkları ile beraber dış borç stokunun belirgin bir şekilde artışına yol açmıştır.⁸⁰

1994 krizi öncesi had derecede makro-ekonomik dengesizlik oluştu; sadece kronik olmakla kalmayıp aynı zamanda yükselme eğilimine de giren bir enflasyon oranı; zoraki pompalanmış bir üretim artışı ama bu pompalama durduğu anda gerileyebilecek bir büyüme hızı, büyüyen kamu açıkları ve içerde yerli paraya karşı büyük güvensizlikle para ikamesi olayının süratlendirdiği paranın dolaşım hızı artışına eklenerek pompalanan enflasyon hızı.⁸¹

Bu durumun büyümeye yansımaları yıllık ortalama büyüme hızının kriz öncesi dönemdeki büyüme hızının ancak yarısına ulaşabilmesi biçiminde olmuştur.

Özel yatırımlar reel olarak 1979 yılı düzeyine ancak 1986 sonunda ulaşabilmiştir. Aynı dönemde, bir ideolojik yaklaşım olarak devletin toplam yatırımlar içindeki payının düşürülmesi hedeflendiğinden, kamu yatırımlarının artış hızı da 1980-1988 yılları arasında reel olarak %1,8 düzeyini aşamamıştır. Dolayısıyla, özellikle imalat sanayinde sabit sermaye yatırımları tamamıyla durgunluğa itilmiş ve 1980’li yılların sonuna gelindiğinde kümülatif olarak sadece %15 o-

---

⁸⁰ Serhan ÇİFTÇİOĞLU; “Dış Borçlar, Üretim ve İstihdamın Sektörel Dağılım ve Türkiye Ekonomisindeki Kriz”, Ekonomik Yaklaşım, Kış 1995, Cilt:6, S.15, s.84.

⁸¹ Gülten KAZGAN; “Paket Çok Yetersiz”, İktisat Dergisi, Mayıs-Haziran 1994, Yıl:30, S.349, s.23.

ranında artabilmiştir. Büyüme stratejisini imalat sanayi ihracat artışlarına bağlayan ulusal ekonominin, stratejinin öngördüğü yatırımları gereğince yerine getirememiş olması ise 1994'te patlak veren iktisadi krizi hazırlayan başlıca nedenlerden birisi olarak değerlendirilmiştir.⁸²

Kriz öncesi yurtiçi tasarruf oranına baktığımızda ise tasarrufların G.S.M.H. içindeki payının hızlı bir düşüş içinde olduğunu görüyoruz. Tasarrufların G.S.M.H. içindeki payı 1988'de %26,2 iken bu oran 1989'da %23,5'e, 1990'da %23,7'e, 1991'de %22,4'e, 1992'de %20'ye düşmüştür. Aynı dönem içinde özel tasarrufların G.S.M.H.'ya oranı 1988'de %17,4 iken 1989'da %17,1; 1990'da %19,8; 1991'de %21,7; 1992'de %20,6 olmuştur. Buna karşılık kamu tasarruflarının G.S.M.H.'ya oranı 1988'de %8,8 iken 1989'da %6,4; 1990'da %3,9; 1991'de %0,7 ve 1992'de %-0,4 olmuştur. Bu durumda tasarruflar konusunda önemli nokta, kamu tasarruflarında gözlenen hızlı düşme olmuştur.⁸³

5 Nisan 1994 istikrar programı öncesi krizin yaşanmasına neden olan etkenlerden biri de 1988'den sonra 32 sayılı karar ile konvertibiliteye geçiş olarak gösterilmektedir.

Türkiye'de sermaye piyasalarındaki ve tüm mali piyasalardaki serbestleşme, 1989'dan itibaren batı dünyasının durgunluk içine girdiği dönemde gerçekleşti. Durgunluk demek, sermayenin kâr haddinin, bu ülkelerde düşmesi demektir. Dolayısıyla, fonlar aylak kalır ve kendisine nerede olursa olsun kârlılık artışı sağlamak için, spekülasyon hareketleri de dahil olmak üzere çok çeşitli yöntemleri dener. Bu durgunluk döneminde biz bu sermaye piyasası hareketlerini serbest bi-

---

⁸² Erinç YELDAN; "1994 Krizinin Yapısal Kaynakları", Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Kasım 1995, S.185, Cilt:XIX, s.42.

⁸³ İlker PARASIZ; a.g.e., s.148.

raktığımızda içeri giren çıkan sermayenin yarattığı istikrarsızlığı da dış dünyadan içeriye intikal ettirdik.⁸⁴

Ayrıca 32 sayılı kararname ile finansal kesimde atılan bu adım ulusal piyasalarda döviz ve faiz kurunu birbirine bağlıyor ve bu değişkenlerin iktisadi karar alıcılar için denetlenebilir bir iktisadi araç olmaktan çıkarıyordu ve bu yapı altındaki makro finansal dengelerin sağlanmasının gerekli koşulu, yurtiçi faiz getirisinin dövize bağlı spekülatif getiriden yüksel olması, yani reel faiz haddinin yüksek tutulması oluyordu.⁸⁵

Ayrıca dünyadaki gelişmeler de ekonomi üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. 1989 yılı sonrasında batılı ülkelerin ekonomilerin de görülen durgunluk Türkiye'nin ihracatını olumsuz etkilemiştir. Petrol ihracatçısı Ortadoğu ülkelerinin, 1986'daki petrol fiyatlarının düşüşünü takiben satın alma güçlerinin düşmesi de bu ülkelere yaptığımız ihracatımızı düşürmüştür.

1989'dan itibaren yaşanmaya başlayan üretim krizi, kamu açıklarının ve bu çerçevedeki bütçe açıklarının, iç ve dış borçlanma düzeyindeki ve maliyetlerindeki hızlı yükselişler dış ticaret açıklarındaki büyüme ve ithalattaki önemli artış döviz rezervlerindeki gerilemeye karşın TL'nin yabancı paralar karşısındaki değerinin uzun bir süre enflasyonun altında tutulması, piyasalarda fiilen gerçekleşen ve arkasından resmileşen devalüasyonlar, 5 Nisan 1994 istikrar programının uygulanmaya konmasının temel nedenleri olmuştur.

Türkiye'nin 1994 başında yaşamaya başladığı olay elbette geçmişten birikerek gelen bir takım dengesizliklerin sonucudur. Yalnızca parasal ya da finansal bir sonuç değildir.

---

⁸⁴ Gülten KAZGAN; "Krizin Asıl Nedeni Aşırı Serbestlik", İktisat Dergisi, Ağustos 1994, Yıl:30, S.351, s.16.

⁸⁵ Erinç YELDAN; a.g.e., s.44.

B. 5 NİSAN 1994 İSTİKRAR PROGRAMININ UNSURLARI

Amacı enflasyonu hızla düşürmek, TL'ye istikrar kazandırmak, ihracat artışını hızlandırmak, ekonomik ve sosyal kalkınmayı sosyal dengeleri de gözetilen sürdürülebilir bir temelde oturtmak olan 5 Nisan Ekonomik Önlemler Uygulama Planı, iki bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerden birisi "istikrar programı" diğeri de "yapısal düzenlemeler"le ilgilidir. İstikrar programında kamu maliyesi, kamu kesimi borçlanma gereği ve finansman kapsamında gelir arttırıcı ve harcama kısıcı tedbirlerle döviz kuru, ücret ve fiyat politikaları, Merkez Bankası, bankacılık, sermaye piyasası ve ihracata yönelik tedbirler yer almaktadır. Yapısal düzenlemeler kapsamında ise; yeni vergiler, özelleştirme, sosyal güvenlik kurumları reformu, KİT'ler, tarımsal destekleme politikası, kamu kesiminde istihdamın rasyonalizasyonu, mahalli idarelerin idari ve mali düzenlemeleri üzerinde durulmaktadır.⁸⁶

5 Nisan 1994 istikrar programı, klasik sıkı para politikalarına ve ücretlerin bastırılarak yurtiçi talebin daraltılmasına dayanmaktadır. Bu yolla ekonomi bir yandan "soğutulup" mal piyasalarına durgunluk içinde istikrar kazandırırken, bir yandan da yüksek faiz politikasıyla iç ve dış borçlanma olanakları genişletiliyordu.

Bu istikrar programında alınan kararların en önemli tarafı kısa vadeli parasal ve mali önlemlerin yanısıra orta ve uzun vadeli yapısal önlemleri de içermesiydi. İstikrar programı daha heterodoks bir yapı görünümündeydi ve diğeri istikrar tedbirlerinin aksine üretici kesimi koruma iddiasındaydı. Ancak ne yazık ki bu tedbirlerin kısa vadeli olanlarının bir çoğu bile uygulamaya konulamadı.

---

⁸⁶ Kamil TÜĞEN; "5 Nisan 1994 Tarihli Ekonomik Önlemler Uygulama Planı ve Uygulama Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme", Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, S.10, Ekim 1994, Yıl:31, s.26-27.

5 Nisan 1994 istikrar programının unsurları şöyle sıralamak mümkündür:⁸⁷

1. Gelir Arttırıcı Önlemler

- Vergi ödemeyen kesimlerin bu alışkanlıklarına son verilerek, vergi denetimleri kamuoyuna açık olarak yaygın ve yoğun olarak yapılacaktır.
- KİT mal ve hizmet fiyatları döviz kurundaki artışlar ve piyasa koşulları dikkate alınarak belirlenmek yoluyla önemli ölçüde arttırılacaktır. Altı ay içinde KİT fiyatları dondurulacaktır. Şeker ve çay fiyatlarına 1994 yılının sonuna kadar zam yapılmayacaktır.
- Bütçe açıklarının hızla kapatılması için; akaryakıt tüketim vergisinden bütçeye ayrılan pay %50'den %70'e çıkartılmış, akaryakıt fiyat istikrar fonu kesintisi %10'dan %25'e yükseltilmiştir. Ayrıca KİT fiyat ayarlamalarıyla ortaya çıkan ilave hasılatın bir kısmı Hazine'ye aktarılacaktır.
- KİT'lerin Hazine'ye olan borçlarını hızla ödemeleri için gerekli düzenlemelere gidilecektir.
- Kamu kuruluşlarına ait paraların, Merkez Bankası veya Ziraat Bankası dışındaki bankalardaki vadeli hesaplarda veya repoda tutulması önlenecek, kamu yararı ve Hazine birliği esası göz önünde tutularak değerlendirilmesi yoluna gidilecektir.

---

⁸⁷ D.P.T.; "Ekonomik Önlemler Uygulama Planı", Ankara 1994, s.7-16.

- Devletin mülkiyetindeki sosyal tesis, kamp ve lojmanların kira bedelleri rayiç düzeylerine çıkarılacak ve kira gelirleri bütçeye aktarılacaktır.
- Hazine'nin mülkiyetindeki taşınmaz mallarından satış işlemleri hazırlananlar satılırken, bu işlemlerin kolaylaştırılmasına yönelik düzenlemelere gidilecektir.

2. Harcama Kısıcı Önlemler

- 1994 yılı bütçe kanununun, geçici ve sürekli işçilerin istihdamına ilişkin hükümleri titizlikle uygulanacaktır. İşçilerin fazla mesai ücretleriyle ilgili mevcut ödeneklerde %50'lik bir kısıntı söz konusudur.
- 1994 yılında memur maaş artışları, mevcut bütçe ödenekleriyle sınırlı tutulacaktır.
- KİT sözleşmeli personelinin eşdeğer statüdeki memur maaşları arasındaki dengesizlik zamanla giderilecektir.
- Kamu personel alımları dondurulacaktır.
- Merkezi hükümet paralelinde yerel yönetimlerin de geçici işçi istihdamı sınırlandırılacaktır.
- 1994 yılında, kamu yatırım programına yeni projeler katılmayacaktır. Bu yılda bitecek olanların dışında tüm kamu projelerinden %20 oranında kısıntı yapılmıştır.
- Kamu kuruluşlarının taşra harcamaları yavaşlatılarak, Hazine üzerindeki finansman yükü hafifletilecektir.

- Yatırımları hızlandırma ödeneği kullanılmayacaktır.
- Kamuda taşıt kullanımını sınırlandırılacak, mevcut taşıtların önemli bir kısmı satılacak ve trafikten çekilecektir.

3. Kamu Maliyesi, Kamu Kesimi Borçlanma Gereği ve Finansman

- Bir yandan kamu gelirlerini arttırıcı tedbirleri yürürlüğe konulurken, diğer yandan kamu harcamalarının kısıtlanması yönündeki tedbirler taviz verilmeden uygulanacaktır.
- Programın başarısı açısından Nisan-Haziran dönemindeki bütçe uygulaması büyük önem taşımaktadır. Nisan-Haziran döneminde 16,3 trilyon TL ilave gelir sağlanırken bütçe harcamalarında 22 trilyon kısıntıya gidilecektir.
- Bütçe gelirlerindeki artış;
  - 5,5 trilyon TL'si petrol ürünleri fiyatının arttırılması ve akaryakıt tüketim vergisinden bütçeye aktarılan payın yükseltilmesinden,
  - 4,3 trilyon TL'si akaryakıt fiyat istikrar fonu kesintisinin arttırılmasından,
  - 3 trilyon TL'si Tekel ürünleri fiyatlarının arttırılması ve bu kuruluşun Hazine'ye olan vergi borçlarının tahsil edilmesinden,
  - 3,5 trilyon TL'si diğer gelir arttırıcı tedbirlerin uygulanmasından sağlanacaktır.

- Bütçe harcamalarındaki tasarrufun;
  - 3 trilyon TL'si diğer cari,
  - 3 trilyon TL'si yatırım,
  - 16 trilyon TL'si ise başta KİT'lere yapılan transferler olmak üzere faiz hariç transfer harcamalarındaki kısıtlamalardan sağlanacaktır.
- Bu tedbirlerin uygulanmasıyla, Nisan-Haziran döneminde bütçe açığında 38 trilyon TL tutarında iyileşme sağlanacak ve bütçe açığı bu üç ay için 10 trilyon TL'ye indirilecektir.
- Böylece kamu kesimi açığının Merkez Bankası kaynaklarından finansmanı önemli ölçüde azaltılacaktır.
- Yıl bazında konsolide bütçenin finansman ihtiyacındaki azalma 100 trilyon TL, 1996 yılında ise 400 trilyon TL tasarruf sağlayacaktır. 1994 yılı sonu itibariyle kamunun iç borç stoku yıllardan beri ilk defa 40 trilyon TL'ye düşecektir.

4. Döviz Kuru, Ücret ve Fiyat Politikaları

- Nisan ve Mayıs ayları fiyatların denge düzeyini bulma dönemi olacak, Mayıs ayından sonra ekonomide olumlu gelişmeler gözlenecek.
- Programın uygulanması ile oluşacak yeni şartlarda, döviz kurunun hedeflenen enflasyon oranı ile uyumlu bir şekilde gelişmesini sağlamayı amaçlayan bir kur politikası izlenecek, spekülatif hareketlere izin verilmeyecektir.

- KİT ürünlerine yapılan ilk ayarlamalardan sonra (Tekel ürünlerine %70-100; şekere %50-62; %64,2-72,7; THY tarifelerine %47-53,3) 6 ay süre ile zam getirilmeyecektir.

5. Merkez Bankası ve Bankacılık Kesimi ile İlgili Tedbirler

- Hazine ve diğer kamu kuruluşlarının Merkez Bankası'ndan kredi kullarımlarına sınırlama getirilecek, Merkez Bankası daha özerk bir yapıya kavuşturulacaktır.
- Merkez Bankası'nın parasal büyüklükler üzerindeki kontrol gücünü arttırabilmek için, mevdua munzam karşılığı ve dispoñibilite uygulamaları yeniden düzenlenmiştir.
- Sigortaya tabi tasarruf mevduatı üst sınırı 50 milyon TL'den 100 milyon TL'ye yükseltilmiştir.

6. Sermaye Piyasası ile İlgili Tedbirler

- Yeni bir finansal araç olarak, gayrimenkul yatırım fonları ve gayrimenkul yatırım ortaklıklarını düzenleyici tebliğler çıkarılacaktır.
- Sermaye Piyasası Kurulu'nca repo işlemlerine ilişkin yeni düzenlemeler tamamlanmıştır. Bu çerçevede;

- Varlığa dayalı menkul kıymetler ile A tipi yatırım fonu katılma belgeleri repo yapılabilen menkul kıymetler kapsamından çıkartılmıştır.
- Repoya konu olan bir menkul kıymetin mükerrer olarak repoda kullanılması ve açığa repo yapılması önlenecektir.

7. İhracat ile İlgili Tedbirler

- Türk Eximbank kredi ve sigorta programlarının, 1994 yılında da kapsamı genişletilerek uygulanmasına devam edilecek ve bu amaçla Eximbank'a gerekli kaynak transferi sürdürülecek, bu çerçevede bütçe ve dış kredi imkanlarından yararlanılarak Eximbank'a ek 1 milyar dolar tahsis edilecektir.
- Avrupa Birliği normlarına uygun, katma değeri yüksek, çevreye duyarlı, uluslararası kaliteye sahip üretim ve yatırımlar desteklenecektir.
- Yabancı sermaye girişini hızlandıracak ortam yaratılacaktır.
- İhracata yönelik sanayilerde tarımsal hammadde girdilerinin dünya fiyatları seviyesinden sağlanması amacıyla uygulanmaya başlanan prim sistemi, kapsamı genişletilerek sürdürülecektir.

8. Yapısal Düzenlemeler

Ekonomik önlemler uygulama planının "yapısal düzenlemeler" başlığı altında belirtildiği üzere; orta vadeli ekonomik kalkınmanın

sağlıklı ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulması için vergi reformu, özelleştirme, sosyal güvenlik kurumları reformu, KİT'ler ile ilgili düzenlemeler ve tarımsal destekleme politikaları ile kamu kesiminde istihdam rasyonalizasyonu konularında köklü değişikliklerin yapılması hedef alınmaktadır.⁸⁸

- İlk aşamada halen Kamu Ortaklığı İdaresi tarafından tüm hazırlıkları tamamlanmış olan Et ve Balık Kurumu ile Yem Sanayi'nin özelleştirme işlemi en kısa sürede tamamlanmış ve 1994 yılı sonuna kadar Erdemir, Tüpraş, Petrol Ofisi, Petkim, THY, Turban, Havaş, Deniz Nakliyat ve Ditaş kısmen veya tamamen özelleştirilmiş olacaktır. 1995 yılında TEK ve PTT özelleştirilecek ve ön hazırlıkları 1994 yılında tamamlanacaktır. Ayrıca kamu bankalarının özelleştirilmesine hız verilecektir. 1994 yılında Sümerbank ve Etibank özelleştirilecek, Eximbank halka açılacaktır.
- Sosyal Sigortalar Kurumu'na tabi sigortalılar için, emekliliğe hak kazandıran prim gün sayısı belli bir geçiş süresi tanınarak kadın sigortalı için 7.200, erkek sigortalı için 9.000 güne çıkartılacaktır ve emekli aylığı ödemelerinin başlayacağı asgari yaş sınırı getirilecektir.
- Özel sağlık ve özel emeklilik sigortası teşvik edilecektir.
- Emekli Sandığı ve SSK'nın gayrimenkullerinin daha iyi değerlendirilmesine çalışılacaktır. SSK'nın birikmiş prim alacaklarının tahsili hızlandırılacak, özellikle belediyelerin prim borçları İller Bankası'nca dağıtılan genel bütçe paylarından kesilecektir.

---

⁸⁸ Kamil TÜĞEN; a.g.e., s.28.

- Tarımsal destekleme politikasında ise, tarımsal destekleme fiyatları, ücret ve maaşlarda öngörülen hedeflerle tutarlı olarak belirlenecek, hedef kitleye doğrudan ödeme yapma ve kredi kolaylıkları sağlama gibi fiyat desteği dışındaki konulara ağırlık verilecektir. Dağıtımı devlet tarafından yapılan tarımsal destekleme alımı kapsamı daraltılacaktır. Tarımla ilgili kamu kuruluşlarının ve tarım satış kooperatif birliklerinin doğrudan ya da dolaylı olarak Merkez Bankası tarafından finansmanına izin verilmeyecektir.
- Kamu kesiminde istihdamın rasyonalizasyonu konusunda ise aşırı istihdam yükü altında bulunan kuruluşlardaki fazla personelin azaltılması yönünde tedbirler üzerinde durulmakta ve bu Emekli Sandığı'na tabi olarak çalışan kadınlarda 19 yıl, erkeklerde 20 yılını dolduran memurların kurumlarından ayrılmaları ve kalan süre için prim ve katkılarını ödemeleri şartıyla Emekli Sandığı'ndan emekli olabilmeleri imkanı tanınmaktadır. Yurtdışı memur kadrolarında belirli bir kısıntı (kurumlara göre %5-20-25'lik) öngörülmektedir.
- Mahalli idarelerle ilgili düzenlemelerde ise; merkezi ve yerel yönetimler arasında görev, yetki, sorumluluk ve kaynak paylaşımına ilişkin bir çerçeve yasa çıkarılması yer almaktadır.

B. 5 NİSAN 1994 İSTİKRAR PROGRAMININ ETKİLERİ

5 Nisan kararları kapsamında açıklanan zamlarla birlikte ekonomi ilk anda şoka girmiş, ekonomik birimler kısa zamanda yeni koşullara kendilerini uydurmak zorunda bırakılmışlardır.

Bu kararlar, kamu açıklarını azaltarak finans piyasalarını dengeye getirmek, ihracatı ve döviz kazandırıcı faaliyetleri teşvik ederek dış açığı azaltmak, yapısal reformlarla kamu açıklarını azaltmaya ek destek vermek biçiminde düşünülmüştür. Ancak gerçekte ekonomiyi nasıl etkilemiştir, incelemek gerekmektedir.

1. Enflasyon Üzerindeki Etkileri

1994 istikrar programının uygulanmaya konulmasından sonraki günlerde kamu ve özel sektör mal ve hizmetlerinin fiyatlarında görülen artış, 1992 ve 1993 rakamlarına göre yüksek görünmektedir.

5 Nisan kararlarıyla yaratılan arz şoku ve ekonomide reel para stoklarındaki hızlı düşüş ve özel sektörün kendi içinde yarattığı likidite dar boğazı (vadeli satışların kaldırılması ve satışlarda peşine dönüş) sorununu depresyon-hiperenflasyon açmazına getirmiştir.

1994 yılında 1988'lerden beri %60-70'ler dolayında gezen enflasyon hızında birdenbire toptan eşyada %150'ye, tüketici fiyatlarında %125,5'e varan bir artış görülmüştür.⁸⁹

1994 istikrar paketinin ekonomik kalkınma amacını unutmakla kalmayıp enflasyonu düşürmeyi de amaç edinmemesi ve dış ödemelerle borç itfasının düzenli yürümesini gözetmekle yetinmesidir. Enflasyonun 1994'te %150'ye çıkması ve 1995'te %100'de seyretmesi bu savın kanıtıdır.⁹⁰

---

⁸⁹ Dündar SAĞLAM, vd.; "Türkiye Ekonomisinde İstikrar Nasıl Sağlanabilir?", Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Haziran, s.7.

⁹⁰ Hüsnü KIZILYAYLALI; "Türkiye Ekonomisinin Ana Sorunları", Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, S.12, Aralık 95, s.30.

1994 yılı için öngörülen enflasyon oranı %54,6 olmasına karşın, 1994 yılı sonu itibariyle %120,7 olarak gerçekleşmiştir. 1995 yılında ise enflasyondaki artış %88,5 düzeyindedir.

1995 yılının ilk aylarından itibaren ekonomideki sıkı düzen gevşemeye başlamış ve hızlı bir genişleme içine girilmiştir. Bu hızlı genişleme enflasyonda önemli ve kalıcı bir düşüş sağlanması sürecini sekteye uğratmıştır. Ayrıca kamu maliyesindeki kötüleşme parasal büyüklüklerin artmasına neden olmakta ve bu da enflasyona yansımaktadır. 1996 yılı bu anlamda olumsuz bir yıl olmuştur.

2. Kamu Kesimi Açıkları Üzerindeki Etkileri

1994 yılında uygulanan bu istikrar önlemlerinin etkisiyle %7,9 oranında gerileye kamu kesimi borçlanma gereğinin G.S.M.H.'ya oranı 1995 yılında da düşme eğilimini devam ettirmiş ve %5,4 olarak gerçekleşmiştir. Konsolide bütçe faiz ödemeleri dışarıda tutulduğunda 1994 yılında G.S.M.H.'nın %0,2'si oranında açık veren kamu finansman dengesi, 1995 yılında G.S.M.H.'nın %1,9'u oranında fazla vermiştir.⁹¹

5 Nisan 1994 kararlarının en önemli hedeflerinden birisi bir yandan kamu gelirlerini arttırırken, öte yandan kamu giderlerini mümkün olduğu ölçüde azaltmaktır. 1993 ve 1994 yılı Ocak-Ağustos dönemlerini mukayese ettiğimizde kamu gelirlerinin %113 artarken, kamu harcamalarının %89,9 oranında arttığını görüyoruz.⁹²

---

⁹¹ Seyhun DOĞAN, Bahar ŞANLI; a.g.e., s.41.

⁹² İlker PARASIZ; a.g.e., s.217.

Kamu açıklarının artışına neden olan başta SSK olmak üzere sosyal güvenlik kurumlarının yükünü azaltmak için kararlaştırılan emeklilik yaşının ileri alınması taslağını Çalışma Bakanlığı geri çekmiştir. Ayrıca Merkez Bankası'nın kamuya açtığı kredilerin daraltılması hedefi Hazine'nin ödemeler için Merkez Bankası avanslarına başvurmasıyla delindi.

Kamu harcamalarının G.S.M.H.'ya oranı 1994'de %27,9 iken 1995'de %26,1'e gerilemiştir. 1996'da ise %30,1 düzeyine yükselmiştir.

Kamu gelirlerinin G.S.M.H.'ya oranı 1993'te %21,3 iken 1994'de %19,7 düzeyine düşmüştür. Bu oran 1995 yılında ise %20,7 olmuştur. 1996'da %20,5 düzeyindeyken 1997 program hedeflerinde "Kamu gelirleri/G.S.M.H." %27 olarak belirlenmiştir. "Kamu Harcamaları/G.S.M.H." hedefi ise %27,8'dir. "Kamu Açığı/ G.S.M.H." oranı %0,4 olacaktır. Kamu kesimi borçlanma gereğinde öngörülen bu iyileşmenin konsolide bütçe faiz harcamalarının G.S.M.H.'ya oranının 2,8 puan düşmesinden özelleştirme ve gayrimenkul satışlarından beklenen gelirlerden kaynaklanacağı umulmaktadır.

1996'da kamu açıkları açısından kayıp bir yıl olmuştur. 1996 yılında, genel bütçenin dışında ancak kamu hesapları içinde görülen açıklar kontrol altına alınabilmesine rağmen (sosyal güvenlik hariç) kamu kesimi borçlanma gereği %5,4'den %9,6'ya çıkmıştır. Bu çıkış bütçe açığının kontrol altına alınamamasından kaynaklanmıştır. Kamu kesimi borçlanma gereğinin artmasındaki temel neden; iç borç ödemelerindeki reel hacim artışlarıdır.

Türkiye ekonomisinin içinde bulunduğu tüm sorunların kamu açıklarına endeksli olduğu ortadadır. Kamu açıkları ve Merkez Bankası parası arasındaki ilişki enflasyonun nedenlerini başka yerlerde aramanın çok da anlamlı olmadığı gerçeğini ortaya koymaktadır. Her

yıl milli gelirin %10'u seviyesindeki kamu açıklarının yarattığı kaynak talebi, iç ve dış borçlanmanın da temel nedenlerinden ilkidir.⁹³

3. Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkileri

İhracatı arttırmak amacıyla, döviz fiyatının yükselişi ve Eximbank'a verilecek 2 milyar dolarlık kredinin destek olması tasarlandıysa da Mayıs sonu itibariyle sadece 300 milyon dolar ayrılabilirdi. 1993 Mayıs ihracatına oranla dokuma, giyim, halı ve deri ihracı %31 geriledi.⁹⁴

İhracat 1994 yılının Ocak-Temmuz aylarında 1993 yılına göre artmış, ithalat gerilemiştir. 1995 yılının ilk üç ayındaki ihracat %25 oranında artış göstermiştir. 5 Nisan kararlarının önemli hedeflerinden biri olan ihracatta artış yaratılması bir ölçüde sağlanmıştır. 1993 yılında ihracat (FOB) 19.611 milyon dolar iken, %18 oranında bir artış göstererek 1994 yılında 18.390 milyon dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu artış 1995 yılında da sürmüş ihracat 21.975 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

İthalat ise 1993'ten 1994'e 29.771 milyondan 22.606 milyon dolara düşmüştür. 1995'te ise tekrar yükselerek 35.187 milyon dolara çıkmıştır.

Bu gelişmelere bağlı olarak dış ticaret dengesi 1993 yılından 1994 yılına geçici bir düşüş sağlamış, 1994'te -4.216 milyon dolar açık veren ticaret dengesi 1995'te -13.212 milyon dolar açığa yükselmiştir.

---

⁹³ Eser KARAKAŞ; "1997 Yılına Girerken Türkiye Ekonomisi" İktisat Dergisi, Ocak 1997, S.363, İstanbul, s.79.

⁹⁴ Gülten KAZGAN; "Yeni Ekonomik...", s.234.

İhracattaki artış ve ithalattaki azalmada istikrar önlemlerinden sonra ortalama kur artış hızının %54 düzeyinde olması etkili olmuştur. Ayrıca ihracattaki artışta maliyetlerin dolar cinsinden düşürülmesinin de etkisi olduğu söylenebilir.

1996 yılının son aylarında ihracatta bir durağanlaşma görülmektedir. Bu durum döviz kurundaki reel değerlenmeden daha çok verimlilik artışı sağlanamamasından kaynaklanmaktadır.

Ayrıca bu süreçte ödemeler dengesi üzerinde kısmi dönemli sermaye hareketlerinin de bir kaç yönden etkisi vardır. Ekonomide bu dönemde reel faiz marjıyla TL'nin değer kaybetme hızı arasında oluşan fark önemli ölçüde sıcak para olarak da adlandırılan kısa vadeli sermaye girişine neden olmuş, bu para bir yandan faizin yüksek kalma gereğini doğururken bir taraftan da TL'nin değer kaybını önlemiştir. Bu durumun kaçınılmaz faturası ise dış ticaret açıkları olmuştur. Türkiye'nin ortaya çıkan dış ticaret açıklarını, son derece oynak olan kısa vadeli sermaye hareketleriyle finanse etmeye çalışması, bu paraya olan bağımlılığını arttırırken, bu akışı sürekli kılacak politikaları da zorunlu hale getirmiştir. Döviz darboğazının Demoklas'ın kılıcı gibi ekonominin üzerinde sallanmasına yol açan bu durum, finansman alanındakine benzer nitelikte bir başka kısır döngüye neden olmuştur. 1995 yılında imzalanan Gümrük Birliği'nin de etkisiyle 1996 yılında dış ticaret açıklarının, Cumhuriyet tarihinin en yüksek düzeyine çıkmış olması artık bu alanda tehlike çanlarının çalmaya başladığını düşündürmektedir.⁹⁵

---

⁹⁵ Nesrin SUNGUR; "1997: Kriz Yılı", İktisat Dergisi, Ocak 1997, S.363, s.74.

4. Büyüme Üzerindeki Etkileri

Bir ekonominin işleyişiyle ilgili temel göstergelerden başlıcası G.S.M.H.'daki değişimlerdir. Bunun için 5 Nisan 1994 istikrar önlemlerinin G.S.M.H. büyüme hızında nasıl etkili olduğunun incelenmesi gerekmektedir.

1993'te G.S.M.H.'daki değişim %5 olmasına karşın 1994 kriz yılında G.S.M.H. büyüme hızında gerileme olmuş %-6,1 düzeyinde gerçekleşmiştir. 1995 yılında G.S.M.H. büyüme hızında artış olmuş %8'e ulaşmıştır.

Ekonomide mevcut iç ve dış açıklar zaman zaman iç talebi güçlü bir biçimde yükselterek, G.S.M.H.'da büyümeye yol açarken, söz konusu büyüme iç ve özellikle dış açık üzerinde fevkalade olumsuz bir etki oluşturarak ekonominin daraltıcı önlemler baskısı altına alınmasını gerekli kılmaktadır.⁹⁶

Kriz öncesi döneme baktığımızda üretimde belirgin bir büyüme görülüyor. 1986-1993 yılları arasında üretimde ortalama yıllık %5,7 bir büyüme eğilimi gözlenirken, 1994 krizi ve istikrar önlemleri sonrasında ise büyüme eğilimi bozulmuş ve trend bir daha yakalanamamıştır.

Sanayi sektörünün büyümesi dördüncü bölümde ele alınacağından burada üzerinde durulmayacaktır.

Son üç yılda ortalama G.S.M.H. büyümesine bakınca; %3,1'in biraz üzerinde olduğu ve nüfus artış hızı göz önünde bulundurulunca da yıllık ortalama büyümenin %1,5 olarak ifade edilebileceği gözükmektedir.

---

⁹⁶ İzzettin ÖNDER; "Ekonomik Kriz Panoraması", İktisat Dergisi, Nisan 1996, S.356, İstanbul, s.18.

Ekonomi, istikrarsız bir konjonktürel yapı içerisinde ise; çok düşük ortalama üretim hızı ile bir yere varamadığı gibi, enflasyondan da kendini kurtaramamaktadır.

D Ö R D Ü N C Ü B Ö L Ü M

1980 SONRASI İSTİKRAR PROGRAMLARININ SANAYİLEŞME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

I. 1980 ÖNCESİ SANAYİNİN GENEL DURUMU

A. PLANLI DÖNEM ÖNCESİ TÜRKİYE'DE SANAYİLEŞME

İlk sanayileşme hareketine 1930'larda başlayan ve 1960'larda sanayileşmesini "planlı kalkınma" modeline dayandıran Türkiye, ekonomisinin büyük bir krize girdiği 1970'lerin sonralarına kadar devlet himayesinde ithal ikameci bir sanayileşme politikası izlemiştir. Bu politikalardan köklü bir dönüşü simgeleyen 1980 yılına kadar, sanayileşme özel sektör için özendirici ve yönlendirici, kamu sektörü için ise emredici nitelikteki Beş Yıllık Kalkınma Planlarına dayandırılmıştır. Bu uzun dönemin kendine özgü iç ve dış koşulları, özel sektörün ulusal "kalkınma" hareketini tek başına gerçekleştirememesi ve "sanayileşme" hedefine sadece piyasa güçlerine dayalı politikalarla

ulaşılamayacağı gerçeği, dönemin hükümetlerini bilinçli olarak devlet öncülüğünde ithal ikameci politikalar uygulamaya yöneltmiştir.⁹⁷

1930'lardan başlayan sanayileşme atılımı kabaca üç aşamaya ayrılabilir. Bunlardan 1929-1950 dönemini kapsayan birincisinde esas amaç kamu girişimleri vasıtasıyla temel tüketim mallarında kendi kendine yeterliliğe ulaşmaktı. 1950-1960 dönemini kapsayan ikinci aşamada liberal bir ekonomi politikası izlendi. Bu dönem boyuncadır ki özel sektör faaliyet alanını genişletti ve Türk sanayinin temel tüketim mallarının dışında kalan sektörlerle yayılması başladı. Bu dönemde izlenen ekonomi politikalarının sonucu 1950'lerin sonunda önemli siyasal etkileri olan bir ekonomik bunalım oldu. Sonuç olarak belli kurumsal düzenlemelere gidildi ve Devlet Planlama Teşkilatı (D.P.T.) kuruldu 1963'ten 1976'ya uzayan üçüncü dönemde plan ve programlar aracılığıyla doğrudan sanayileşme girişimi görülür. D.P.T.'nin bu girişimindeki etkinliğinin tedrici ve sürekli azalmasına rağmen, o dönemde sanayinin oldukça büyük bir hızla büyümesi sağlandı. Sınai üretimin büyüme hızı genellikle plan hedeflerinin gerisinde kalırken yıllık %12,3 ortalama ile diğer bir çok ülkeden yüksektir. Bu "kolay sanayileşme" dönemindeki sınai büyüme oranı önceki dönemlerden daha yüksekti, 1976'da sona erdi ve yeni bir ekonomik bunalım başladı.⁹⁸

1930'ların ilk yarısında benimsenen devlet önderliğinde içe yönelik sanayileşme modeli 1950'den sonra karma ekonomi anlayışı içinde uygulanmaya başlamıştır.

1930-1939 döneminde, dünya ekonomik bunalımı sonrasında ekonomik korumacı ve devletçi politikalar benimsenmiştir. Özel

---

⁹⁷ Uğur ESER - Kadir ESER; "Türkiye'de Sanayi Sektörünün Yapısı ve Gelişme Eğilimi", Türk Harb-İş Sendikası, Nisan 1995, Ankara, s.16.

⁹⁸ İlhan TEKELİ, vd.; "Türkiye'de Sanayi Kesiminde Yoğunlaşma", Ekonomist Yayınevi, Ankara 1980, s.1.

sektör henüz gelişemediği için sanayi dalı gözetmeksizin kamu kesimi etkili olmuş ve başta dokuma, gıda ve demir-çelik olmak üzere çeşitli dallarda doğrudan girişimcilik görevi üstlenmiştir. Bu dönemde küçük ölçekli ve niteliği yetersiz sanayi yapısı içinde üretim hacmi arttırılmıştır.

Birinci ve ikinci sanayi planları yapılmış, devlet işletmeler kurmuş, özel ve kamu işletmeleri birlikte teşvik edilmiştir. Tarıma ve doğal kaynaklara dayalı sınaî üretim, dışalım yapılan tüketim mallarının yerli üretim ile önemli gelişme sağlanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonunda devlet yatırımları durmuş, eskiyen yapı yenilenememiştir. Serbest rekabet politikaları benimsenmiş; devalüasyon, yabancı sermayenin özendirilmesi, ithalatın serbest bırakılması vb.. ile dışa açılmıştır. Tüketim mallarında dışalığa gidilmiş, dış yardım ile tarım makinalaşmıştır.⁹⁹

1950'lerde serpilmiş özel sektör önce hafif tüketim mallarında, 1960'lardan beri de başta dayanıklı tüketim malları olmak üzere çeşitli alanlarda ağırlık kazanmaya başlamıştır.

B. İTHAL İKAMESİNE DÖNÜK SANAYİLEŞME DÖNEMİ

Günümüzde gelişmekte olan ülkeler için ekonomik kalkınma bu ülkelerin sanayileşmesi olarak değerlendirilmektedir. Gelişmekte olan ülkeler, gelişmelerini hızlandırabilmek, ekonomik yapı değişikliğini sağlayabilmek amacı ile strateji seçiminde bulunmakta ve uygulamaya çalışmaktadırlar. Dış ekonomik ilişkiler dikkate alındığın-

---

⁹⁹ Sanayi ve Ticaret Bakanlığı; "II. Sanayi Şurası", 15-16 Haziran 1995, Ankara, s.7.

da, ekonomik gelişme ve yapı değişikliği sağlamak ve ekonomide sanayileşmeyi gerçekleştirebilmek için uygulanan stratejiler ise ithal ikamesi ve ihracata yönelik sanayileşmedir.

İthal ikamesi, yerli imalat sanayinin belirli kollarının dış rekabete karşı korunmasına dayanır. Bu stratejiyi başarıyla uygulamış ülkelerde sanayinin gelişmesi sermaye mallarının, teknolojinin ve bazen de yarı-mamul girdilerin ithalatını gerektirmiştir. Ancak bu ithalat sayesinde, üretim süreci devam edebilmiştir. Bu yüzden; ithal ikamesi girdilerin ithal edildiği fakat yerel olarak geliştirilen sanayilerin çıktılarının yabancı üreticilerden hiç rekabet görmediği bir strateji olmuştur. Diyebiliriz ki bu stratejide ithalatın hacmi ile yerel imalat sanayinin üretim düzeyi arasında doğrudan bir ilişki vardır.¹⁰⁰

Türkiye’de 1970’li yılların sonlarına gelinceye kadar uygulanmak istenen dört kalkınma planının en belirgin özelliği sanayileşmeye öncelik vermesidir. Bu durum kalkınma planlarında “sanayinin ekonominin sürükleyici sektörü olması” biçiminde ifade edilmiş, sanayileşme ekonomik gelişmenin eksenine oturmuştur. Sanayileşmeye öncelik verilmesi yukarıda da belirttiğimiz gibi ekonomik kalkınmanın ancak bu yoldan gerçekleşebileceğini kabul eden bir anlayışın sonucudur.

İthal ikameci sanayileşme modelinde devlet ekonomik yaşama müdahalelerde bulunmaktadır. İç pazara yöneliktir, yani geniş bir iç pazar getirmektedir. Devlet müdahaleleri; başlıca yerli sanayiye dış rekabetten koruyarak önlemlerin alınması, bazı temel mal ve hizmetlerin üretimi ve dağıtımını gerçekleştirmek, sanayileşme sürecini ve kaynak dağılımını gerçekleştirmek, sanayileşme sürecini ve kaynak dağılımını kontrol eden bürokratik mekanizmalar, çalışma yaşa-

---

¹⁰⁰ Çağlar KEYDER, vd.; “Krizin Gelişimi ve Türkiye’nin Alternatif Sorunu”, Kaynak Yayınları:24, Nisan 1984, s.19.

mına ve ücretlilik ilişkilerine yönelik yasal ve kurumsal düzenlemeler biçimindedir. Diğer yandan, ithal ikamesine dayanan birikim rejimi büyük ölçüde iç pazarın genişliğine ve dinamizmine dayanmaktadır. Bu nedenle; sanayinin ürettiği mal ve hizmetleri tüketecek ölçüde kazanan bir ücretli kesimin varlığı bu birikim rejiminin sürekliliği için bir önkoşuldur. Yeni ürün çeşitleri ortaya çıkmış ve kitle üretiminin uygulamaları başlamışken bunun sürmesinin koşulu olan kitle tüketiminin yerleşmesi için geniş kitlelerin satın alma gücünün artırılması gerekir.¹⁰¹

1960 sonrası planlı dönemle birlikte, Türkiye’de sanayileşme politikasının temelini sınai ürünlerin ithali yerine yerli üretimin sağlanması oluşturmuştur. Dönemin kendine özgü iç ve dış koşulları dolayısıyla, sınai temeli zayıf olan bir çok ülkede olduğu gibi, Türkiye’de de birikim rejimi devlet himayesinde ithal ikameci bir özellik göstermektedir.

Planlı dönemin başında ülke temel tüketim mallarının yerli üretimini tamamlamış bulunuyordu. Gıda malları sanayi, özellikle şeker, içki-tütün, dokuma ve giyim gibi temel sınai tüketim malları iç pazarın gereksinmelerini karşılayacak düzeye gelmişti. Bir başka deyimle ithal ikameci sanayileşmenin birinci aşaması tamamlanmıştı. Aynı yıllarda, tarım kesiminin büyümesi ve daha çok pazara açılması, kentleşme ve tüketim kalıplarının değişmesi sonucu, iç pazarın mutlak büyüklüğü dayanıklı tüketim mallarının yerli üretimine olanak verecek düzeye gelmişti.¹⁰²

Devlet bu yıllarda altyapı yatırımları ve sosyal içerikli harcamalar yanında yüksek teknolojlili projeler üstlenmiş, özellikle sınai üretim alanında ara malı ve belli ölçüde yatırım malları sanayinde

---

¹⁰¹ Uğur ESER; “Türkiye’de Sanayileşme”, İmge Kitabevi, Ekim 1993, s.62.

¹⁰² Yakup KEPENEK; a.g.e., s.258.

önemli bir üretici olarak ortaya çıkmıştır. Sermaye birikimi ve yatırımlara ilişkin olanaklarının ve deneyiminin yetersiz kaldığı sektörlerde ya da özel sektör için hiç de çekici olmayan alanlarda yatırımlar kamu sektörü tarafından gerçekleştirilmiştir. Kâr oranı düşük, büyük sermaye yatırım gerektiren ve bu özelliği nedeniyle özel sektörün ilgi ve güç alanı dışında kalan önemli projeleri (kimya, petro-kimya, demir-çelik vb..) kamu iktisadi kuruluşları üstlenmişlerdir.¹⁰³

1963-1967 yıllarını kapsayan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde tarım ve sanayi sektöründe yıllık büyüme oranları plan hedeflerinin altında kalırken, hizmetler sektöründe plan hedefleri aşılmıştır. Sanayi sektörünün yıllık ortalama %12,3 oranında gelişmesi hedef alınmış, gerçekleşen oran %9,7 olmuştur. İmalat sanayi alanındaki ilk büyük yatırımlar bu plan döneminde gerçekleştirilmiş, tüketim ve ara malı sanayileri kurulmaya başlanmıştır. Ekonominin dış bağlantılarının ve dış kaynaklardan sağlanan dövizlerin sanayileşmeye etkisi açısından en elverişli koşullar bu dönemde oluşmuş, sanayi üretimindeki ortalama yıllık artışlar %10'u aşmıştır.¹⁰⁴

Birinci planda (1963-1967) tarım ve sanayi gelişme dengesi, nitelikli insan gücü, ithal ikameci politika ile dışa bağımlılığın azaltılması ve istihdam artışı öngörülmüştür. İkinci planda (1968-1972) sanayi, tarımın önüne geçerek sürükleyici konuma gelmiş, dayanıklı tüketim malı üretimi aşaması bitirilerek ana malların üretimi amaçlanmıştır. Her iki planda da üretimin istenen hacimde gerçekleşmesi amacı, kalite arayışının önündedir. Yatırımların verimli olması ve dış ticaretin gelişmesi için özel teşebbüs özendirilmiştir. Üçüncü plan (1973-1976) Avrupa Ekonomik Topluluğu'na katılma gibi dışa açılma öğelerinin önem kazandığı bir dönemde, dış rekabete hazırlanma

---

¹⁰³ Uğur - Kadir KESER; a.g.e., s.16.

¹⁰⁴ Hüseyin A. EGELİ; "Türkiye'de İzlenen Sanayileşme Stratejilerinin Sanayi Gelişimi Açısından Değerlendirilmesi", Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Sanayi Yıllığı 93, Ankara 1993, s.143.

için gerekli olan yatırımları içermiştir. Büyük ölçekli girişimler tercih edilerek dış ekonomilerin düzeylerinin yakalanması hedeflenmiş; kamu öncülüğünde hızlı büyüme, koruma/destek yolu ile özel sektörün dayanıklı tüketim malı üretimi teşvik edilmiştir.¹⁰⁵

Tablo 9: Kalkınma Planlarında Sektörlere Göre Büyüme Oranları

Sektörler	Sabit Fiyatlarla Yıllık Ortalama Büyüme Hızları (%)					
	1963-1967		1968-1972		1973-1977	
	Hedef	Gerçekleşen	Hedef	Gerçekleşen	Hedef	Gerçekleşen
Tarım	4,2	3,2	4,1	3,1	3,7	3,3
Sanayi	12,3	9,7	12,0	7,6	11,4	9,9
Hizmetler	6,8	7,9	6,3	7,7	6,8	7,9
G.S.M.H.	7,0	6,7	7,0	6,9	7,4	6,5

Kaynak: Hüseyin A. EGELİ; "Türkiye'de İzlenen Sanayileşme Stratejilerinin Sanayi Gelişimi Açısından Değerlendirilmesi", Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Sanayi Yıllığı 93, Ankara 1993, s.144-145.

İthal ikameci sanayileşmenin tüketim mallarının ikamesine ağırlık veren erken aşamasından, ara ve yatırım mallarının ikamesini amaçlayan ve sermaye yoğun ürünlerin ithal ikamesinin yapıldığı ileri aşamaya geçmek çok zor olmamıştır.

1960'ların ortalarına kadar gıda ve dokuma gibi temel tüketim malları üreten sektörlerde ithalat yerli üretimle ikame edilmiş, ithal ikamesinin ilk aşaması olarak nitelendirilen bu aşamadan sonra demir-çelik ve petro-kimya gibi ara malların üretimine geçilmiştir. Bu

¹⁰⁵ Sanayi ve Ticaret Bakanlığı; "II. Sanayi Şurası", 15-16 Haziran 1995, Ankara, s.8.

gelişmeyi tamamlayan bir diğer ithal ikamesi süreci petrol ürünleri, temel metaller, metal-dışı mineraller, kauçuk ürünleri ve taşıt araçları sektörlerinde yaşanmış, bu sektörlerde de önemli ölçüde ithal ikamesi gerçekleştirilmiştir. 1960'larda başlayan dış krediler ve işçi dövizleri gibi ekonomiye önemli dış kaynak aktarımları, bu ileri aşamada ilk aşamaya göre daha da artan ithal girdi gereksinimini kolaylıkla sağlamaktaydı. Zaman içinde artan ithal bağımlılığına ve ihracattaki durgunluğa rağmen, yüksek büyüme hızlarının sürdürülmesinde ekonomiye önemli miktardaki kaynak girişinin katkısı kuşkusuz büyüktür.¹⁰⁶

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda sanayi sektörünün %12 olarak hedeflenen büyüme hızı %7,6 düzeyinde gerçekleşmiştir.

İmalat sanayi ise plan hedeflerinin yılda ortalama %1,2 oranında altında kalmış, dönem başında %11,1 olarak hedeflenen üretim artışı, dönem sonunda %9,9 oranında gerçekleşmiştir. Ayrıca bu dönemde imalat sanayi yatırımlarının %55'i ara malları üreten sektörlerde, %14'ü ise yatırım malları üreten sektörlerde yapılmıştır. Bunun yanında kamu yatırımlarının %40 dolayında olması ve önemli kısmının kağıt, petrol ürünleri, petrokimya, demir-çelik ve demir dışı metaller gibi sanayilere yapılması, ara mallarında ithal ikamesinin büyük ölçüde kamu kesimi tarafından gerçekleştirildiğini göstermektedir.¹⁰⁷

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde, önceki yıllardaki yüksek büyüme hızı devam ettirilmeye çalışılmıştır. Ancak 1974'de bütün dünyayı etkisi altına alan petrol krizi ve 1970'lerin sonlarına doğru gelişen stagflasyonist eğilimler ülke ekonomisinde derin bir bunalım yaratmıştır. Bu dönemde %11,4 olarak hedeflenen sanayi sektörünün büyüme hızı %9,9 olarak gerçekleşmiştir.

---

¹⁰⁶ Uğur ESER; a.g.e., s.65.

¹⁰⁷ Hüseyin A. EGELİ; a.g.e., s.145.

İthal ikamesinin imalat sanayindeki gayri safi üretim artış hızı üzerindeki etkisi 1953-1963 yıllarında 1963-1973 dönemine oranla daha büyük olmuştur. Ayrıca bu etkinin sanayi kolları arası dağılımı da farklılıklar gösterir. Dokuma, deri, kereste, kağıt, plastik ürünler dallarında ithal ikamesinin büyümeye katkısı marjinal düzeydedir. Kimya, petrol, temel metaller ve makine sanayinde ise ithal ikamesinin etkisi görece yüksektir.¹⁰⁸

Tablo 10: G.S.M.H.'nin Büyüme Kaynakları (%)

	1963-1968	1968-1973	1973-1977
Nihai İç Talep	83,6	81,8	100,4
Ticaret Etkileri			
- İhracat Artışı	4,9	16,3	-1,0
- İthalat İkamesi	8,3	-1,4	0,6
Teknolojik Değişim	3,2	3,3	---
Toplam	100,0	100,0	100,0

Kaynak: Aydın ÇEÇEN, Suut - Fatma DOĞUREL; "Türkiye'de Büyüme, Yapısal Dönüşüm ve Kriz", Ege Yayınları, İstanbul 1996, s.62.

İşçi dövizlerinin beklenmedik düzeylere erişmesi, ithalat hacminin 1960'ların durağanlığından kurtulmasını sağladı. 1966 yılı ithalatını 100 olarak alırsak; 1969'da 104 olan hacim, 1971'de 151 ve 1972'de 210 oldu. 1972 ile 1975 arasında ithalatın düzeyi üç misline çıktı. Bu artışın bir kısmı Avrupa piyasasından temin edilen banka borçları vasıtasıyla olmuştu; fakat petrol fiyatının yükselmesi 1974'ten sonra kredi bulmayı zorlaştırdı. Ayrıca kısa dönemli ve yük-

¹⁰⁸ Aydın ÇEÇEN, vd.; a.g.e., s.62.

sek faizli borçlanma, ödemeler dengesinde yeni zorluklar yaratıyordu.¹⁰⁹

Uygulanan içe dönük, korumacı ve ithal ikamesine dayalı politikaların sonucu olarak dış dünya ile ilişkilerin sınırlı kaldığı bu dönemde, imalat sanayinin büyümesine ihracatın katkısı oldukça düşüktür. 1971-1974 arasında dünya konjonktürünün Türkiye lehine yarattığı olumlu ortam değerlendirilememiş, döviz kurlarında sanayi ürünleri ihracatını arttıracak ayarlamalar da gerçekleştirildiği halde, bu fırsattan yararlanılamamıştır. Üstelik düşük verimlilik ve döviz darboğazı sorunlarına paralel olarak ithalat bağımlılığı artmıştır. 1970'lerin sonuna gelindiğinde ithalatın %90'ından fazlası yerli üretime girdi niteliğindedir ve ihracat yönünden katkısı sınırlı olan birçok sektörde ara ve yatırım mallarına yönelik talep kayması, ekonominin ithalat gereklerini büyük ölçüde arttırmıştır.¹¹⁰

1975 sonrası sanayi sektörünün büyümesi yavaşlamaya yüz tutmuştu. 1977'de ithalat darboğazları kapasite kullanımını etkilemeye başladı ve 1978-1980 arasında sabit değerlerle sınai üretim düştü.

C. 1980 ÖNCESİ SANAYİ SEKTÖRÜNÜN GENEL SORUNLARI

1970'lerin sonuna gelindiğinde, geçmişte özellikle imalat sanayi alanında küçümsenmeyecek bir gelişme hızı sağlayan ve nispeten düşük bir enflasyon ile yüksek büyüme hızlarını gerçekleştiren Türkiye iktisadi kriz içine girmiştir.

---

¹⁰⁹ Çağlar KEYDER, vd.; a.g.e., s.31.

¹¹⁰ Uğur ESER; a.g.e., s.66.

Uygulanan içe dönük/korumacı sanayileşme politikalarına paralel olarak dış dünya ile ilişkilerini koparan Türkiye, 1970'lerin sonlarına gelindiğinde döviz darboğazından kaynaklanan bir büyük krize girmiştir. Sermaye birikimi zayıf, teknolojisi geri, verimliliği düşük, korunmuş iç pazar için üretim yapan ve dövizini üretemeyen bir sanayi yapısıyla ithal ikameci birikim süreci tıkanmıştır. Daha dönemin ortalarında, imalat sanayinde ithal ikamesi yönünden ayakta durabilen sektör yok gibidir.¹¹¹

10 Ağustos 1970 tarihinde yapılan devalüasyondan sonra (1\$=9 TL'den 1\$=15 TL'ye çıkarılmıştır) bir yandan ihracat artışı diğer yandan işçi döviz girişlerinin hızla artması ve dış ülkelerden rahatlıkla kredi alınabilmesi döviz bolluğuna yol açmış ve ithalattaki artış sorun yaratmamıştır. Bu yıllarda işçi döviz transferleri önemli boyutlara ulaşmıştır (işçi döviz girişi 1973 yılında 1,2 milyar dolara, 1974 yılında da 1,4 milyar dolara çıkmıştır). Bu durum ithal ikamesine dayanan sanayileşme stratejisinin doğal seyrini izlemesini önlemiştir. Üretim için gerekli girdileri yerli olarak üretmek yerine ithal etmenin daha kolay ve daha kârlı olması, sanayi mallarının içeriğinde yerli payının artmasını engellemiş, ara ve yatırım malları sanayinin kuruluşunu geciktirmiştir.¹¹²

Ancak döviz gelirlerinin arttığı bu dönemi petrol krizinin başlaması sonucu, 1974 yılından itibaren rezervlerin hızla eridiği süreç izledi. Bu yıldan itibaren dış kaynakların desteğine rağmen, döviz darboğazının şiddetinin giderek dış ticaret rejiminde kısıtlamaların artmasına, tarifelerin yükseltilmesine ve dolayısıyla Türk sanayinin aşırı korunmasına yol açtı. Döviz sıkıntılarının yaşanmaya başlamasıyla üretim de reel olarak düşmüştür. Üretim ithalattan yerli üretime kaydırılmış olsa da üretim hacminde yeterli artış sağlanamamıştır.

---

¹¹¹ Uğur - Kadir KESER; a.g.e., s.18.

¹¹² Hüseyin A. EGELİ; a.g.e., s.148.

İthal ikameci sanayileşme modelinin “ileri” aşamasında, sanayileşmenin sürmesi ve bunun gerektirdiği hammadde ve yatırım malları ithalatının yapılması için istikrarlı bir döviz gelinine, yani ihracatın arttırılmasına gerek vardır. Bu ise sınai üretiminin verimliliğine bağlıdır. Bu dönemde Türkiye'nin verimlilik düzeyi oldukça düşüktür.

Dış ticaret politikaları, yüksek oranlara varan etkin korumaya yol açmış, bu oranlar imalat sanayinin alt sektörleri arasında büyük farklılıklar göstererek önemli kaynak dağılımı sapmalarına, verimlilik ve etkinlik kaygılarından uzak bir sanayi yapısının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bebek endüstriler gerekçesiyle uzun süreli korumaya karşın verimlilik artışlarının bir çok alt sektörde beklenen düzeye ulaşamadığı gözlenmiştir.¹¹³

Türk imalat sanayinde toplam faktör verimliliği artışı 1963-1967 arasında %2,2'den 1973-1976 yıllarında %-1,18 düzeyine düşmüştür. Kaynakların verimsiz kullanılmasının diğer bir göstergesi de sanayi sektöründe marjinal kapital/hasıla oranının yükselmesidir. İmalat sanayinde marjinal kapital /hasıla oranı 1963-1967 döneminde 2,4'e ve 1973-1979 döneminde ise 5,1'e yükseldi.¹¹⁴

Sanayide verimlilik düzeyinin düşük olmasının nedeni, bu dönemde korumacılığın yüksek boyutlara çıkmasıdır. İthalatta miktar kısıtlamaları ve yüksek tarife uygulaması; ürünün niteliklerine ve üretim maliyetlerine bakılmaksızın gerçekleştirildiğinden iç pazara yönelik sanayinin ihracata yönelmesine gerek duyulmamış ve bir çok sanayi dalında ileri teknoloji kullanımı ve üretimin etkin ölçekte yapılması ve rekabetin gelişmesi engellenmiştir. Verimlilik düzeyinin düşük olmasının bir diğer nedeni ise, ithal ikamesi stratejisinin bir sonucu olarak, araştırma ve geliştirme harcamalarının düşüklüğü,

---

¹¹³ Fikret ŞENSES; “1980 Sonrası Ekonomi Politikaları Işığında Türkiye’de Sanayileşme”, Verso Yayınları, Ankara 1989, s.25.

¹¹⁴ Emin ÇARIKÇI; a.g.e., s.113.

teknolojinin eski ve modası geçmiş olması ve işçilerin yeterince eğitilememesidir.

1980 öncesinde sanayinin içine düştüğü krizin bir diğer nedeni ise kurulan sanayilerin yapısı ile ilgilidir. Kurulan sanayilerin ihracat potansiyeli çok düşüktü ve büyük ölçüde iç pazardaki talebinin karşılanması amaçlanıyordu. Bu iç pazara yönelme bilinçli bir ithal ikameciliğinin sonucu değildi. Yerli üretimin artışı ithal gereksinmelerin de artışına yol açtı.

1970'lerin sonuna gelindiğinde ithalatın %90'ından fazlası yerli üretime girdi niteliğindedir ve ihracat yönünden katkısı sınırlı olan bir çok sektörde, ara ve yatırım mallarına yönelik talep kayması, ekonominin ithalat gereklerini büyük ölçüde arttırmıştır.¹¹⁵

Yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi planlı sanayileşme politikasının en önemli eksiği, üretimde kullanılacak teknoloji, üretim ölçeği ve üretimin niteliği konularında herhangi bir sınırlama ya da düzenleme getirememesidir. Ya da bu alanda getirilen düzenlemeler anlamsız sayılabilecek düzeydedir. Planlar için tek amaç dayanıklı tüketim malının yerli üretilmesi ve bu yoldan ne ölçüde döviz sağlanacağıdır.¹¹⁶ Sınai üretim yaygın tekelleri piyasada gerçekleştirdiği ve tekelleşmeyi özendirilen koruma rantlarının avantajları sürdüğü için, bu dönemde Türk sanayi verimliliği artırma ve teknolojik değişim etkinliklerine yeterince yönelmemiştir.

1970'lerde esas olarak ara mallara ve yatırım mallarına yüklenerek, ara mallarda ikame yapılması, kabil olduğu kadar da yatırım mallarına yönelmesi benimsendi. Böyle bir stratejide maliyet düşüncesi biraz arka planda kalıyordu. Örneğin; tesisleri en ekonomik,

---

¹¹⁵ Uğur ESER; a.g.e., s.66.

¹¹⁶ Yakup KEPENEK; a.g.e., s.259.

maliyeti en düşük şekilde kurmak değil de, bu tesisleri mutlak kurmak düşüncesi ağır basıyordu.¹¹⁷

Küçük ölçek, düşük verimlilik, yüksek oranlı koruma ve yüksek maliyetler ayrıca birinci ve ikinci petrol krizleriyle ortaya çıkan elverişsiz konjonktür sınai gelişimin duraklamasına neden olmuştur.

1970'lerin sonuna gelindiğinde yukarıda saydığımız nedenler dolayısıyla ve dıştan kaynaklanan şoklara, değişen konjonktüre uyum sağlayacak makro-ekonomik politikaların uygulanamaması ekonomiyi bunalıma götüren etkenler olmuştur. Krizin kendisini;

- üretim darboğazları
- büyüme hızının düşmesi
- birikim ve yatırımların yavaşlaması
- dış açıkların artması ve
- yüksek enflasyon şeklinde göstermiştir.

İthal ikamesine dayanan birikim rejiminin krize girmesi son derece hassa dengelere oturan toplumsal ilişkileri bozmuş ve krize bağlı gelir çekişmesi ortaya çıkmıştır. Verimlilik artışlarının yetersiz olması ve yaygın dış şokların yol açtığı maliyet artışlarının sürmesi, buna karşın ücret artışlarını telafi edecek ve karları yeterince yükseltecek düzenlemelerin gerçekleştirilememesi krize bağlı çekişmelerin esas nedenini oluşturur.

Türkiye'de 1970'li yılların sonlarında önemli boyutlara ulaşan enflasyon, giderek artan işsizlik, dış ödemeler dengesi güçlükleri, daralan ithalat kapasitesi nedeniyle yatırımların durması ve üretimin

---

¹¹⁷ Bilsay KURUÇ; "Sanayiye Gerek Var mı, Yok mu?", İktisat Dergisi, Yıl:30, S.35, Ocak 1994, s.48.

önemli ölçüde duraksaması üzerine 24 Ocak 1980'de alınan kararlarla bir istikrar programı uygulamaya konmuştur. 1980 yılı sanayileşme sürecinde bir dönüm noktasını temsil etmektedir.

II. 24 OCAK 1980 İSTİKRAR PROGRAMI VE SANAYİDE YAPISAL DEĞİŞİM

1970'lerin sonlarında çok önemli boyutlara ulaşan enflasyon ve dış ödemeler dengesi güçlükleri karşısında önce kısa dönem istikrar programı olarak uygulamaya konan 1980 programı, giderek ekonomide köklü yapısal değişiklikleri kapsayan bir kimlik kazanmaya başlamış ve bu yönüyle sanayileşme stratejisinde önemli değişikliklere yol açmıştır.

24 Ocak 1980 istikrar programında, daha önceki dönemlerde yürürlüğe konan istikrar programlarından farklı olarak para, maliye, dış ticaret ve döviz kuru politikalarında köklü değişiklikler yapılmış ve ithal ikamesine yönelik sanayileşme yerine, ihracata yönelik sanayileşme stratejisi benimsenerek yapısal bir değişim gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Bu tarihte uzun dönemli büyüme ve sanayileşme sürecinde etkili olacak bir strateji değişikliğine gidilmiştir. Bu yılın başlarında uygulanmaya konan ekonomik istikrar programı; kamu sektörünün daraltılmasını, piyasa mekanizmasının serbestçe işlemesini öngörmüş ve sınai üretimin artırılması piyasa koşullarına bırakılmıştır. Bu ilke çerçevesinde mevcut kamu işletmelerinin zaman içinde özel sektöre devredilmesi amaç olarak benimsenmiş, geçmişte kurumsal düzeyde sanayileşme sürecinde etkin rol oynayan planlama fikrinden vazgeçilmiştir.

Tablo 11: İmalat Sanayinde Gelişme 1970-1988

Yıllar	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)
1970	17,8	--	--	--	--	24,7	--	--	28,1	--
1971	17,7	11,6	2,9	10,8	10,1	26,4	12,3	20,8	27,3	7,1
1972	18,5	9,1	9,5	-9,7	-2,9	33,2	-9,8	12,4	29,7	3,4
1973	19,9	14,3	9,9	-0,1	5,8	29,7	32,1	7,9	31,9	6,4
1974	19,6	11,9	6,7	-0,3	10,5	30,5	-21,2	7,2	33,1	2,7
1975	19,5	15,7	2,5	9,1	12,3	36,2	7,6	10,1	33,3	9,8
1976	19,6	10,9	2,6	11,7	11,2	32,6	1,8	7,6	37,7	26,9
1977	20,1	5,6	9,5	-3,5	-1,9	31,1	33,2	8,8	40,6	2,6
1978	20,1	-4,5	0,7	0,1	-12,8	29,7	-11,7	14,2	36,4	-11,5
1979	19,1	-12,1	1,3	-18,1	-15,8	27,1	-30,3	10,9	42,6	-8,2
1980	18,1	9,2	1,1	6,1	-6,7	28,7	-14,1	12,7	37,3	-8,1
1981	18,9	20,1	1,4	22,9	13,9	27,4	-2,9	5,3	31,4	6,3
1982	19,1	12,5	3,7	6,2	9,4	24,6	0,6	0,1	27,1	-7,7
1983	19,9	3,5	1,8	-5,1	5,6	23,7	0,3	0,6	28,6	-0,8
1984	20,7	9,5	3,4	-3,6	15,7	23,1	5,9	-1,5	27,1	-8,9
1985	20,9	5,3	4,7	4,4	-7,2	21,1	6,1	-1,9	24,2	-5,5
1986	21,3	11,8	2,4	19,5	14,4	19,6	13,8	-0,1	19,1	-4,3
1987	22,2	13,4	2,8	7,5	17,4	15,5	-4,2	-2,1	18,1	3,6
1988	21,4	7,4	3,5	8,8	8,7	15,1	0,7	-2,2	15,3	-7,1

- (1) İmalat sanayinin ulusal gelir (G.SY.İ.H) içindeki payı, (%) 1968 faktör fiyatlarıyla
- (2) İmalat sanayi üretim artış hızı, (%) sabit fiyatlarla
- (3) İmalat sanayi istihdam artış hızı (%)
- (4) İmalat sanayi kişi başına katma değer (işgücü verimliliği) artış hızı, (%) sabit fiyatlarla
- (5) İmalat sanayi işyeri büyüklüğü (üretim ölçeği) artış hızı, (%) sabit fiyatlarla
- (6) İmalat sanayi sabit sermaye yatırımlarının toplam yatırımlar içindeki payı, (%)
- (7) Özel imalat sanayi sabit sermaye yatırımları artış hızı, (%) sabit fiyatlarla
- (8) İmalat sanayi kişi başına sermaye stoku (sermaye yoğunluğu) artış hızı, (%) sabit fiyatlarla
- (9) İmalat sanayindeki işgücünün görelî payı, (%)
- (10) İmalat sanayinde kişi başına reel ücretler artış hızı, (%)

Kaynak: Uğur ESER; "Türkiye'de Sanayileşme", İmge Kitabevi, Ankara 1993, s.103.

Dışa açık, ihracata dayalı bu sanayileşme modeli, 1980'lerin başlarında ekonomik krize giren ve sanayileşmesi kesintiye uğrayan pek çok ülkede uygulanmıştır.

A. SANAYİNİN ÜRETİM VE İSTİHDAM YAPISI

Sanayileşmenin ekonomik büyüme ve istihdam sorununun çözümlüne katkısı büyüktür. Son yıllarda istihdam sorununda sanayileşme stratejileri tartışmalarıyla birlikte yapılmakta ve ihracata yönelik sanayileşme modelini uygulayan ülkelerin hızlı büyüme, ileri teknoloji kullanımı ve yeni istihdam alanları yaratmada daha başarılı oldukları ileri sürülmektedir. Bu açıdan 1980'de ihracata dayalı sanayileşme stratejisinin Türkiye'de sanayinin üretim ve istihdam yapısını nasıl etkilediğini incelemek anlamlı olacaktır.

Tablo 12: Yıllar İtibariyle Sanayi Sektörü Katma Değerindeki Değişim Oranları (Sabit Faktör Fiyatlarıyla)

Yıllar	Madencilik	İmalat San.	Elek. Gaz ve Su	Toplam
1980	-4,1	-6,4	-4,5	-6,0
1981	-7,3	9,5	7,0	7,4
1982	-5,5	5,4	11,7	4,9
1983	7,5	8,7	2,2	8,0
1984	7,9	10,2	11,1	10,1
1985	11,9	5,5	7,8	6,3
1986	-6,3	9,6	15,5	8,7
1987	4,2	9,9	10,9	9,6
1988	8,7	1,9	9,8	3,1
1989	-3,7	3,2	7,1	3,1
1990	0,4	10,0	7,3	9,0

Kaynak: T.O.B.B.; "Ekonomik Rapor 1992", Mayıs 1993, Tablo:12.

Sanayinin gelişmesini ve gerçekleştirdiği yapısal değişmeyi sınıai üretim içinde ara ve yatırım malları payının artması olarak düşünebiliriz.

1970-1988 ara ve yatırım malları üreten sektörler lehine gerçekleşen hızlı yapısal değişimin, 1980 sonrasında özellikle 1985-88 arasında yavaşladığı gözlenmektedir. İmalat sanayinde beş alt sektörün (Gıda ve içki, dokum ve giyim, kimya, petrol ve kömür ürünleri, metal işleme) 1980 yılında katma değer içindeki payı %64,3'tür. 1985-88 döneminde bu sektörlerin katma değer içindeki paylarının belirgin bir biçimde gerileyerek %58,8'e düştüğü gözlenmektedir. Esasen imalat sanayinin en belirgin özelliklerinde biri, tüketim malları sanayinin görece öneminin azalmakla birlikte işyeri ve istihdam açısından önemini korumasıdır. 1988 yılında işyerlerinin %41,3'ü istihdamın da %45,4'ü tüketim malları sanayindedir.¹¹⁸

Konjonktürel dalgalanmalara son derece duyarlı olan imalat sanayi 1988 ve 1989'da, 1986-87 yıllarında petrol fiyatlarında görülen gerilemenin de etkisiyle sağladığı %11'ler seviyesindeki üretim artışını devam ettirememiştir. Ekonomide yaşanan yüksek oranlı enflasyon ve durgunluk 1988 yılında kendini hissettirmiş ve imalat sanayi üretim endeksi bir önceki yıla göre %1 artabilmiştir.

İmalat sanayinin en önemli özelliklerinden biri işletmelerin küçüklüğüdür. 10 kişiden az işçi çalıştıran küçük sanayi 1985 yılı verilerine göre tüm işyerlerinin %94,5'ini oluşturmaktadır. 1970-1980 döneminde üretim payı %12 dolaylarında sabit kalan küçük sanayinin istihdam payı artarak %21,7'ye ulaşmış, 1980-1985 döneminde ise istihdam payı hemen hiç değişmezken üretim payında bir puanlık bir artış olmuştur.

---

¹¹⁸ Taner BERKSOY vd.; "Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT'ler", İktisat Programı Seçenekleri-1, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Ekim 94, s.20.

Tablo 13: İmalat Sanayinde Yıllar İtibariyle İstihdam ve Katma Değer Değişim Oranları

Yıllar	İstihdam	Katma Değer
1970	11,4	30,4
1971	3,0	32,0
1972	10,5	25,1
1973	7,8	10,8
1974	8,3	41,8
1975	1,2	26,1
1976	2,5	32,9
1977	9,5	36,3
1978	0,8	54,1
1979	1,3	51,6
1980	1,2	108,8
1981	1,4	65,3
1982	3,8	39,1
1983	4,1	30,8
1984	3,0	43,6
1985	4,4	58,9
1986	1,5	75,3
1987	3,0	42,6
1988	3,6	90,6
1989	1,2	68,6
1990	0,2	68,9
1991	-7,9	73,2

Kaynak: D.İ.E.; "İstatistik Göstergeler (1923-1995)

Yaratılan katma değer bakımından, yüzde olarak imalat sanayindeki 1980 öncesi ve sonrası duruma baktığımızda; 1970'de %88,3 iken 1975'de %88,3, 1980'de %87,8, 1985 yılında %87,5'e gerilemiştir. Büyük imalat sanayinin istihdamdaki yüzde paylarını karşılaştırdığımızda ise 1970'de %83,4 iken 1975'de %82,2, 1980'de %78,3 olmuş, 1985'de ise %78,2'ye gerilemiştir.

Küçük imalat sanayinin katma değer ve istihdamdaki yüzde payı 1980 öncesi ve sonrası değişikliği tablodan da görüleceği gibi 1970'de istihdamdaki pay %16,6, katma değerdeki payı %11,7, 1975'de sırasıyla %17,8 ve %12,2, 1985'de ise %21,8 ve %12,5 oranlarında gerçekleşmiştir.

Gelişmekte olan ülkelerde istihdam sorunu son yıllarda giderek alternatif sanayileşme stratejisinin etkileri çerçevesinde tartışılmakta ve ihracata dönük modelin ithal ikamesine kıyasla sektör önceliklerini ülkenin karşılaştırmalı üstünlüklere sahip olduğu (emek-yoğun) alt sektörlerle kaydırarak ve göreceli faktör fiyatları yapısındaki bozuklukları ortadan kaldırarak olumlu istihdam etkileri yaratacağı öne sürülmektedir.¹¹⁹

Türkiye'de imalat sanayinin istihdam sorununun çözümüne katkısı açısından olumlu bir yargıya varmak olanağı yoktur. Büyük imalat sanayinde (10+kişi) ücretle çalışanların ortalaması 1970'de 506 binden, 1980'de 787 bine, 1988'de ise sadece 1 milyona ulaşmıştır. 1970-79 döneminde imalat sanayinde çalışanlar ortalamasındaki yıllık artış hızı %5 dolayındayken, 1980-88 döneminde artış hızı %2,8' gerilemiştir. 1980'lerde imalat sanayinin istihdam katkısının çok sınırlı olduğunu görüyoruz. İmalat sanayindeki sektör gruplarının istihdama katkısı ise önemli farklar göstermektedir. İstihdamda 1970'lerde tüketim mallarından ara ve yatırım mallarına doğru bir

---

¹¹⁹ Fikret ŞENSES, Arman KIRIM; "Türkiye'de 1980 Sonrası Ekonomik Politikalar-Sanayileşme Etkileşimi ve Sanayinin Yeniden Yapılanma Gereklere", ÖDTÜ Gelişme Dergisi, 18(1-2), 1991, s.122.

gelişme kaydedilmişken, 1980'lerde bu gelişme durmuştur. 1980-88 arasında tüketim malları sanayinin istihdam içindeki payı %46,4'ten %45,4'e gerilerken, ara ve yatırım malları sanayinin payı sırasıyla %32 ve %22 dolayında değişmeden kalmıştır.¹²⁰

B. SANAYİDE YATIRIMLAR VE BÜYÜME

Ekonominin uzun dönemli büyümesi ve yapısal yenilenmesi sanayileşme ile mümkündür. Hızlı gelişmenin itici gücünü oluşturan bir sanayi alt yapısını oluşturmak için yatırımların özellikle imalat sanayinde üretim kapasitesini arttıran, teknolojik gelişme ve yenilikleri izleyen alanlarda hızlanması gerekir.

Dışa yönelik sanayileşme modelinin ülkenin mukayeseli üstünlükleri olan alanlarda yatırımları hızlandırarak imalat sanayi üretiminde hızlı artışlar meydana getirmesi yaygın olarak öne sürülen bir görüştür.¹²¹ İhracata yönelik sanayileşme modelinin yerleşmesi için yatırımların ve büyümenin gerçekleşmesi ve artması önemli olduğundan bu iki konunun incelenmesi gerekmektedir.

1970'li yıllar sanayi yatırımları açısından olumlu gelişmelerin yaşandığı bir dönem olarak nitelendirilebilir. İç tasarruflar ve kaynak tahsisleri sanayi yatırımlarına yönelik olmuş, dış borçlanma ve bu dönemde çok büyük oranda artan işçi dövizleri gibi dış finansman kaynakları yatırım düzeyinin yüksek olmasını sağlamıştır. Bu yıllarda kamu yatırımlarının önemli bir bölümü imalat sanayine yapılmış, uygulanan sanayi politikaları doğrultusunda özel sektör birikimleri de yatırımlara dönüşmüştür.

---

¹²⁰ Taner BERKSOY v.d.; a.g.e., s.23.

¹²¹ Fikret ŞENSES; a.g.e., s.55.

Tablo 14: Tarım, Sanayi, Hizmetler ve G.S.Y.İ.H.

Yıllar	Sektör Payları (%)			Büyüme Hızı			
	Tarım	Sanayi	Hizmet	Tarım	Sanayi	Hizmet	GSYİH
1979	23,2	22,5	54,3				
1980	23,8	20,7	55,5	2,2	-8,5	1,7	-0,4
1981	22,2	21,4	56,3	-1,6	9,4	7,6	5,8
1982	22,3	21,4	56,3	4,7	4,4	3,9	4,2
1983	21,1	21,9	57,0	-0,7	7,2	6,1	4,8
1984	19,7	22,4	57,9	1,6	11,2	10,4	8,7
1985	19,2	23,2	57,6	0,3	6,3	2,1	2,7
1986	19,0	24,1	56,2	4,5	12,7	3,0	5,5
1987	17,9	25,0	57,1	1,1	8,9	9,4	7,7
1988	18,8	24,9	56,3	8,2	2,3	1,1	2,6
1989	17,4	26,0	56,6	-7,6	4,0	0,2	-0,3
1990	17,1	25,8	57,1	7,4	9,1	8,3	8,4
1991	16,9	26,5	56,6	-0,8	3,2	0,8	1,1

Kaynak: T.C. Maliye ve Gümrük Bakanlığı; "1992 Yıllık Ekonomik Rapor"

Tablodan da görüleceği gibi 1980 yılında sanayi sektörünün büyüme hızı %-8,5 gerilerken, 1981 yılında %9,4 olmuştur. 1984 ve 1986 yılları büyüme hızının arttığı yıllardır.

1980 sonrası döneme ait sanayi sektörü büyüme hızlarına baktığında sektörde kararsız bir büyümenin olduğu ortaya çıkmaktadır. 1980 yılı hariç tutulduğunda 1980-1991 döneminde sanayi sektöründe ortalama olarak %6,5'lik bir büyüme gerçekleşmekle birlikte %2,3 ile %12 arasında değişen dalgalanmalar olmuştur.

24 Ocak 1980 istikrar programı ile uygulamaya konan ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin karşılaştırmalı üstünlükleri olan alanlarda yatırımları hızlandırarak imalat sanayi üretiminde artışlar meydana getireceği ileri sürülmüştür. Ekonomide sağlanabilecek büyümenin süreklilik kazanması açısından da önemli görülen imalat sanayi yatırımları, 1980 sonrası dönemde beklenen gelişmeyi gösterememiştir.

Reel kurda gözlenen hızlı düşme, finansal liberasyon sonucu, reel faizlerdeki önemli artış ve ekonomi politikalarındaki köklü değişiklik ve dalgalanmaların etkisiyle özel sektör yatırımları beklenen performansı gösterememiştir.¹²²

Toplam yatırımların G.S.M.H.'ya oranı olarak tanımlanan sermaye birikim oranı, 1970 yılında %28,3 seviyesine ulaşmıştır. 1971-1975 ve 1976-1979 yıllarının sermaye birikim açısından en güçlü yıllar olduğu söylenebilir. 1980 yılından itibaren toplam yatırımların G.S.M.H.'ya oranı gerilemiştir.

1980 sonrasında dışa açılma sürecini yaşayan Türkiye sanayinde buna uygun bir üretim ve yatırım performansının ortaya konulamadığı, özellikle ihracata yönelik sektörlerde kaynakların oldukça düşük bir kısmının yatırıma yöneldiği anlaşılmaktadır. Üretim kapasitesini arttırıcı yeni yatırımların yapılmaması sanayinin verimlilik artışlarına dayalı büyüme süreçlerini olumsuz yönde etkilemiştir.¹²³

İmalat sanayi 1980 sonrası dönemde beklenen gelişmeyi gösterememiştir. 1963-1973 döneminde yılda %11,1, 1973-77 döneminde %12'lik artışlar gösteren imalat sanayi yatırımları kronikleşen dış ödemeler dengesi güçlükleri karşısında 1978'de ancak

---

¹²² Fikret ŞENSES; "Sanayileşmede Yeni Bir Dönemeç: 1980'li yıllar ve Ötesi", ODTÜ Gelişme Dergisi, 20(4), 1993, s.533.

¹²³ Taner BERKSOY v.d.; a.g.e., s.24.

%4,3'lük bir artış gösterdikten sonra 1979'dan başlayarak gerilemeye başlamış ve bu gerileme 1980'lerde de sürmüştür. Bu gelişmeler sonucunda imalat sanayinin toplam yatırımlar içindeki payı 1963-65 döneminde %20,1'den 1978-80 döneminde %31,1'e yükselmiş ancak 1980 sonrasında hızla azalarak 1984-86'da %20,5'e, 1985-89 yıllarını kapsayan dönemde ise %17,5'e gerilemiştir.¹²⁴

Yatırım gerçekleştirmelerinde, ekonomik konjoktüre paralel olarak 1988 ve 1989 yıllarında duraklama görölmektedir. Sabit sermaye yatırımlarında dikkat çekici nokta kamu yatırımlarının azalmasıdır. Esasen toplam yatırımlardaki duraklama, kamu yatırımlarındaki azalmadan kaynaklanmaktadır. 1985 yılında toplam yatırımlar için %60 olan kamu sektörü ağırlığı, 1989 yılında %40 civarına düşmüştür.

Yatırımların sektörel dağılımında ise en büyük ağırlığı konut sektörü teşkil etmekte; bunu ulaştırma, imalat sanayi ve enerji sektörü takip etmektedir.

Büyük ölçekli ve yoğun sermaye gerektiren alanlara yatırım yapan ve sanayi alt yapısının oluşmasında etkin rol üstlenen kamu kesimi, sanayiden çekilmiştir. Toplam yatırımların kamu-özel sektör dağılımı incelendiğinde genel olarak 1980 öncesi iki kesimin ağırlıklarını nispeten koruduklarını, 1980 programından sonra kamu yatırımlarının ulaştırma, haberleşme ve enerji gibi sektörlerde yoğunlaştığını görmekteyiz. Bu üç sektörün toplam kamu yatırımları içindeki payının 1980'de %41'den, 1985-89 döneminde %54,1'e ulaştığı, imalat sanayi yatırımlarının ise %9'luk bir pay aldığı gözlenmektedir.¹²⁵

---

¹²⁴ Fikret ŞENSES; "1980 Sonrası..", s.55.

¹²⁵ Taner BERKSOY v.d.; a.g.e., s.24.

Kamu kesiminin imalat sanayi alanından çekilmesi ve 1989 yılı sonu itibariyle bu alandaki yatırımlarının 1985 seviyesinin altına inmesi ve daha ötesinde kamu yatırımcılığının tüm alt yapısının dağıtılması, yatırım malları sanayi açısından en büyük riski oluşturmaktadır.¹²⁶

Özel kesim sabit sermaye yatırımlarının yarısından fazlası konut sektöründe yoğunlaşmıştır. Özel kesim imalat sanayi yatırımlarının toplam özel sabit sermaye yatırımları içindeki payı 1980 yılında %35,3'den 1989'da %21,8'e kadar düşmüştür.

Sabit sermaye yatırımları içinde sadece kamu kesimi imalat sanayinde değil, özel kesim imalat sanayinde de ciddi gerilemeler söz konusudur.

Genel olarak sabit sermaye yatırımları ve özellikle de imalat sanayi sabit sermaye yatırımları hacminde zaman içindeki daralmayı, düşük yatırımla geçen sürenin zamanla birikimi de hesaba katıldığında, bu konuda ciddi sorunlar olduğu düşünülebilir.

Yatırımların gerilemesi sanayinin belli bir büyüme ve teknolojik gelişme temelinde yapısal yenilenmesini olumsuz yönde etkilemiştir. Sorun sadece yatırım eğiliminin zayıflaması ve yatırım profilinin çarpıtılması değildir. Kaynak tahsislerini dışa açılma ve yapısal uyum politikaları doğrultusunda yönlendiren 1980 sonrası politika modelinin bir başka yapısal olumsuzluğu imalat sanayinde düşük verimlilik, zayıf sermaye stoku ve geri bir teknolojik yapıya yol açarak ekonominin uzun dönemli büyümesini engellemesidir.¹²⁷

---

¹²⁶ Türkiye Sosyal, Ekonomik, Siyasal Araştırmalar Vakfı; "1980 Sonrası Ticaret ve Sanayileşme Modelinin Sanayi Sektörü ve KİT Üzerinde Etkileri", Türk Ekonomisine Sosyal Demokrat Çözümler, Aralık 1991, s.79.

¹²⁷ Uğur ESER; a.g.e., s.122.

Yatırımlarda gözlenen bu gerilemenin nedenleri üzerinde durmak gerekmektedir. 1980 sonrasında istikrar ve dışa açılma adına büyümeden vazgeçen politikalar nedeniyle iç talebin kısılarak talep yetersizliğine yol açması, ayrıca yüksek faiz politikasının sonucu olarak çok yüksek orandaki kredi ve kur maliyetlerinin tam olarak kullanılmasını engellemiş ve kapasite arttırıcı yeni yatırımları caydırmıştır.

İşletme dışı kaynak kullanımı, %60-65 gibi yüksek bir düzeye çıkmış ve geçmişte reel ölçülerde negatif kredi faizlerine alışmış olan sanayi, 1980'lerde yüksek faiz politikalarının bir sonucu olarak, ciddi mali güçlüklerle karşılaşmıştır. Özel sektör sadece yüksek faizlerin değil, kredi dağılımında sektör önceliklerinin değişmesi (örneğin kredi ve teşviklerin imalat sanayinden ticaret ve hizmet sektörüne kayması) ve kamu sektörünün dönem ortalarından itibaren çok hızlı bir tempoda genişleyen bütçe açıklarını finanse etmek amacıyla mali piyasalara girerek yüksek faizlerle borçlanması nedenleriyle yatırılabılır fon kısıtlamalarının (crowding-out) etkisi altında da kalmıştır.¹²⁸

1980 sonrasında sermaye grupları kendi içinde hızla farklılaşmış, daha az tasarruf eden, yatırım arzusu zayıf, büyük ölçüde rantıye olan sermaye kesimleri bu yıllarda ön plana geçmiştir. Ticari ve mali sermaye ile faiz-rant türü spekülasyon gelir elde eden kesimler sanayi sermayesine göre sınıai artıktan daha fazla pay almışlar, genelde sermaye kesimine bu yıllarda tanınan ayrıcalıklardan sonuna kadar yararlanmışlardır. Sınıai yatırımların görelı karlılığının düşük oluşu, buna karşın alternatif yatırım alanlarında (inşaat, turizm, bankacılık vb..) karlılığın çok daha yüksek oluşu imalat sanayinde yatırım eğilimini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu ortamda işletmeler üretim kapasitesini arttırıcı yeni yatırımlar yerine kurulu kapasitelerden azami ölçüde yararlanmaya ve daha çok modernizasyon, yenileme türü yatırımlarla yetinmeye yönelmişlerdir.

Yatırımlardaki gerilemeye rağmen imalat sanayinde gözlenen üretim artışlarının, büyük ölçüde dönem başında bir ara %50'lere kadar düşen kapasite kullanım oranlarının ithalattaki tıkanıklıkların da giderilmesiyle kullanılmaya başlaması ve yeni kapasiteler yaratılmasından çok mevcut kapasitelerin dönem boyunca hızla artan sanayi ürün ihracatı ve 1984'ten itibaren canlanan iç talebin de katkısıyla harekete geçirilmesinden kaynaklandığını söyleyebiliriz.

C. VERİMLİLİK VE TEKNOLOJİK DEĞİŞİM

24 Ocak 1980 istikrar programından sonra ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin, ülkenin sanayileşme düzeyini nasıl etkilediğini incelerken verimlilik ve teknolojik değişim açısından da incelemek gerekmektedir. Sanayi sektöründe bir yapısal dönüşümden söz edilen bu dönemde üretim, istihdam ve yatırım ile birlikte üretim teknolojisindeki değişiklikler de dikkate alınmalıdır. Teknolojik gelişmenin sınai yapı üzerinde etkisi önemli olduğundan, teknolojik değişimin sektörel bazda incelenmesi ve karşılaştırılması sanayinin genel teknolojik gelişme doğrultusunu belirleme olanağı vereceği için büyük önem taşımaktadır. Ayrıca verimlilik artışlarının büyümeye katkısının ne kadar olduğunun sektörlere göre incelenmesi yapısal değişimin niteliği ile ilgili çözümlere ışık tutacaktır.

1980 sonrası dışa açık sanayileşme politikasının sanayinin verimliliği üzerindeki etkisini incelerken toplam faktör verimliliğindeki değişimler ele alınacaktır. Toplam faktör verimliliği içinde işgücü verimliliği, sermaye ve diğer girdiler yer almaktadır.

---

¹²⁸ Taner BERKSOY v.d.; a.g.e., s.27.

Türk imalat sanayinde verimlilik düzeyi dönemler itibariyle farklılık göstermekle birlikte, genelde düşük bir düzeyde kalmıştır. İthal ikamesinin kriz dönemlerindeki döviz darboğazının atlatıldığı ve ithalat tıkanıklarının giderildiği 1980 sonrasında artan kapasite kullanımının sanayide verimlilik artışlarını olumlu yönde etkilediğini görüyoruz. 1970-79 döneminde toplam faktör verimliliğinin %2,9 azaldığı görülmektedir.

1980-88 döneminde toplam faktör verimliliğindeki artış %2,4'tür. Bu dönemde imalat sanayinde toplam 17 sektörden 2'si dışında (petrol ürünleri ve diğer imalat sanayi) verimlilik artışı pozitifdir. Tütün, orman ürünleri, basım ve taşa toprağa dayalı sanayiler başta olmak üzere; verimlilik artışlarının büyümeye katkısının, önceki dönemle karşılaştırıldığında yüksek olması dikkat çekmektedir. Bu dönemde gerçekleşen üretim artışının %78,2'si üretim girdisindeki artıştan, %2,8'i verimlilik artışından kaynaklanmıştır.¹²⁹ Bu gelişmelerin daha önceki dönemde kullanılmayan üretim kapasitelerinin harekete geçirilmesinden, ithalat liberasyonundan ve 1986-87 yıllarında petrol fiyatlarının ucuzlaması nedeniyle girdilerin ucuz temin edilmesinden kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Verimlilik artışlarında ölçek büyüklüğü de etkili olmaktadır. Üretim ölçeğinin büyük ve teknolojik yönden etkin olduğu durumda sınai üretimin verimliliği yüksek olmakta, gerek fiyat ve maliyet gerekse kalite yönünden iç ve dış pazarlarda sanayi önemli rekabet avantajları sağlayabilmektedir. 1980 sonrasında istikrar programının iç pazarın büyüklüğünü sınırlaması, diğer taraftan yatırımların gerilemesi ve diğer etkenler sanayide üretim ölçeğinin küçük tutulmasına yol açmıştır.

---

¹²⁹ Uğur ESER; a.g.e., s.131.

1980 sonrası dönemde, sanayinin verimlilik ve rekabet gücünü artırma yönündeki teknolojik değişim etkinliklerinin çok sınırlı olduğunu söyleyebiliriz. Dışa açık, ihracata yönelik sanayileşme modelinin firmaların teknolojik değişim harcamalarını fazlaca arttırmamış olduğu görülmektedir. DPT Teknoloji ve Bilim Özel İhtisas Komisyonunun 1989 yılında yayımlanmış olan raporuna göre Türkiye'nin araştırma ve geliştirme (AR-GE) harcamaları, sanayileşmiş ülkelerle karşılaştırıldığında ihmal edilecek kadar azdır. Örneğin; A.B.D.'de kişi başına AR-GE harcamaları 440 dolar, Almanya'da 380 dolar, Japonya'da 325 dolar iken bu miktar Türkiye'de yalnızca 3,5 dolar civarındadır.¹³⁰ Ayrıca Kırım tarafından imalat sanayinde faaliyet gösteren 680 büyük firma üzerinde yapılmış olan araştırma da ihracata yönelik üretim yapan firmalara oranla daha fazla AR-GE harcaması yapmadığını ortaya koymuştur.

1985 yılında Türkiye'de AR-GE harcamalarına G.S.M.H.'dan ayrılan pay %0,52; her on bin çalışana düşen araştırma personeli sayısı 6 olarak bulunmuştur.¹³¹

1980 sonrasında firmaların AR-GE harcamaları yerine teknoloji transferini yeğledikleri görülmektedir. 1980-88 döneminde 332 adet teknoloji transfer anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaların %75'i yerli sermayeli firmalar ile yabancı çok uluslu şirketler arasında ve genel olarak "lisans" ya da "marka" anlaşması şeklinde gerçekleşmiştir.¹³² Bu teknoloji transferlerinde iç pazara yönelik üretim alanlarının öncelik aldığı; teknoloji girişinin daha çok makine-teçhizat ithaliyle patent, lisans ve know-how anlaşmaları yoluyla gerçekleştiği gözlenmektedir.

---

¹³⁰ Fikret ŞENSES, Arman KIRIM; a.ge., s.123.

¹³¹ Taner BERKSOY v.d.; a.g.e., s.36.

¹³² Fikret ŞENSES, Arman KIRIM; a.g.e., s.123.

Üretim kapasitesini arttırıcı yeni yatırımların maliyetini yüksek kılan makro-ekonomik politikalar, firmaların sadece yatırım eğilimini ve profilini değiştirmekle kalmamış, teknolojik değişim etkinliklerini de etkilemiştir. 1980 sonrasında uygulanan ihracata yönelik sanayileşme modeli. Firmaları belirli alanlarda teknoloji tercihine itmiştir. Bu dönemde sanayide en son teknoloji ile geri teknolojilerin aynı sektörde kullanıldıkları görülmektedir. Teknolojik gerilik ve çeşitlilik, verimlilik artışlarını olduğu kadar yerli teknoloji üretimini de engellemektedir. Bazı sektörler teknolojik gelişmeyi ve yenilikleri izlemektedirler ancak bu makine ve teçhizatın transferi şeklinde gerçekleşmektedir.

D. SANAYİ VE DIŞ TİCARET

Bir ülkenin uyguladığı iktisat politikası modelinin ve sanayileşme stratejisinin başarısı, diğer pek çok kurumsal formlar yanında dış ekonomik ilişkilerin biçimine bağlı olmakta ve uygulanan politikaların, stratejilerin etkinliği bu alandaki performans ile değerlendirilmektedir.

Türkiye’de 1970’li yılların sonunda ithal ikameci sanayileşme modelinin tıkanmasıyla, hem sanayileşmede hem de dış ekonomik ilişkilerde egemen olan içe dönük, korumacı ve müdahaleci iktisat politikası anlayışı yerini dışa açık, liberal, piyasa yönlü bir anlayışa bırakmıştır. Serbest piyasa koşullarında ekonomiyi dışa açma ve dünya ekonomisiyle bu temelde bütünleşme yönünde gerçekleşen dönüşümün en belirgin sonuçlarının dış ekonomik ilişkilerde alındığı söylenebilir.

1. İthalat

1980 sonrası istikrar ve dışa açılma programında ithalatın liberasyonu dünya ekonomisiyle bütünleşmenin ve rekabetçi bir sanayi yapısı oluşturmanın ön koşulu olarak düşünülmüştür. Türkiye’de ithalat kontrolleri, ithal ikameci sanayileşme stratejisinin temel politik araçlarıydı ve bu çerçevede ithalat, çeşitli vergi ve harçlardan oluşan fiyat önlemleri yanı sıra, kotalar ve ithal yasakları gibi miktar önlemleri ile de kontrol edilmekteydi. 1980 öncesinde ithalat, kalkınma için zorunlu sayılan girdi ve yatırım mallarından oluşan “liberasyon listesi” ve ithalatı zorunlu sayılmayan ve daha çok tüketim malı niteliği taşıyan “tahsisli mallar listesi” çerçevesinde yapılıyordu. İkiye ayrılan liberasyon listesinin bir numaralı kısmında ithal serbest, iki numaralı kısmında ise ithali izne bağlı mallar yer almaktaydı.

1981’de kotaların kaldırılması ve liberasyon listelerinin bir ölçüde genişletilmesiyle sınırlı kalan liberasyon girişimleri 1983 sonunda hız kazanmıştır. Eski ithalat rejimlerindeki uygulamanın aksine; ithalatı yasak ve müsaadeye tabi mallara ilişkin listeler belirlenmiş ve zaman içinde iki listede yer alan mal sayısı azaltılarak liberasyon kapsamı genişletilmiştir. İthalatı yasak mal sayısı üçe indirilirken, müsaadeye tabi mal sayısı 1984’de 1000’den 1985’de 600’e ve 1986’da 100’e indirilmiştir.¹³³ 1984 ve sonrasındaki uygulamaları, dış ticareti serbestleştirme doğrultusunda işaretler olarak algılamak gerekir. Ancak bu eğilim, tüm mal gruplarına homojen biçimde yansımamış, çoğu kez miktar kısıtlamalarının büyük ölçüde kaldırıldığı mal gruplarında gümrük vergileri yükseltilmiştir.

İthalat rejiminin serbestleşmesinin sonucu olarak, 1978-79 döneminde ortalama %5,2 oranında gerileyen toplam ithalatın yıllık artış oranı 1980-90 döneminde %15,6 olarak gerçekleşmiştir. İthalatı

---

¹³³ Fikret ŞENSES; a.g.e., s.30.

serbestleştirme yönündeki kurumsal düzenlemelere ve ihracat gelirlerindeki artışa paralel olarak ithalatın G.S.M.H. içindeki payı da artmış, 1979 yılında %6,3'ten 1990 yılında %14,7'ye yükselmiştir.¹³⁴ İhracat gelirlerinin azaldığı ve büyüme hızının düştüğü yıllarda dahi ithalat harcamaları, artış eğilimini korumuştur. Bu gelişmeyi yaratan en önemli faktör, ithalatın kolaylaşması yanında, özellikle kur ayarlamalarının yavaşladığı ve TL'nin aşırı değerlendirildiği yıllarda ithalatın ucuzlaması, özellikle gelir esnekliği yüksek tüketim malları ithalatında patlamaya yol açmıştır. Üretimde durgunluk sebebiyle ithal girdi kullanımının azalmasına ve yatırım malları ithalatının gelişmesine rağmen, tüketiciyi kalite ve fiyat açısından koruma adına tüketim malları ithalatının kolaylaştırılması sonucu en yüksek oranlı artış tüketim malları ithalatında gerçekleşmiştir.

2. İhracat

1980 programının en olumlu etkileri ihracat üzerinde yarattığı etkilerdir. 1979 yılında ihracat (milyon dolar olarak 2.261'den 1980'de 2.910'a, 1985'de 11.343'e, 1989'da ise 15.763'e yükselmiştir.

1979 yılında ihracatın %59,5'i tarım ve hayvancılık ürünlerinden, %5,8'i madenlerden ve %34,7'si sanayi kesimi ürünlerinden oluşurken, bu oranlar 1982 yılında sırasıyla %37,3, %3 ve %9,7 olarak değişmiştir.¹³⁵ İstikrar programı sonrasında ihracat yapısında, tarım sektörü ve hayvancılıkla sanayi sektörü yer değiştirmiştir.

---

¹³⁴ Uğur ESER; a.g.e., s.149.

¹³⁵ Emin ÇARIKÇI; a.g.e., s.141.

Türkiye’de ihracatın yapısındaki değişme incelendiğinde toplam ihracat içinde sanayi ihracatının payının 1980’de %76’dan 1991’de %89’a yükseldiği görülür. Bu sonuç 1980 sonrası dönemde izlenen sanayileşme ve ihracatı teşvik politikalarına bağlı olarak ihracatta sanayi ürünlerine yönelmeyi ifade edebilir. Bununla birlikte sanayi malları içinde en önemli pay dokumacılık sanayinindir. Bu alt sektörün sanayi malları içindeki payı %40’dır. Sanayi ürünleri ihracatında göze çarpan, mal bileşiminin toplam içinde üçte ikiye yakın bir pay oluşturan üç mal grubu (dokuma, giyim ve demir-çelik) üzerinde yoğunlaşması, 1980 sonrası dönemde mal bileşiminde önemli ölçüde çeşitlenme eğiliminin belirlenmiş olmasıdır.

Tablo 15: Dış Ticaretteki Gelişmeler (Milyon \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Açığı	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1980	2.910,1	7.909,4	4.999,3	36,8
1981	4.702,9	8.933,4	4.230,5	52,6
1982	5.746,2	8.842,7	3.096,5	64,9
1983	5.727,8	9.235,0	3.507,2	62,0
1984	7.133,6	10.756,9	3.623,3	66,3
1985	7.958,1	11.343,6	3.385,5	70,2
1986	7.456,7	11.104,8	3.648,1	67,2
1987	10.190,0	14.163,1	3.973,1	72,0
1988	11.662,0	14.339,7	2.677,7	81,3
1989	11.627,0	15.763,0	4.136,0	73,8
1990	12.943,0	22.305,0	9.362,0	58,0
1991	13.593,6	21.047,0	7.453,4	64,6

Kaynak: T.O.B.B.; “Ekonomik Rapor” 1986 ve 1991.

Tablo 16: İmalat Sanayi Sabit Sermaye Yatırımları (1988 Fiyatlarıyla, Milyar TL.)

Yıllar	Sektörler			
	Tüketim	Ara	Yatırım	Toplam
1970	1.251,8	3.814,0	888,5	5.949,3
1971	1.296,5	3.471,9	1.153,4	5.921,8
1972	1.695,3	3.414,7	820,3	5.930,3
1973	1.861,7	3.220,4	903,8	5.985,9
1974	2.677,4	3.109,6	704,8	6.491,8
1975	1.980,8	4.648,8	890,8	7.520,4
1976	2.009,9	4.787,9	1.463,6	8.261,3
1977	1.909,3	4.939,4	1.620,3	8.469,0
1978	1.459,4	4.340,6	1.331,4	7.131,5
1979	1.125,5	4.367,4	958,7	6.451,6
1980	984,3	4.370,5	804,1	6.158,9
1981	1.024,1	4.250,2	405,5	5.679,8
1982	839,7	3.416,7	783,4	5.039,8
1983	1.238,1	2.613,9	704,6	4.556,5
1984	1.068,0	2.555,7	707,3	4.331,0
1985	917,8	2.914,0	784,3	4.616,1
1986	1.286,3	2.434,7	892,7	4.613,8
1987	1.095,5	1.996,1	774,8	3.866,4
1988	926,2	1.815,4	914,9	3.656,5
1989	1.055,4	1.573,5	658,4	3.287,3

Kaynak: Serdar ŞAHNİNKAYA; "Sermaye Birikimi, Sınai Birikim ve İmalat Sanayi", T.C. Başbakanlık D.P.T., Sektörel Gelişme Stratejileri, 3. İzmir İktisat Kongresi, 4-7 Haziran 1992, Eskişehir 1993, s.121-122.

Sanayi ürün ihracatındaki bu artışa paralel olarak Pazar bileşiminde de az gelişmiş ülkeler ve özellikle Ortadoğu ülkeleri lehine önemli bir değişiklik göze çarpmakta ve bunun sonucunda çeşitli sanayi malları dışında kalan bütün kategorilerde az gelişmiş ülkelerin payının sanayileşmiş ülkeler payını aştığı görülmektedir. Kullanım alanlarına göre ihracat bileşiminin ise çoğunlukla sanayileşmiş ülkelere ihraç edilen tüketim mallarında yoğunlaştığı ancak 1980 sonrasında çoğunlukla az gelişmiş ülkelere, özellikle Ortadoğu ülkelerine yönelen ara ve yatırım malları ihracatının payında önemli bir artış görülmektedir.¹³⁶

1970-1992 dönemine bütün olarak bakıldığında kimya, lastik, plastik, dokuma ve giyim, cam ve seramik, demir ve çelik, elektrikli ve elektriksiz makineler ve taşıt araçları alt sektörlerindeki ihracatın sanayi sektörü ortalaması üzerinde bir hızla arttığı görülmektedir.

Sanayi ürün ihracatındaki bu hızlı artış dışa dönük sanayileşme politikaları sayesinde gerçekleşmiş olmakla birlikte, bu artışta bir kaç etmen de rol oynamıştır,¹³⁷

- 1980 öncesi gerçekleştirilen kapsamlı ithal ikamesi sonucunda ortaya çıkan ve üretim yapısında çeşitlilik gösteren imalat sanayi, ihracat atılımı için önemli bir baz oluşturmuştur. İlk kuruluş yılları 1930'lara uzanan dokuma, cam, demir-çelik gibi sektörlerin bu atılımda önemli bir rol oynamaları çeşitli alt sektörlerde ulaşılan (teknolojik anlamda) "olgunluk"la açıklanabilir.
- 1978-79 döneminde had safhaya ulaşan ithalat tıkanıklıkları sonucu artan atıl kapasite, 1980 programı çerçevesinde sıkı

---

¹³⁶ Fikret ŞENSES; a.g.e., s.62.

¹³⁷ Fikret ŞENSES, Arman KIRIM; a.g.e., s.120.

para ve maliye politikalarının katkısıyla daralan iç talep ve dış ticarete artan liberasyon eğilimleriyle birlikte ele alınca bir çok firma için dış pazarlara yöneliş, alternatifler arasından seçilen bir yol olmaktan çok; mevcut politikaların ortaya çıkardığı bir zorunluluk ve yeni ortama kısa dönemde uyum sağlama çabası olarak değerlendirilebilir.

- Petrol ihracatçısı Ortadoğu ülkelerinin petrol gelirlerinde 1980-82 döneminde gözlenen artış yanında dönem içinde hız kazanarak devam eden İran-Irak Savaşı da ihracat artışında önemli bir dışsal etmen olarak belirmiştir. Toplam sanayi ürün ihracat artışının çok önemli bir bölümünü oluşturan Ortadoğu ülkelerine yönelik dış Pazar çeşitlemesini hızlandıran bir başka etmen de bu ülkelerle imzalanan ve genellikle Türkiye'nin petrol ithalatına dayalı ticaret anlaşmaları olmuştur.

Türkiye'nin 1980'li yıllarda dış ekonomik ilişkilerde ve ihracat alanında gösterdiği gelişme, bir önceki dönemin ekonomiye damgasını vurmuş ve sanayiye durma noktasına getirmiş olan yapısal bir olumsuzluğu düzeltmesi bakımından olumlu saymak gerekmektedir. Ancak ihracatta sağlanan olumlu gelişme ekonominin yüksek bir orana ulaşan ithalata bağımlılığı ile birlikte sağlanmıştır.

Türkiye sanayinin rekabet gücüne ilişkin araştırmaların bulguları, rekabet gücü olan sektörlerin genelde tarıma dayalı sanayi ürünleri olduğunu, sanayi ürünleri ihracatının da önemli bir kısmını oluşturan sektörlerde rekabet gücünün zayıf olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 17: İmalat Sanayi Sabit Sermaye Yatırımlarının Kamu-Özel Dağılımı (1988 Fiyatlarıyla %)

Yıllar	Kamu	Özel
1970	38,3	61,7
1971	39,1	60,9
1972	42,8	57,2
1973	38,3	61,7
1974	37,4	62,6
1975	47,3	52,7
1976	44,7	55,3
1977	45,6	54,4
1978	41,7	58,3
1979	56,1	43,9
1980	60,4	39,6
1981	58,0	42,0
1982	53,9	46,1
1983	47,2	52,8
1984	41,1	58,9
1985	41,4	58,6
1986	31,2	66,8
1987	21,7	76,3
1988	18,6	81,4
1989	16,5	83,5

Kaynak: Serdar ŞAHNİNKAYA; "Sermaye Birikimi, Sınai Birikim ve İmalat Sanayi", T.C. Başbakanlık D.P.T., Sektörel Gelişme Stratejileri, 3. İzmir İktisat Kongresi, 4-7 Haziran 1992, Eskişehir 1993, s.121-122.

Devlet Planlama Teşkilatı tarafından Türkiye sanayinin A.T. karşısındaki rekabet gücüne ilişkin olarak kapsamlı bir araştırmayla gerçekleştirilen çalışmaya göre; rekabet edebilme şansı olan sektörlerin imalat sanayi üretimi ve ihracatı içindeki payı üçte bir dolayındadır.¹³⁸ Sektörel rekabet gücünü ele alan Dünya Bankası'nın 1980 tarihli Türkiye raporu; iç kaynak maliyeti en düşük, dolayısıyla rekabet gücü olan sektörler arasında sadece tarıma dayalı ürünleri ve dokuma ve giyim eşyalarını saymaktadır.¹³⁹ Türkiye sanayinin dış pazarlarda rekabet gücünün zayıf olduğu, dışa açılan ve ihracata katkı yapan sektörlerin de bu performansı verimlilik ve etkinlik artışlarına dayalı değil, sağlanan kredi ve vergi kolaylıkları ve ücretlerin düşürülmesi, kur ayarlamaları gibi fiyat önlemleri ile sağladıkları söylenebilir.

III. 5 NİSAN İSTİKRAR PROGRAMI ÖNCESİNDE SANAYİNİN GENEL DURUMU

1980'li yıllarda gelişmekte olan ülkeler sanayi alanında bir yeniden yapılanma ve uyum sürecine girmiştir. Türkiye de 1980 sonrasında ekonominin dışa açılmasını, fiyatların rekabetçi yönde ayarlanmasını ve birikimin özel sermaye elinde sağlanmasını öngören bir program uygulamaya koymuştur. Ancak iktisadi artığın yaratılması, aktarılması ve kaynak dağıtım süreçlerinde yapısal değişikliği başlatmada başarılı olamamıştır.

---

¹³⁸ Uğur ESER; a.g.e., s.162.

¹³⁹ Gülten KAZGAN; "Ekonomide Dışa Açık Büyüme", Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1988, s.401.

Ekonominin uzun dönemli büyümesi ve toplumsal gelişme “sanayileşme” ile olanaklıdır. Sanayileşme ise, ekonomide üretim kaynaklarının kullanımı ve üretim güçlerinin gelişmesi yönünde köklü bir yapısal değişmeyi hedefleyen uzun dönemli bir gelişme stratejisine dayalı olmak zorundadır. İktisadi gelişmenin ve toplum gelişmesinin de ölçütü olan üretim teknoloji kapasitesinin geliştirilmesi açısından, üretken yatırımlar stratejik bir önem taşır. Gelişmenin dinamiğini oluşturacak olan sanayi ve teknoloji alt yapısı, özellikle imalat sanayinde üretim kapasitesini arttıran yatırımların, teknolojik gelişme ve yeniliklere dönük alanlarda hızlandırılması ile oluşturulabilir.

İmalat sanayinde 1988 sonrasında ciddi yapısal bozulmalar ortaya çıktı. 1988’e kadar geçen yıllarda daha öncede ifade ettiğimiz gibi; imalat sanayi de tarım gibi önce 1978-83 krizini yaşadı, büyüme hızı bu dönemde yılda ortalama %2,5’a düştü. Ancak mamul mal ihracatına verilen büyük destekler sayesinde kesimin ihracata geçmesiyle atıl kapasiteleri harekete geçirerek karlılığı arttırabilme olanağı doğması, 1984-87 döneminde imalat sanayinin yıllık ortalama büyüme hızını (%8,9) 1963-77 ortalamasına (%9,5) yaklaştırdı.¹⁴⁰

İmalat sanayi 1988 ve izleyen yıllarda birkaç olumsuz etkenle karşı karşıya kaldı. Bir kere aşırı değerli Türk Lirası bütün girdilerin ithalini ve sadece üretimin son aşamasının içerde gerçekleştirilmesini karlı hale getirmiştir. Bu da hiçbir derinliği olmayan, düşük katma değerli bir yapı oluşturdu. İkincisi bir yandan kamunun imalattan çekilmesi, bir yandan yüksek reel faizlerin etkisiyle, reel olarak sabit sermaye yatırımları azaldı. Girişim gücü imalat dışına kaydı. Buna mali sektördeki yüksek karlılığın eklenmesiyle, bu kanama iyice güçlendi. Böylece teknolojik gelişme, verim artışı, rekabet gücü kazanma arka plana itildi.

---

¹⁴⁰ Gülten KAZGAN; “Yeni Ekonomik...”; s.268.

Tablo 18: İmalat Sanayinde Sabit Sermaye Yatırımları

Yıllar	Kamu Sektörü		Özel Sektör	
	Toplam İçindeki Payı (Cari Fiyatlarla Milyar TL)	Yüzde Değişim (1993 Fiyatlarıyla Milyar TL)	Toplam İçindeki Payı (Cari Fiyatlarla Milyar TL)	Yüzde Değişim (1993 Fiyatlarıyla)
1992	5,5		24,9	
1993	3,3	-33,5	23,6	25,6
1994 (Geçici)	2,9	-39,7	21,8	-16,5

Kaynak: D.P.T.; "Temel Ekonomik Göstergeler 1995" Ankara 1995, s.33.

Tablo 19: İmalat Sanayi Üretim Endeksi (Katma Değer Ağırlıklı 1986=100)

Yıllar	Üretim Endeksi			Değişim Oranları (%)		
	Devlet	Özel	Toplam	Devlet	Özel	Toplam
1982	78,4	65,7	70,7	15,5	4,1	8,8
1983	85,6	72,5	77,7	9,2	10,4	9,9
1984	93,5	81,8	86,4	9,2	12,8	11,2
1985	91,9	89,1	90,2	-1,7	8,9	4,4
1986	100,0	100,0	100,0	8,8	12,2	10,9
1987	114,0	108,9	110,7	14,0	8,9	10,7
1988	116,4	109,3	111,8	2,1	0,4	1,0
1989	110,0	116,5	114,2	-5,5	6,6	2,1
1990	116,0	130,0	125,1	5,5	11,6	9,5
1991	117,8	132,5	127,4	1,6	1,9	1,8
1992	119,2	140,2	132,9	1,2	5,8	4,3

Kaynak: T.O.B.B.; "Ekonomik Rapor 1992", Mayıs 1993.

Türkiye 1994 yılına gelindiğinde, 1980'lerde girdiği sanayileşme sürecinin dışına henüz çıkabilmiş değildir. 5 Nisan 1994 istikrar önlemlerinin alındığı tarihe kadar Türkiye sanayinin bu süreç içindeki durumunu incelemek gerekmektedir. 1989 yılından 1994 yılına kadar geçen sürede sanayinin genel durumunu yıl yıl incelemek yararlı olacaktır.

Konjonktürel dalgalanmalara son derece duyarlı olan imalat sanayi 1988 ve 1989'da, 1986-87 yıllarında petrol fiyatlarında görülen gerilemenin de etkisiyle sağladığı %11'ler seviyesindeki üretim artışını devam ettirememiştir. Ekonomide yaşanan yüksek oranlı enflasyon ve durgunluk 1988 yılında kendini hissettirmiş ve imalat sanayi üretim endeksi bir önceki yıla göre %1 artabilmiştir.

1989 yılının ikinci yarısına kadar devam eden durgunluk, yılın ikinci yarısında alınan kararlar sonucu yerini canlılığa terk etmiş ve bu canlılık 1990 yılında da devam ederek, imalat sanayi üretim endeksindeki artış %9,5'e ulaşmıştır. 1990 yılında alt sektörler itibariyle en fazla üretim artışı makine, orman ürünleri, metal, kağıt ve basım sanayinde olmuştur. Kamu kesimi metal sanayinde yüksek oranlı artışı, bir önceki yıl yaşanan grev sebebiyle çok düşük seviyede gerçekleşen üretim bağlamak mümkündür. Diğer taraftan 1990 yılında lastik ve çimento sektöründeki grevlerin de etkisiyle, taş ve toprağa dayalı sanayi, kimya sanayi ve mensucat sanayinde durgunluk görülmüştür.

1988-89 yıllarında yaşanan yüksek oranlı enflasyon ve durgunluk nedeniyle satın alma gücü düşen tüketici grubunun davranışlarına bağlı olarak dayanıklı tüketim mallarının talebindeki düşüşler dolayısıyla üretimde de düşüşler olmuştur.

Tablo 20: İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranları (Üretim Değeri Ağırlıklı)

Sektörler	1989			1990			1991			1992		
	Kamu	Özel	Toplam	Kamu	Özel	Toplam	Kamu	Özel	Toplam	Kamu	Özel	Toplam
İmalat Sanayi	62,5	72,3	69,5	70,7	76,1	74,4	77,2	73,0	74,5	77,8	75,7	76,5
Gıda Sanayi	76,0	72,2	73,7	75,5	71,6	73,3	79,5	71,0	75,5	74,4	67,0	70,6
Mensucat Sanayi	72,6	82,6	81,6	78,5	82,5	82,1	66,8	77,5	76,4	74,7	80,0	79,4
Orm. Ür. ve Mob. San.	84,8	77,2	79,9	84,1	78,9	80,6	95,4	69,1	77,3	87,0	73,1	77,1
Kağıt ve Basım Sanayi	68,2	75,3	72,6	87,9	79,7	82,4	73,9	76,2	75,1	81,4	75,5	77,8
Kimya Sanayi	77,6	76,0	77,0	75,2	76,5	75,8	74,7	72,9	74,0	78,5	74,4	76,7
Taş-Toprak Sanayi	72,5	87,1	84,9	70,6	86,7	84,5	76,8	83,8	82,7	72,5	88,1	85,8
Metal Sanayi	57,4	72,7	67,9	64,3	75,6	71,2	86,1	71,4	77,8	85,8	77,0	80,9
Makine Sanayi	67,6	68,0	67,9	55,7	74,6	73,7	64,6	69,2	69,0	57,1	75,1	74,1
Diğer İmalat Sanayi	90,0	64,0	65,7	77,5	61,9	62,7	51,3	60,4	60,7	48,8	60,2	60,4

Kaynak: T.O.B.B.; "Ekonomik Rapor 1992", Mayıs 1993.

Ekonomik gelişmelere paralel olarak 1989'da gerileyen kapasite kullanım oranları 1990 yılında artmış ve kapasite kullanımının en yüksek olduğu sektörler taş ve toprağa dayalı sanayi, kağıt ve basım sanayi, mensucat sanayi olmuştur.

1990 yılında imalat sanayi hasılası sabit faktör fiyatlarıyla %10 artarken, 1989 yılında cari faktör fiyatlarıyla %25,3 olan imalat sanayinin G.S.Y.İ.H. içindeki payı 1990 yılında %23,5'e gerilemiştir.

1989 yılına kadar maliyet ve fiyatların sürekli artış trendi göstermesi sonucu kaynakların erozyona uğraması ve kamu sektöründe sınai yatırımlar yerine alt yapı yatırımlarına öncelik verilmesi, imalat sanayi yatırımlarını daraltırken; yüksek kredi faizleri, enflasyonun aşağılara çekilememesinden kaynaklanan aşırı kur dalgalanmaları, kamu açıklarının finansmanı için başvurulmuş periyodik KİT zamları diğer sektörleri olduğu gibi imalat sanayini de olumsuz etkilemiştir. Kambiyo politikasındaki değişiklikler ile birlikte gümrük vergi ve resimlerinin indirilmesi, ithal maliyetlerde düşüş, enflasyonun hızının yavaşlamasında bir araç olarak kullanılmasına karşın kamu kesimi finansmanından gelen ağır enflasyonist baskılar, kambiyo politikasındaki değişikliklerin ve gümrük resimlerindeki indirimin etkilerini kısa sürede telafi etmiştir.

1990 yılında toplam kamu yatırımları, 1988 yılı fiyatlarıyla %21,6 artarken, özel yatırımlar %11,8 artmıştır. Böylece 1989 yılında %10,3 olan kamu yatırımlarının G.S.M.H. içindeki payı, 1990 yılında %11,5'e çıkarken aynı dönemde özel yatırımların payı %13,1'den %13,4'e yükselmiştir.

Yatırımların büyük bölümünü oluşturan sabit sermaye yatırımları 1990 yılında sabit fiyatlarla %8,6 artarken, 1989'da %23,5 olan sabit sermaye yatırımlarının G.S.M.H. içindeki payı 1990'da %23,4 olmuştur.

1990 yılında özel kesim sabit sermaye yatırımlarının %8,6 kamu kesiminin %8,5 artmıştır. Özel kesim sabit sermaye yatırımlarının G.S.M.H. içindeki payı %12,9 olurken, kamu kesiminin payı %10,5 olmuştur. Diğer taraftan 1990 yılında alt yapı yatırımlarının sabit sermaye yatırımları içindeki payı %71,7 üretken yatırımların payı ise %28,3'tür. Özel sektör sabit sermaye yatırımları içinde konut yatırımları %41,3 ile en yüksek payı almaktadır.

Türk imalat sanayi yatırım performansı açısından incelendiğinde; 1980 sonrası büyümenin yatırımlara dayalı olduğunu söylemek mümkün değildir. 1977 yılında imalat sanayi yatırımlarının G.S.Y.İ.H. 'ya oranı %8,8 iken 1982 yılında %5,2'ye düşmüş ve 1994 yılında da aynı oranı korumuştur.¹⁴¹

Son 12 yıl süresince değişmeyen imalat sanayi yatırımlarının G.S.Y.İ.H.'ya oranı bu sektörde istihdam artışının yavaş olmasının da en önemli nedenlerindedir. İmalat sanayinde istihdamın yavaş artmasının bir diğer nedeni bu sektörde görülen verimlilik artışının yatırımlarda bir artışa bağlı olmamasıdır.

1988 sonrası yıllar mal ihracatının da yavaşladığı (yılda ortalama artış %7) yıllar oldu. Buna karşılık; ithalat patladı (yılda ortalama artış %16). Kısa vadeli sermaye girişlerinin aşırı değerlendirdiği TL, ihracatı caydırırken ithalatı pompaladı. Zaten ihracat dokuma, giyim, deri eşya ve demir-çelik kalemlerinden ibaretti. Büyük atıl kapasitelerle çalışan bu alt sanayi kollarıyla yeni ihracat atılımı yapılamadı. Ayrıca gelir esnekliği daha yüksek, talep artışı hızlı yeni teknolojilerin ürünü yeni mallar ihracat listesine eklenemedi; çünkü bunu gerçekleştirecek üretim tabanı yaratılamamıştı.

---

¹⁴¹ Nurhan YENTÜRK; "Türk İmalat Sanayinde Esneklik: Nereye Kadar", İktisat Dergisi, Şubat 1997, s.364.

Irak Savaşı ve onu izleyen B.M. ambargosu, Irak'tan belki daha fazla Türkiye ekonomisini kayıplara uğrattı.

1991 yılında ekonomi, Körfez krizinin etkilerini taşımakta ve özellikle ödemeler dengesi üzerindeki olumsuz etkiler yaratmıştır. Körfez krizinin ardından da savaş ekonomisinin bütün dengeleri alt üst etmeye yetti. Ağustos ayından sonra göstergeler birden bire tersine dönmeye başladı. Cari işlemler açığı büyüdü. Piyasalarda hissedilir bir durgunluk başladı. Türkiye'nin ihracatında gerileme kaydedildi ve ihracata dayalı sanayi üretiminde düşüşler yaşandı.

1991 yılında yaşanan ekonomik durgunluğa bağlı olarak sanayide görülen 2,7'lik büyüme, 1992 yılında iç talepte görülen canlanma ve dünya ekonomisinde görülen durgunluğa rağmen ihracatta kaydedilen artışa bağlı olarak %5,8 olarak gerçekleşmiştir.

Sanayide üretim ağırlığı itibariyle büyük yer tutan sektörlerde üretim kapasitelerinin %80'lere ulaşması ve yeni yatırımlarla desteklenmemesi sonucu, artan talebe karşılık sanayinin büyüme hızının korunamayacağı görülmektedir. Gerek özelleştirme gerekse kamunun ekonomideki ağırlığının azaltılması çalışmaları sürerken, iç borçlanma sonucu faizlerin yüksek düzeyde seyretmesi tasarrufların düşük olması neticesinde yatırım için gerekli ucuz ve yeterli kaynak temininin zorlaşması özel sektörde yatırımların istenilen düzeyde artmamasına neden olmuştur. Yapılan yatırımların da daha çok konut ve haberleşme sektöründe olduğu gözlenmektedir. Dolayısıyla Türkiye ekonomisi bu durumda özellikle sanayide üretim sınırına dayanmıştır.

Cari üretici fiyatlarıyla 1991 yılında %26 olan sanayi sektörü katma değerinin G.S.Y.İ.H. içerisindeki payı 1992 yılında çok az değişerek %25,9 olarak gerçekleşmiştir. İmalat sanayinin payı %21,7 madencilik sektörünün payı %1,7 ve elektrik, gaz ve su sektörünün pay %2,5 olarak gözükmektedir.

1991 yılında olumsuz bir tablo çizen imalat sanayi, özellikle kağıt ve basım sanayi, taş-toprak sanayi ve makine sanayinde talebe bağlı olarak görülen yüksek üretim artışları sonucu 1992 yılında daha iyi bir performans göstermiştir. 1991 yılında imalat sanayi katma değeri özellikle yılın ilk yarısında Körfez krizinin de etkisiyle bir gerileme göstermiştir. Yılın ikinci yarısında toparlanan imalat sanayi, 1991 yılını sabit üretici fiyatlarıyla %2,3'lük bir büyüme ile kapatmıştır. 1992 yılında ise %5,6 büyümüştür. 1992 yılının ilk çeyreğinde baz yılın da etkisiyle %10,5 ikinci çeyreğinde %2,9 büyüme gerçekleşmiştir. Cari üretici fiyatlarıyla imalat sanayinin G.S.Y.İ.H. içindeki payı 1991 yılında %22,1 iken 1992 yılında %21,7'ye düşmüştür. Aynı yıl imalat sanayi üretim endeksindeki artış bir önceki yıla göre %4,3 artarak 132,9 olurken, kamu sektöründe bu artış %12 özel sektörde %5,8 olarak gerçekleşmiştir.

Alt sektörler itibariyle kağıt ve basım sanayi ve taş ve toprak sanayi üretim endeksi %12 makine sanayi %8,9 büyürken gıda sanayi üretim endeksinde %2,7 azalma olmuştur.

1991 yılının ikinci yarısında başlayan dayanıklı tüketim mallarına olan talep artışı 1992 yılında da devam etmiştir. Özellikle otomotiv sanayinde dikkat çekici bir artış vardır. Bunda bankaların tüketici kredisi olayını yaygınlaştırmasının büyük etkisi vardır.

Üretimdeki artışlar nedeniyle imalat sanayi kapasite kullanım oranlarında artışlar kaydedilmiştir. 1991 yılında %74,5 olan imalat sanayi kapasite kullanım oranı 1992 yılında %76,5 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran özel sektörde %75,7 kamuda %77,8 olmuştur.

1991 yılında sabit sermaye yatırımlarının G.S.M.H.'ya oranı %22,6; toplam yatırımların G.S.M.H.'ya oranı %22,2 olarak gerçekleşmiştir. 1992 yılında ise gerileme görülmüş; sabit sermaye yatırımlarının G.S.M.H.'ya oranı %21,6 toplam yatırımların G.S.M.H.'ya oranı ise %21,1 olmuştur.

Özel sabit sermaye yatırımlarının G.S.M.H. içindeki payı 1991 yılında %12,2 iken 1992 yılında %11,6'ya, kamu sabit sermaye yatırımlarının payı ise %10,4'e gerilemiştir.

1992 yılında bir önceki yıla göre sabit sermaye yatırımları %1,3 toplam yatırımlarda ise %0,7 artış kaydedilmiştir. Özel sektör sabit sermaye yatırımları içinde en fazla paya %36,4 ile konut sektörü sahipken, bunu %30,5 ile imalat sanayi izlemektedir.

1993 yılı, ekonomik gelişmeler açısından 1990 yılına çok benzemektedir. Her iki yılın birbirine benzeyen başka yönleri de vardır. Her iki yılda da ithalat ihracatı önemli ölçüde aşmıştır.

İmalat sanayi sektörü 1991 yılında oldukça kötü bir performans göstermiş ve yıllık %2,3 oranında büyüme göstermiştir. 1992'de büyüme nispeten iyi idi ve ortalama katma değer büyümesi %5,6 oldu. 1993 yılına gelince imalat sanayi sektörünün iyi performansını bir miktar daha arttırdığı görülmektedir.

1993 yılında imalat sanayinin G.S.Y.İ.H. içindeki payı %20,8 olarak gerçekleşmiştir. 1992 yılında bu oran %21,7 idi. Toplam sanayinin G.S.Y.İ.H. içindeki payı ise 1992 yılında %25,9 iken 1993'de %25,7 olarak gerçekleşmiştir.

1993'de talep patlaması, hem reel kesimin hem de finans kaynaklarının sınırını zorlamaktaydı. İmalat sanayinde kapasite kullanım oranları 1992 yılında %76,4 iken 1993'te bu oran %79,5'e ulaşmıştır.

Sabit sermaye yatırımları 1993 yılında cari fiyatlarla %179,5 oranında artış kaydederek 484,6 trilyon lira olarak gerçekleşmiştir. 1993 yılı cari fiyatlarıyla; sabit sermaye yatırımlarında en yüksek payı konut yatırımları alırken bunu sırasıyla ulaştırma ve imalat sanayi yatırımları izlemiştir. 1993 yılında cari fiyatlarla yapılan yatırımların %28,5'ini kamu sektörü, %71,5'ini de özel sektör gerçekleştirmiştir.

Tablo 21: Tüm İmalat Sanayi Sonuçları 1987-1992 (1987=100)

Yıl	Mülkiyet	Çalışan Başına Girdi İndeksi	Çalışan Başına Çıktı İndeksi	Çalışan Başına Katma Değer İndeksi	Çalışan Başına Yıllık Ücret İndeksi	Ortalama Yıllık Çalışma Zamanı İndeksi
1987	Kamu	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	Özel	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1988	Kamu	88,8	100,0	118,5	90,6	99,1
	Özel	91,0	91,3	91,9	90,1	99,2
	Toplam	90,5	93,6	99,4	90,0	99,3
1989	Kamu	81,6	93,8	113,8	119,8	89,0
	Özel	76,9	75,1	71,7	85,3	81,5
	Toplam	78,0	79,5	82,2	93,7	83,4
1990	Kamu	103,9	117,1	139,0	176,9	94,7
	Özel	100,8	106,5	117,5	148,0	97,9
	Toplam	101,6	109,1	123,0	155,4	97,3
1991	Kamu	93,6	114,2	148,2	242,6	91,4
	Özel	114,9	124,4	142,9	195,6	96,1
	Toplam	108,6	121,0	143,9	209,3	94,9
1992	Kamu	97,3	124,9	170,5	267,5	90,3
	Özel	128,8	141,5	166,0	197,1	96,3
	Toplam	120,0	136,2	166,1	216,2	95,1

Kaynak: M.P.M.; "Tüm İmalat Sanayinde Verimlilik Göstergeleri 1987-1992", Ankara 1995, s.17.

İmalat sanayinde yılın ikinci çeyreğinde ulaşılan yüksek üretim artış hızının sanayi sektörü genelindeki hızlı büyümeye önemli bir katkı sağladığı anlaşılmaktadır. Özellikle sanayi ve ticaret kesiminde ulaşılan yüksek büyüme temposunun ve tüketim artışı tarafından uyarıldığını söylemek mümkündür.¹⁴²

1993 yılında sanayi sektörünün büyüme hızı (1987 üretici fiyatlarıyla) %8,2 düzeyinde gerçekleşti. Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu hızlı büyümeye imalat sanayinin %9,3'lük büyüme hızının büyük katkısı vardır.¹⁴³

1989 ve 1993 arasında imalat sanayinde üretimde çalışanların sayısında %21,6'lık bir azalma meydana gelmiştir. İmalat sanayinde istihdam edilenlerin toplam sayısına baktığımızda 1989'da 616.631 iken 1990'da 632.528'e çıkmış, 1991'de 538.687'ye, 1992'de 513.794'e ve 1993'de de 511.006'ya düşmüştür.¹⁴⁴ İmalat sanayinde üretimdeki artışa rağmen istihdamın gerilemesinin önemli bir nedeni yatırımların yapılmamasıdır. Türkiye 1989'dan bu yana olan dönemde kor ateş üzerinde dans eden kanadı kırık bir kuşa benziyor. İki ayağını birden ateşe basmadığı için, önce biri ile basıyor, o yanınca diğerine geçiyor. İkisi birden ateşe yandığında, uçmaya çalışıyor ama kanadı kırık uçamıyor da. Arada bir gücünü toplayıp havalandığında, uçuyorum sevincine kapılıyor; ancak sevinci boşa gidiyor, bu kez ayağı ile kor ateşin üstüne düşüyor ve iki ayağı birden yanıyor. Hiç yorulmadan bu dansı sürdürüyor, belki uçabilirim umudunu yitirmiyor. Kor ateşi söndürmek bu işkenceden kurtulmanın en kestirme yolu, ne var ki ona gücü yetmiyor, yapamıyor.¹⁴⁵ Bu benzetmeyi Tür-

---

¹⁴² Taner BERKSOY; "1993'ten 1994'e Türkiye Ekonomisi", Ekonomik Forum Dergisi, Ocak 1994, s.13.

¹⁴³ D.P.T.; "Temel Ekonomik Göstergeler" Nisan 1995, s.11.

¹⁴⁴ D.P.T.; "Temel Ekonomik Göstergeler" Ocak 1994 s.119, Nisan 1995, s.125.

¹⁴⁵ Gülten KAZGAN; "1994'e Girerken Türkiye Ekonomisi-Durum Ciddi Ama Umutsuz Değil", Forum Dergisi, Ocak 1994, s.18-19.

kiye'nin sembolik bir tasviri diye düşünmek: Kanadı kırık kuş Türkiye ekonomisi. Kanadı kırık, çünkü dünya, üçüncü sanayi devriminde başını almış gitmiş, yetişmek zorunda ama kaynak yetersizliğinden yetişemiyor. Almaşık ayaklı kor üstü dansı faiz-döviz çekişmesinin yarattığı gel-gitler; tabandaki kor ateşi harcamadaki patlayan ya da patlatılan özel tüketim, PKK'ya karşı silahlanma için giderek arttırılan kamu harcamaları diğer yandan, bu ateş dansının üzerinde yapıldığı zemini oluşturuyor; arada bir gücünü toplayıp havalanma 1990'da ve 1993'de beklenmedik düzeylere ulaşan G.S.M.H. büyüme hızı; havalanmayı izleyen yıl büsbütün bozulan dengeleri düzeltmek için getirilen kısıtlamaların G.S.M.H. büyüme hızını düşürmesi, atıl kapasiteler ile işsizliğin tırmandırması. Arada bir altta yanan kor ateşe serpiyen su dış kaynakları göstermektedir.¹⁴⁶ 1988 ve sonrasındaki şiddetli makro dengesizlik sanayi sektörünü ciddi biçimde sarstı, 1994 krizi ise neredeyse yıkıma götürdü. Krizin en şiddetli yaşandığı kesim imalat sanayi oldu.

IV. 5 NİSAN 1994 İSTİKRAR PROGRAMI SONRASINDA SANAYİNİN DURUMU

A. SANAYİDE ÜRETİM VE İSTİHDAMIN YAPISI

1994 yılında diğer sektörler gibi sanayi sektörü de 5 Nisan kararlarının talebi baskı altına alan ve yatırımları kısıtlayan etkisinin altında kalmıştır.

---

¹⁴⁶ a.g.e., s.19.

Tablo 22: Sanayi Üretim Endeksi 1991-1996 (1992=100)

Yıllar	Üretim Endeksi		Değişim Oranları (%)	
	Toplam Sanayi	İmalat Sanayi	Toplam Sanayi	İmalat Sanayi
1991	95,0	95,7	2,7	1,9
1992	100,0	100,0	4,9	4,1
1993	105,9	106,4	8,1	8,9
1994	99,3	97,2	-6,2	-8,3
1995	107,8	105,9	12,6	13,5
1996	114,2	111,5	7,7	7,7

Kaynak: D.İ.E.; "Türkiye Ekonomisi: İstatistik ve Yorumlar" Ankara, Eylül 1997, Tablo 2.1 ve Tablo 2.6'dan derlenmiştir.

1993 yılında sanayi üretim endeksi 105,9 iken 1994 yılında yaşanan krizin etkisiyle 99,3 olmuştur. Kamu kesiminde 1995 yılında %1,3 oranında üretim gerilemesi gözlenirken, özel kesimde üretim %18,9 artmıştır. 1995 yılında içki, hazır giyim, plastik, demir dışı metaller, madeni eşya ve karayolu taşıtları sanayilerinde ulaşılan yüksek üretim artış hızlarıyla imalat sanayi toplam üretimi %12,6 artmıştır. 1996 yılında ise toplam sanayi %7,7 artarken imalat sanayi de %7,7 artış göstermiştir.

1994 yılının birinci üç aylık döneminde %6,4 artan sanayi sektörü katma değeri, ikinci dönemde %11,9, üçüncü dönemde %8,3, dördüncü dönemde %7,3 gerilemiş ve böylece 1994 yılı itibariyle sanayi sektörü katma değeri %5,7 azalmıştır.

İmalat sanayi üretimi 1994 yılının birinci üç aylık döneminde %5,6 artarken, ikinci dönemde %18,2, üçüncü dönemde %12,1, dördüncü dönemde %7,8 azalmıştır. Böylece 1994 yılında toplam imalat sanayi üretimi %7,4 gerilemiştir.

1995 yılında sanayinin katma değeri %12,1 artarken, imalat sanayi katma değeri %13,9 oranında artmıştır. 1996 yılının ilk çeyreğinde %7,4, üçüncü çeyreğinde %5,1 artmıştır.¹⁴⁷

Tablo 23: Üretim Değeri Ağırlıklı Aylık İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı % (1991-1996)

Yıllar	Kamu	Özel	Toplam
1991	77,2	73,0	74,5
1992	78,2	76,8	77,3
1993	80,0	80,8	80,5
1994	79,6	71,5	74,7
1995	82,2	77,7	79,5
1996	83,2	76,5	79,2

Kaynak: D.İ.E.; "Türkiye Ekonomisi: İstatistik ve Yorumlar" Eylül 1997.

1993 yılında imalat sanayi kapasite kullanım oranı %80,5 olarak gerçekleşirken, 1994 yılında %74,7'ye gerilemiştir. Kamu kesiminin kapasite kullanım oranı %79,6 özel kesimin ise %71,5'dir. 1995 yılında bu rakam toplamda %79,5 olarak gerçekleşmiş, 1996'da ise hala 1993 yılı düzeyine ulaşamamış ve %79,2 düzeyinde kalmıştır.

1996 yılında özel sektörde kapasite kullanımları 1995'le hemen hemen aynı düzeydedir. Bu kapasite kullanım oranları ekonomide aşırı ısınmadan sonra yavaşlamanın bir göstergesini oluşturmaktadır. Ancak bu ısınmadan sonra yavaşlamanın gelişi de özel sektörün

¹⁴⁷ D.P.T.; "Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000) - 1997 Yılı Destek Çalışmaları, Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler", Ankara, s.28.

yatırım eğiliminden gözlenmektedir. Daha sonra yatırımlarla ilgili kısım da bundan söz edilecektir.

5 Nisan 1994 istikrar önlemlerinin sanayi sektöründe istihdam üzerinde nasıl bir etki yarattığının da incelenmesi gerekmektedir. 1993 yılında çalışanların %21,8'i sanayi sektöründe istihdam edilirken, bu oran 1994 yılında %22,2 olmuş, 1995 yılında da %21,5'e, 1996 yılında ise %21,7'ye gerilemiştir.

1994'den sonraki istihdamın sektörel dağılımına baktığımızda hala tarım kesiminin istihdamın yarıya yakınına kapsadığını, sanayi kesiminde ve özellikle imalat sanayinde istihdamın düştüğünü görmekteyiz.

Tablo 24: İstihdamın Sektörel Dağılımı (1990-1996) %

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler	İmalat Sanayi
1990	48,5	15,3	36,3	14,2
1991	48,5	21,0	30,6	14,4
1992	44,4	22,3	33,4	15,6
1993	45,5	21,8	32,8	14,5
1994	45,3	22,2	32,5	14,9
1995	46,7	21,5	31,8	14,1
1996	45,8	21,7	32,6	

Kaynak: D.İ.E. "Türkiye Ekonomisi: İstatistik ve Yorumlar", Eylül 1997, s.131.

Türkiye'de istihdamın sektörel dağılımıyla ilgili bir diğer özellik hizmet sektörünün payının yüksekliği ve yükselmeye devam etmesidir. Ancak Türkiye'de hizmetlerin, istihdam açısından endüstri ülkelerindeki gibi sanayiden sonra büyüyen bir sektör olmadığı açıktır. En-

düstri ülkelerinden farklı olarak Türkiye’de bu sektör ileri bir sanayiye besleyen, teknoloji düzeyi yüksek bir hizmet sektörü de değildir.¹⁴⁸

1994 yılından sonra Tablo 24’den de görülebileceği gibi istihdamda bir gerileme söz konusudur. 1994’de çalışanların %22,2’si sanayi sektöründe istihdam edilirken, bu oran 1995’de %21,5’e 1996’da da %21,7’ye düşmüştür.

B. YATIRIMLAR VE BÜYÜME

1994 kriz yılında sanayi kesiminin yatırım kararları olumsuz etkilenmiştir. Üretken sermayenin para sermayeye kaymasının ve sınıai yatırımlardaki gerileme ve yatırım profilindeki çarpıklığın nedenleri, 1980 sonrası sermaye birikiminin süreç ve ilişkilerinde, özellikle de dönemin sonlarındaki finansal yapı ve politikalarda aranmalıdır. Sermayenin, geleceğin ileri teknoloji alanlarında yatırım yerine, paranın spekülatif çevriminin yüksek olduğu alanlarda kısa sürede risk-siz ve yüksek kar sağlayan finansal işlemlere (repo, bono vb..) yönelerek nasıl rantıye sermaye konumuna geldiğini TÜSİAD çalışmasından görmek mümkündür.¹⁴⁹ 500 büyük firma araştırmasında; net katma değer içindeki ücret payı 1991 yılında %55,8’den 1995 yılında %39,2’ye gerilerken, faiz ve kar paylarının 1995 yılında sırasıyla, %29,6 ve %30,5 gibi birbirine yakın gerçekleştiğini ortaya koyan bulgular, ticari ve mali sermayenin üretken sermaye aleyhine olarak sürekli payını arttırdığını göstermesi bakımından önemlidir. 1995 ve 1996 yıllarında banka karlarının sanayi karlarını üçe katladığını orta-

---

¹⁴⁸ Nergis SCHULZE; “Türkiye’de İşgücü Piyasası, İşsizlik ve İstihdam Politikaları”, İktisat Dergisi, Şubat 1997, s.11.

¹⁴⁹ Uğur ESER; “Türkiye’de Finansal Serbestleşme Deneyiminin Öğrettikleri ve Reel Ekonomi”, İktisat Dergisi, S:363, Ocak 1997, s.77.

ya koyan bulgular da; yüksek faizler yoluyla mali sermayeye aktarılan kaynakların ne boyutta olduğunu göstermektedir.

Tablo 25: İmalat Sanayi Sabit Sermaye Yatırımları (1993-1997)

Yıllar	Kamu Sektörü		Özel Sektör	
	Toplam İçindeki Payı (Cari Fiyatlarla)	% Değişme	Toplam İçindeki Payı (Cari Fiyatlarla)	% Değişme
1993	3,2	--	23,6	--
1994	3,0	-47,5	23,8	-9,0
1995	5,5	81,0	25,4	15,7
1996 ¹	4,5	-11,7	25,7	12,1
1997 ²	2,4	-38,0	25,3	3,4

(1) Gerçekleşme Tahmini (2) Program

Kaynak: D.P.T.; "Türkiye Temel Ekonomik Göstergeler", Ankara, Nisan 1997, s.33.

Son yıllarda gittikçe artan kamu finansman açıklarının yurtiçi faiz oranları üzerindeki baskısının devam etmesi ve yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi özel kesim yatırılabilir fonlarının para piyasalarına yönelmesi ve artan finansman maliyetleri de yatırımları olumsuz yönde etkilemiştir. 1993'ten 1994'e imalat sanayi yatırımlarındaki değişikliklere baktığımızda kamu kesimi imalat sanayi sabit sermaye yatırımları %47,5'lik bir düşüş, özel kesim imalat sanayi sabit sermaye yatırımları %9'luk bir düşüş göstermiştir. Ancak 1996 yılında yürürlüğe giren gümrük birliğine hazırlık çalışmaları çerçevesinde 1995 yılında imalat sanayindeki sabit sermaye yatırımlarında belirgin bir artış gözlenmiştir. İmalat sanayinde özel kesim sabit sermaye yatırımları 1995 yılında %15,7 kamu kesimi yatırımları ise %81 artmıştır.

1996 yılında imalat sanayindeki sabit sermaye yatırımlarının kamu kesiminde %11,7 oranında azalacağı, özel kesimde ise %12,1 oranında artacağı tahmin edilmektedir.

İmalat sanayinde 1995 yılında sabit yatırım tutarı 1.806.916 milyar TL. olan 3.746 adet, 1996 yılında ise sabit yatırım tutarı 1.409.592 milyar TL.'ye ulaşan 3.304 adet yatırım teşvik belgesi düzenlenmiştir.¹⁵⁰

Son yıllarda dünya ile bütünleşme politikalarına paralel olarak; ülkemizde yabancı sermaye yatırım ve ortaklarının giderek arttığı gözlenmektedir. Yerli firmaların teknolojisini ve rekabet gücünü olumlu yönde etkileyen bu gelişme, firmaların A.T. ve dünya pazarlarına açılmalarını kolaylaştıracaktır. İmalat sanayi kapsamında 1995 yılında 2 milyar dolar tutarında 411 adet izin verilirken, 1996 yılının ilk sekiz ayında verilen izin sayısı 175, izin verilen yabancı sermaye tutarı ise 1 milyar dolara ulaşmıştır.

1994 yılından itibaren sanayi sektörü ve imalat sanayi büyüme hızlarına baktığımızda 1993 yılında %8,2 olan sanayi büyüme hızı 1994 yılında %5,7 gerilemiş, 1995 yılında %12,1 artmış, 1996 yılında ise %7,1 olmuştur.

C. SANAYİDE VERİMLİLİK VE TEKNOLOJİK DEĞİŞİM

Makro-ekonomik istikrarın sağlanamaması ve buna bağlı olarak yüksek enflasyondan kaynaklanan sorunlar, sanayinin rekabet gücünü ve gelişmesini olumsuz etkilemeye devam etmektedir. Sanayinin başlıca yapısal sorunları ise, ölçek sorunları, uluslararası

---

¹⁵⁰ D.P.T.; a.g.e., s.29.

standartlarda ürün kalitesi ve pazarlama organizasyonunda yeterli gelişmenin sağlanamaması, teknolojik gelişmelerin yeterince izlenememesi, girdi fiyatlarının ve finansman giderlerinin yüksek olmasıdır.

Tablo 26: İmalat Sanayinde Verimlilik (500 Büyük Firma)

Yıllar	Özel Sektörde İşgücü Verimliliği Değişimi	Kamu Kesiminde İşgücü Verimliliği Değişimi
1990	16,0	2,4
1991	20,5	2,6
1992	11,3	15,0
1993	14,8	12,1
1994	-16,4	8,9
1995	19,4	26,2

Kaynak: Uğur ESER; "Türkiye'de Finansal Serbestleşme Deneyiminin Öğrettikleri ve Reel Ekonomi", İktisat Dergisi, Ocak 1997, s.77.

İstikrar programı ile de AR-GE faaliyetlerine yeterli kaynak ayrılamadığından sanayi, teknoloji üreten bir yapıya kavuşturulamamış ve sanayinin rekabet gücüne bu yönde önemli bir katkı sağlanamamıştır.

Sanayi sektörü, teknolojik güç ve kapasite, rekabet yeteneği ve emek verimliliği bakımından hala geri bir noktadadır. Yatırımlardaki gerileme nedeniyle sermaye stokunun aşınması, düşük emek verimliliği ve geri teknoloji ile çalışılması nedeniyle Türkiye sanayinin rekabet gücü zayıftır.

D.İ.E.'nin AR-GE harcamalarıyla ilgili en son araştırması; 1995 yılında Türkiye'nin G.S.M.H.'nin ancak binde 3,8'ini ileri teknoloji ya-

tırımlarına ayırdığını, aynı yılda kişi başına sadece 21,4 dolar AR-GE harcaması yapıldığını ortaya koymaktadır. 1991 yılında ise bu oran ve miktarlar sırasıyla, binde 5,3 ve 25,4 dolar düzeyindedir.

D. SANAYİ VE DIŞ TİCARET

1994 yılında yaşanan ekonomik krizin atlatılmasında önemli rol oynayan sanayi ürünleri ihracatındaki artış 1995 yılında da devam etmiş ve imalat sanayi ürünleri ihracatı 1995 yılında %21 artmıştır. Aynı dönemde imalat sanayi ihracatı 20,3 milyar dolara ulaşarak, toplam ihracat içerisinde imalat sanayinin payı %93,9 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 27: Sanayi Sektörü İhracat Göstergeleri (1990-1996)

Yıllar	Sanayi İhracat Değeri (Milyon \$)	Sanayi İhracatı % Değişimi
1990	10.242	12,7
1991	10.575	3,3
1992	12.151	15,3
1993	12.726	4,4
1994	15.363	20,7
1995	18.917	23,1
1996	19.996	5,7

Kaynak: D.İ.E.; "Türkiye Ekonomisi: İstatistik ve Yorumlar", Eylül 1997, s.180-181

D.P.T.; "Türkiye Temel Ekonomik Göstergeler", Nisan 1997, s.65.

Sanayi sektörü ve imalat sanayinin ihracat değerleriyle değişim oranlarına baktığımızda 1994 yılında başlayan artışın 1995'de de sürdüğü fakat 1996 yılında bunun devam ettirilemediğini görmekteyiz. 1996 yılında ihracat değeri 19.996 milyon dolar olarak gerçekleşmiş ve bir önceki yıla göre %5,7'lik bir artış gözlenmiştir.

Tablo 28: İmalat Sanayi İhracat Göstergeleri (1992-1996)

Yıllar	İhracat Değeri (Milyon \$)	% Değişme	
1992	13.263	6,1	1992/93
1993	14.068	19,2	1993/94
1994	16.775	21,0	1994/95
1995	20.298	9,4	1995/96 ¹
1996 ¹	10.225	-6,6	1996/97 ¹

(1) Ocak-Haziran

Kaynak: D.İ.E.; "Türkiye Ekonomisi: İstatistik ve Yorumlar", Eylül 1997, s.180-181

D.P.T.; "Türkiye Temel Ekonomik Göstergeler", Nisan 1997, s.65.

Ekonomideki canlanmanın yanında, A.T. ile gümrük birliği öncesi ithalattaki koruma oranlarının düşürülmesi, bazı ithal mallarının fiyatlarında görülen artış ve TL.'nin reel değer artışı sonucunda, sanayi ithalatı 1995 yılında %56,4 artarak 30.301 milyon dolara ulaşmıştır. Aynı dönemde sanayi ithalatının toplam ithalat içindeki payı %83,4'dür.

Tablo 29: Sanayi Sektörü İthalat Göstergeleri (1990-1996)

Yıllar	Sanayi İthalat Değeri (Milyon \$)	Sanayi İthalatı % Değişimi	Sanayi İthalatının Toplam İthalat İçindeki Payı (%)
1990	16.990	43,5	76,2
1991	17.242	1,5	81,9
1992	18.632	8,1	81,5
1993	24.714	32,6	84,0
1994	19.081	-22,8	82,6
1995	29.778	56,1	83,4
1996	35.332	18,7	83,2

Kaynak: D.İ.E.; "Türkiye Ekonomisi: İstatistik ve Yorumlar", Eylül 1997, s.180-181

D.P.T.; "Türkiye Temel Ekonomik Göstergeler", Nisan 1997, s.65.

5 Nisan istikrar önlemlerinin alındığı 1994 yılı öncesi ve sonrasını karşılaştırdığımızda; 1992 yılından 1993 yılına büyük artış gösteren ithalat değeri 24.714 milyon dolardı.

Türk ekonomisinin sık sık sıkıntılara girmesinin nedenlerinden biri cari açığıdır. Cari denge üzerinde de en etkili iki kalem ihracat ve ithalat hacimleridir. Dış ticaret sürekli açık vermektedir. Bu büyük ölçüde ithalattan kaynaklanmaktadır. İhracatta da artış azalma eğilimindedir. Ancak etkisi daha azdır.

İmalat sanayinin ithalat değerlerine ve değişme oranına baktığımızda 5 Nisan istikrar önlemleri öncesine göre artış gösterdiğini görmekteyiz. Bu artış da dış ticaret açığının daha da aratmasına neden olmaktadır.

Tablo 30: İmalat Sanayi İthalat Göstergeleri (1992-1996)

Yıllar	İthalat Değeri (Milyon \$)	% Değişme	
1992	18.889	32,3	1992/93
1993	24.996	-22,5	1993/94
1994	19.369	56,4	1994/95
1995	30.301	28,9	1995/96 ¹
1996 ¹	16.877		

(1) Ocak-Haziran

Kaynak: D.İ.E.; "Türkiye Ekonomisi: İstatistik ve Yorumlar", Eylül 1997, s.180-181

Kaynak: D.P.T.; "Türkiye Temel Ekonomik Göstergeler", Nisan 1997, s.65.

S O N U Ç

İstikrar programları gelişmekte olan ÷lkelerde ödemeler dengesi açıkları ve yüksek enflasyon sorunları karşısında 1970'lerde ve 1980'lerde yoğun biçimde uygulanmıştır. Bu programlar her ne kadar literatürde program hedefleri ve uygulama sonuçları açısından ortodoks ve heterodoks olarak ikiye ayrılrsa da hareket noktası monetarist iktisat anlayışına dayanmaktadır.

Ortodoks istikrar programlarının unsurları; para arzının kontrol altına alınması, kamu açıklarının azaltılması, devalüasyon, etkinliğı artırmaya dönük arz yönlü programlar ve üretim kapasitesinin artırılmasıdır.

Heterodoks istikrar programlarının unsurları ise; fiyat ve ücretlerin dondurulması, sabit döviz kuru ve bütçe açıklarını ortadan kaldırmak ve yardımcı olarak parasal reform amacıyla mali disiplin sağlanmasıdır.

Çalışmada incelenen Arjantin, Brezilya, İsrail, Meksika ve Güney Kore'de uygulanan bir çok program gerek fikir ve eylem düzeyinde oluşumları gerekse de araçları yönünden önemli benzerlikler taşımaktadır. Bu ülkelerde uygulanan istikrar programlarının sonuçlarını genel olarak değerlendirdiğimizde program uygulamalarının ilk aşamalarında enflasyonda bir miktar düşüş ve dış ödemeler dengesi açıklarında da bir miktar iyileşme olduğu söylenebilir. Ancak kalıcı bir iyileşme sağlanamamış, ayrıca üretim ve yatırımlarda düşmeler, gelir dağılımındaki bozukluğun daha da kötüleştiği görülmüştür.

Latin Amerika ülkelerinin özellikle 1980 sonrası uygulamaya koyduğu istikrar programları sonucunda kısa dönemli riski daha az olan finansal ve ticari faaliyetlerin sanayi yatırımları aleyhine arttığı, hatta sanayideki şirketlerin bile bu tür faaliyetlere yönelindikleri gözlenmektedir.

Güney Kore ise kısa bir bocalamadan sonra makro dengelerini sağlayıp hızlı bir büyüme sürecine girmiş, sanayileşme sürecine ilişkin belirlediği hedeflere, belli bir çerçeve ve yöntemle ulaşma başarısını göstermiştir.

İsrail'de ise 1985 yılında uygulamaya konan istikrar programının üretimi ve yatırımları düşürmesine rağmen 1985'de %500 civarında olan enflasyonu 1986'da tek haneli rakamlara düşürebildiği için başarılı saymak gerekmektedir.

Türkiye'de 1980 yılına kadar 1958, 1970, 1978-79 yıllarında istikrar programları uygulamaya konmuştur. 1980 sonrası ise 24 Ocak 1980 ve 5 Nisan 1994'te iki önemli istikrar programı vardır. 24 Ocak 1980 istikrar programı ortodoks istikrar programı olarak nitelenirken 5 Nisan programı ise bazı iktisatçılar tarafından heterodoks olarak nitelendirilmektedir.

24 Ocak 1980 öncesinde Türkiye ekonomisi, dış ödeme güçlükleri ve yüksek oranda fiyat artışları biçiminde görülen ağır bir bunalıma girmiş, bunun üzerine 24 Ocak 1980'de istikrar programı uygulamaya konmuştur. Bu programda, dış ticarete ilişkin, yabancı sermayenin teşvikine ilişkin, serbest piyasa sistemine ilişkin düzenlemeler ve kurumsal düzenlemeler yer almıştır. Bu istikrar programı Türkiye ekonomisi açısından bir dönüm noktası niteliğini taşımakta, daha önceki istikrar programlarından farklı olarak para, maliye, dış ticaret ve döviz kuru politikalarında köklü değişiklikler önermekte ve ithal ikameci sanayileşme modeli terk edilerek ihracata dayalı sanayileşme stratejisi benimsenmektedir.

Programın enflasyon üzerindeki etkisi pek başarılı olamamış 1980-1982 döneminde düşüş gösterse de 1983'den itibaren tekrar yükselmeye başlamıştır. Dış ticaret üzerindeki etkisi en başarılı olduğu alan olmasına rağmen ihracattaki hızlı artışlar dış borç artışını engelleyememiştir. 1980 yılında dış borçların GSMH içindeki payı %25 iken 1988'de %53 düzeyine ulaştı. Yatırımlar üzerindeki etkisi için olumlu şeyler söylemek pek mümkün değildir.

Türkiye ekonomisi açısından bir diğer önemli istikrar programı 5 Nisan 1994'de uygulamaya konan istikrar programıdır. Yine bu program öncesinde ülke ekonomisi bir kriz içinde görülmektedir. 1994'ün ilk ayından itibaren bir finans krizi ve bunu izleyen ekonomik bir daralma söz konusudur. Kamu kesimi açığının milli gelire oranı 1988-1993 yılları arasında ortalama %8,4 iken 1993 yılında %21,1'e çıkmış, yine aynı yılda dış ödemeler dengesi 6 milyar dolar açıkla rekor düzeye ulaşmıştır. Tasarruflarda istikrar programı öncesinde hızlı bir düşüş içinde olduğu görülmektedir.

Yaşanan kriz nedeniyle uygulamaya konulan istikrar programı gelir artırıcı önlemler, harcama kısıcı önlemler, kamu maliyesi ile ilgili önlemler, harcama kısıcı önlemler, kamu maliyesi ile ilgili önlemler,

döviz kuru, ücret ve fiyat politikaları, merkez bankası ve bankacılık kesimi ile ilgili önlemler, sermaye piyasası ile ilgili önlemler ve yapısal düzenlemelerden oluşuyordu.

Bu önlemlerin enflasyon ve dış ticaret üzerinde ne ölçüde ve nasıl etkili olduğuna baktığımızda; 1994 istikrar programının ekonomik kalkınma amacını unutmakla kalmayıp, enflasyonu düşürmeyi de amaç edinmemesi ve dış ödemelerde borç itfasının düzenli yürütmesini gözetmekle yetindiği görülmektedir. Dış ticaret dengesinde 1993'ten 1994'e geçici bir iyileşme sağlanmış, 1995'te tekrar yükselmiştir. Üretim üzerindeki etkisi olumsuz iken GSMH büyüme hızında artış olmuş, 1994'te %-6,1 iken 1995'de %8'e ulaşmıştır.

İki önemli istikrar programı Türk sanayi üzerinde de önemli etkiler yaratmıştır. Bu istikrar programları uygulamalarının öncesi ve sonrasında sanayi üretimi, yatırımı, dış ticareti, verimlilik ve teknolojik değişim ile istihdamdaki değişiklikler karşılaştırıldığında ne ölçüde ve ne yönde etkili oldukları saptanabilmektedir.

24 Ocak programı öncesinde; içe dönük/ithal ikameci sanayileşme politikalarına paralel olarak dış dünya ile ilişkiler kopmuş, 1970'lerin sonlarına gelindiğinde döviz darboğazından kaynaklanan büyük bir krize girmiştir. Sermaye birikimi zayıf, teknolojisi geri, verimliliği düşük, korunan, iç pazar için üretim yapan, döviz üretemeyen bir sanayi yapısıyla ithal ikameci sanayileşme modeli tıkanmıştır.

1980 sonrasında dışa açılma sürecini yaşayan Türkiye sanayinde buna uygun bir üretim ve yatırım performansının ortaya konulmadığı, özellikle ihracata yönelik sektörlerde kaynakların oldukça düşük bir kısmının yatırıma yöneldiği anlaşılmaktadır. Üretim kapasitesini artıran yeni yatırımların yapılmaması sanayinin verimlilik artışlarına dayalı büyüme süreçlerini olumsuz yönde etkilemiştir.

İhracata yönelik sanayileşme stratejisinin yatırım programlarında öngördüğü sektör önceliklerine bakıldığında, kamu sektörünün imalat sanayinden çekilerek ulaştırma, haberleşme ve enerji gibi sektörlerde yoğunlaştığı, özel sektörün ise daha çok konut sektörüne yöneldiği görülmektedir. Verilerle ifade edilirse 1970-79 döneminde yılda ortalama %8,4'lük bir artış gösteren toplam imalat sanayi yatırımları ekonominin bunalıma girdiği 1978 yılından itibaren gerilemeye başlamış 1980-1984 döneminde reel olarak yılda ortalama %9,2, 1980-1988 döneminde ise %6,1'lik düşüş göstermiştir. Bu gelişmenin sonucu olarak imalat sanayinin toplam yatırımlar içindeki payı 1970-1979 döneminde %30,1'den, 1980-1984 döneminde %25,5'e, 1980-1988'de ise %22'ye gerilemiştir. Bu durum büyük ölçüde, kamu sektörü imalat sanayi yatırımlarındaki gerilemeden kaynaklanmıştır.¹⁵¹

24 Ocak istikrar programı sonrasında istihdamda da olumlu gelişmeler gözlenememiş, 1970-1980 döneminde imalat sanayinde çalışanlar ortalamasındaki yıllık artış hızı %5 dolayındayken 1980-1988 döneminde artış hızı %2.8'e gerilemiştir.

1980 sonrası dönemde, sanayinin verimlilik ve rekabet gücünü artırma yönündeki teknolojik değişim etkinliklerinin çok sınırlı olduğu, ihracata yönelik sanayileşme modelinin firmaların teknolojik değişim harcamalarını artırmamış olduğu görülmektedir.

1980 programının en olumlu etkileri ihracat üzerinde yarattığı etkilerdir. 1979 yılında ihracat 2.261 milyon dolar iken 1980'de 2.910 milyon dolar olmuş, 1985'de 11.343 milyona çıkmıştır. İthalat rejiminin serbestleşmesinin sonucu olarak 1978-1979 döneminde ortalama %5,2 oranında gerileyen ithalatın yıllık artış oranı 1980-1990 döneminde %15,6 olarak gerçekleşmiştir.

---

¹⁵¹ Taner BERKSOY v.d. ; a.g.e. s.12.

Türkiye'nin 1980'li yıllarda dış ekonomik ilişkilerde ve ihracat alanında gösterdiği gelişme, bir önceki dönemin ekonomiye damgasının vurmuş ve sanayiye durma noktasına getirmiş olan yapısal bir olumsuzluğu düzeltmesi bakımından olumlu saymak gerekmektedir. Ancak ihracatta sağlanan olumlu gelişme ekonominin yüksek bir orana ulaşan ithalata bağımlılığı ile birlikte sağlanmıştır.

Türkiye ekonomisinin kriz içine girdiği 1994 yılı öncesinde sanayi 1988 ve sonrasındaki makro dengesizlikler sonucu ciddi bir sarıntı içindeydi. 1988-1989 yıllarında yaşanan yüksek oranlı enflasyon ve durgunluk nedeniyle yatırımlarda ve üretimlerde düşüşler görülmüştür. 1982 yılında %8,8 olan imalat sanayi üretim endeksi değişim oranı 1992 yılında %4,3 düzeyindedir. Ekonominin kriz içine girdiği 1994 yılında 5 Nisan'da bu krizden kurtulmak için alınan istikrar önlemlerinin, talebi baskı altına alan ve yatırımları kısıtlayan etkisi diğer sektörlerde olduğu gibi sanayi sektöründe de kendini hissettirdi.

Sanayi üretim endeksi değişim oranları 1993 yılında %8,1 iken 1994 kriz yılında %6,2 gerilemiş, 1995'te %12,6'lık bir artış sağlanırken, bu artış 1996 yılında devam ettirilememiş %7,7 düzeyinde kalmıştır.

5 Nisan istikrar programı sonrası sanayi sektörünün istihdam durumunda ise bir gerileme söz konusudur. 1993 yılında çalışanların %21,8'i sanayi sektöründe istihdam edilirken 1994'te %22,2, 1995 yılında %21,5, 1996'da ise %21,7'si istihdam edilmiştir.

1994 kriz yılında sanayi kesiminin yatırım kararları olumsuz etkilenmiştir. T.Ü.S.İ.A.D.'ın 500 büyük firma araştırmasında da belirtildiği gibi 1995-1996 yıllarında banka karları sanayi karlarının üçe katlamaktadır. Bu durum da yüksek faizler yoluyla sanayi yatırımlarının gerilemesine ve kaynakların mali sermayeye akıtılmasına neden olmaktadır.

İstikrar programı sanayinin verimliliğinde ve teknolojik yapısında bir değişiklik yaratacak etkide bulunmamıştır. Ar-Ge faaliyetlerine yeterli kaynak ayrılmadığından sanayi, teknoloji üreten bir yapıya kavuşturulamamış ve sanayinin rekabet gücüne bu yönde önemli bir katkı sağlanamamıştır. D.İ.E.'nin Ar-Ge harcamalarıyla ilgili bir araştırmada 1995 yılında Türkiye'nin G.S.M.H.'nin ancak binde 3,8'ini ileri teknoloji yatırımlarına ayırdığı, aynı yalda kişi başına sadece 21,4 dolar Ar-Ge harcaması yapıldığı ortaya konulmaktadır.

1994 yılında yaşanan krizin atlatılmasında önemli rol oynayan sanayi ürünleri ihracatındaki artış 1995 yılında da devam etmiş sanayi ürünleri ihracatı %23,1 artmıştır. Ancak bu artış 1996 yılında devam ettirilememiştir. İhracattaki bu artışla birlikte ithalatta da artış görülmüş sanayi ürünleri ithalatı 1995 yılında %56,1'lik bir artış göstermiştir.

1980 sonrası dönemde sanayide köklü yapısal değişiklikler amaçlayan dışa açık, liberal ve piyasa yönlü modelin büyüme ve sanayileşme sürecinde ortaya koyduğu tablo için çok fazla olumlu şeyler söylemek mümkün değildir. Gelir ve kaynak dağılımındaki çarpıklık toplumun üretken kesimlerini geri plana itmiştir. Sermaye birikiminin, üretken olmayan kesimlerin elinde yoğunlaşmasının bir sonucu olarak yatırımlarda bir gerileme ve ortaya "sanayisizleşme" sorunu ortaya çıkmıştır. Sorun sadece sanayileşmenin geri plana atılması değil, sanayileşmenin dinamiğini oluşturan imalat sanayinin, teknolojisinin eskimesi, verimliliğinin düşmesi ve rekabet gücünün hızla azalmasıdır. Türkiye'nin sanayi yatırımlarını hızlandıran, teknolojik değişimi ve verimlilik düzeyini yükseltmeyi amaçlayan yeni bir sanayileşme programına gereksinimi vardır.

Türkiye sanayileşme sürecinde küçümsenmeyecek bir aşamaya ulaşmış olmasına rağmen, üretim yapısı, verimlilik düzeyi ve rekabet gücü ekonomik ve gelişme için gerekli olan düzeyin gerisinde-

dir. Sanayileşme sürecini tamamlayan bir ülkede imalat sanayinin üretim ve istihdam payının düştüğü görülmekte, hizmet sektörüne doğru yeni bir yapısal dönüşüm başlatılmaktadır. Çalışmamızdaki değerlendirmeler Türkiye'nin sanayileşme yolunda önemli adımlar atmış olmasına karşın henüz bu tür bir dönüşümü gerçekleştirecek düzeye ulaşamadığını göstermektedir.

Sektörel yeniden yapılanmayı hedefleyen yeni bir sanayileşme atılımını gerçekleştirmek için önce sanayileşme perspektifinin ve stratejisinin belirlenmesi gerekecektir. Makro dengesizlikleri gidermek amacıyla alınacak istikrar önlemlerinin dolayısıyla yeni istikrar programlarının bu doğrultuda sanayileşmenin önünü açacak bir yapıda olması gerekmektedir. Bu yönde, makro düzeyde ve sektörel düzeyde olmak üzere, kısa, orta ve uzun dönemli öncelikleri iyi belirlenmiş ticaret ve sanayi politikalarının önemi büyüktür. Öncelikler açısından yeni stratejinin uzun dönemli bir perspektif ile sanayi yatırımlarını, sanayi üretiminin verimliliğini ve rekabet gücünü artıran teknolojik gelişme ve yenilikleri içermesi gerekmektedir.

Y A R A R L A N I L A N K A Y N A K L A R

- AKAY Seda E. : **Güney Kore'nin Ekonomik Gelişme Süreci ve Devletin Toplumsal Sınıflarla İlişkisi**, İktisat Dergisi, Nisan-Mayıs 1997.
- AKYÜZ Yılmaz : **Ekonomide Liberalleşme ve Sanayileşme Latin Amerika Deneyimi**, Mülkiyeliler Birliği Dergisi, S.165, Cilt: XVIII, Mart 1994.
- APAK Sudi : **Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik İstikrar Uygulamaları**, Anahar Yayınları, İstanbul 1993.
- ASLAN Nurdan : **Yüksek Enflasyon ve İstikrar Programları**, Banka ve Ekonomik Yorumlar, Nisan 1994

- AYDIN Bahadır : **Heterodoks ve Ortodoks İstikrar Programları Üzerine Bir Değerlendirme**, Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Kasım 1995, S.185.
- BAŞOL Koray : **Türkiye Ekonomisi**, Ankara Üniversitesi İktisat Fakültesi Ders Yayınları No:1, Eskişehir Kasım 1995.
- BERKSOY Taner : **Az gelişmiş ülkelerde İhracata Yönelik Sanayileşme**, Belge Yayınları, İstanbul 1982.
- BERKSOY Taner : **1993'ten 1994'e Türkiye Ekonomisi**, Ekonomik Forum Dergisi, Ocak 1994,
- BLEJER Mario I. - CHEASTY Adrienne : **High Inflation, Heterodox Stabilization and Fiscal Policy**, International Monetary Fund, Washington D.C., Journal of Development Economics 27(1987), North Holland.
- BORATAV - TÜRKCAN v.d. : **IMF İstikrar Programları ve Türkiye**, Savaş Yayınları, 1982.
- BORATAV Korkut : **İstikrar ve Yapısal Uyum Programlarının Bir Bilançosuna Doğru**, Mülkiyeliler Birliği Yayını, Ankara 1990, S.2.
- BORATAV Korkut : **IMF Reçeteleri ve İktisat Programı Deneyleri**, Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Cilt XIX, S.182.
- BORATAV Korkut - KEYDER Çağlar - PAMUK Şevket : **Krizin Gelişimi ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu**, Kaynak Yayınları, No: 24, Ankara 1984.
- BERKSOY Taner - ESEN Uğur - KIRMANOĞLU Hasan : **Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT'ler**, Ankara, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993.

- BORATAV Korkut - : **Türkiye Ekonomisinde 5 Nisan Kararları Öncesi ve Muhtemel Sonraları**, Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Temmuz 1994, S.169, Cilt XVIII.
- ULUĞBAY Hikmet -
- UYGUR Ercan -
- YELDAN Erinç
- CARDOSO Eliana A. - : **Brazil's Tropical Plan**, American Economic Review, May 1987, Vol:77, No:2.
- DORNBUSCH Rudiger
- CHOSSUDOVSKY : **IMF, Brezilya'yı nasıl kurtardı?**, İktisat Dergisi, Mart 1994, Yıl 30, S.347.
- Michel (Çev: DEMİRER Aydın)
- ÇAKMAN Kemal - : **On Stabilization and Liberalization Policies (with references to Argentinian and Israeli experience)**, Yapı Kredi Economic Review, Vol.IV, No.4, January 1991.
- ÇAPAN Demet
- ÇAPOĞLU Gökhan : **Türkiye İstikrar İçinde Nasıl Kalkınır?** Adım Yayıncılık, Ankara.
- ÇARIKÇI Emin : **Yarı Gelişmiş Ülkelerde ve Türkiye'de Sanayileşme Politikaları**, Turhan Kitabevi, Ankara 1983, s.66.
- ÇEÇEN Aydın - : **Türkiye'de Ekonomik Büyüme, Yapısal Dönüşüm ve Kriz**, Egemen Yayınları, İstanbul 1990.
- DOĞRUEL Suut -
- DOĞRUEL Fatma
- ÇİFTÇİOĞLU Serhan : **Dış Borçlar, Üretim ve İstihdamın Sektörel Dağılımı ve Türkiye Ekonomisindeki Kriz**, Ekonomik Yaklaşım, Cilt 6, S.15, Kış 1995.
- ÇİFTÇİOĞLU Serhan : **Türkiye Ekonomisinde Krizin Rasyonel Beklentiler Yaklaşımı ile Analizi**, Ekonomik Yaklaşım, Cilt 5, S.12, 1994.
- ÇUBUKÇU Tuğrul : **İstikrar Programlarının Tutarlılığı**, Hacettepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt XVIII, Nisan 1994.

- DERELİ Doğan : **Meksika Mali Krizinden Türkiye'nin Alacağı Dersler**, Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, S.7, Yıl 33, Temmuz 1996.
- DOĞAN Seyhun - ŞANLI Bahar : **5 Nisan 1994 Ekonomik Önlemler Uygulama Planı'nın Kamu Kesimi Açıklarına Yönelik Tedbirleri ve Sonuçları**, Banka ve Ekonomik Yorumlar, Yıl 34, Nisan 97.
- DOĞAN Yalçın : **IMF Kıskaçında Türkiye**, Toplum Yayınevi, Ankara.
- DURDAĞ Mete : **1980 Yılı Uygulamasının Işığında İstikrar Programının Genel Bir Değerlendirilmesi**, Toplum ve Bilim 14, Yaz 1981, Ağustos.
- EGELİ Hüseyin A. : **Türkiye'de İzlenen Sanayileşme Stratejilerinin Sanayi Gelişimi Açısından Değerlendirilmesi**, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Sanayi Yıllığı 93, Ankara 1993.
- EKEN Nazif : **1980 Stabilizasyon Paketinin 1958, 1970 ve 1978-1979 Paketleri İle Karşılaştırmalı Analizi**, Yurt Yayınevi, Ankara 1984.
- ERDOST Cevdet - BERKSOY Taner : **IMF İstikrar Programları ve Türkiye**, Ekonomik Yaklaşım, Ankara İ.İ.B.F., 1982, Cilt 3, S.7.
- ESEN Oğuz : **Heterodoks İstikrar Programları Teori ve Uygulama**, ODTÜ Gelişme Dergisi, 1989, Cilt 16, S.3-4.
- ESEN Oğuz : **Hiperenflasyon Korkusu ve İstikrar Programları**, Ekonomik Yaklaşım Dergisi, İlkbahar 1993, Cilt:IV, S.8, Ankara 1993.

- ESER Uğur : **Türkiye'de Finansal Serbestleşme Deneyiminin Öğrettikleri ve Reel Ekonomi**, İktisat Dergisi, S:363, Ocak 1997.
- ESER Uğur : **Türkiye'de Sanayileşme**, İmge Kitabevi, Ankara 1993.
- ESER Uğur - ESER Kadir : **Türkiye'de Sanayi Sektörünün Yapısı ve Gelişme Eğilimi**, Türk Harb-İş Sendikası, Nisan 1995, Ankara.
- FISCHER Stanley : **The Israeli Stabilization Program 1985-1986**, American Economic Review, May, 1987, Vol:77, No:2.
- FRENKEL Roberto : **Heteredoks Theory and Policy (The Plain Austral in Argentina)**, Journal of Development Economics, 1987, N.27.
- GERMİ Cevat : **Türkiye'de 1980-1990 Döneminde Uygulanan İstikrar Programları Üzerine Bir Değerlendirme**, 3. İzmir İktisat Kongresi, Gelişme Stratejileri ve Makro Ekonomik Programlar, DPT, 1992.
- HATİPOĞLU Zeyyat - AYSAN Mustafa : **Türkiye Ekonomisinde 1994 Bunalımı**, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul.
- HEYMANN Daniel : **The Austral Plan**, The American Economic Review, May 1987, Vol 77, No:2.
- KARAKAŞ Eser : **1997 Yılına Girerken Türkiye Ekonomisi**, İktisat Dergisi, Ocak 1997, S.363, İstanbul.
- KAZGAN Gülten : **Paket Çok Yetersiz**, İktisat Dergisi, Mayıs-Haziran 1994, Yıl:30, S.349.
- KAZGAN Gülten : **Krizin Asıl Nedeni Aşırı Serbestlik**, İktisat Dergisi, Ağustos 1994, Yıl:30, S.351.

- KAZGAN Gülten : **1994'e Girerken Türkiye Ekonomisi-Durum Ciddi Ama Umutsuz Değil**, Forum Dergisi, Ocak 1994.
- KAZGAN Gülten : **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- KAZGAN Gülten : **Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1994.
- KEPENEK Yakup : **Türkiye Ekonomisi (Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla)**, Verso Yayıncılık, Mayıs 1990.
- KHAN Mohsin S. - KNIGHT Malcolm D. : **Stabilization Programs in Developing Countries: A Formal Frame Work**, IMF Staff Papers ,Vol.28, No.1, 1981.
- KIZILYAYLALI Hüsni : **Türkiye Ekonomisinin Ana Sorunları**, Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, S.12, Aralık 95.
- KOZANOĞLU Hayri : **Meksika'da Kriz ve Gelişmeler**, İktisat Dergisi, Nisan-Mayıs 1997.
- KÖFTEOĞLU Fehmi : **Kriz İstikrar Paketi Önlemlerini Yeniden Gündeme Getirirken**, İktisat Dergisi, Şubat 1994, Yıl 30, S.346.
- KURUÇ Bilsay : **Sanayiye Gerek Var mı, Yok mu?**, İktisat Dergisi, Ocak 1994, Yıl 30, S.345.
- MELTZER Allan H. : **Heterodox Policy and Economic Stabilization**, Journal of Monetary Economics, December 1994, Cilt:34, S.3.
- MORGİL Orhan : **Enflasyonla Mücadelede İstikrar Programlarında Uyumun Sağlanması, 1987-88'de Türkiye Ekonomisi**, Ankara Sanayi Odası Dergisi.

- OKTAR Suat : **Hiperenflasyon ve Heterodoks İstikrar Programları**, Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Temmuz 1994.
- ONUR Turhan - ÖZOL Ertuğrul İhsan - UMAN Nuri : **Sanayi Kesiminde Kriz ve Geleceğe Dönük Beklentiler**, Banka ve Ekonomik Yorumlar, Haziran 1994, Yıl 31
- ORHAN Osman Z. : **Keynezyen ve Monetarist İstikrar Programları**, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul 1990.
- ÖNDER İzzettin : **Ekonomik Kriz Panoraması**, İktisat Dergisi, Nisan 1996, S.356, İstanbul.
- ÖNDER İzzettin - TÜREL Oktar - EKİNCİ Nazım - SOMEL Cem : **Türkiye'de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Ekim 1993.
- ÖZMUCUR Süleyman : **İstikrar Politikaları**, Avcıol Basım Yayım, İstanbul 1991.
- PARASIZ İlker : **Kriz Ekonomisi**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa 1995.
- SAĞLAM Dünder : **Meksika Ekonomik Krizi**, Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, S.1, Yıl 33, Ocak 1996.
- SAĞLAM Dünder - AKTÜRK Yıldırım - GÜRSEL Seyfettin : **Türkiye Ekonomisinde İstikrar Nasıl Sağlanabilir?**, Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi,
- SCHULZE Nergis : **Türkiye'de İşgücü Piyasası, İşsizlik ve İstihdam Politikaları**, İktisat Dergisi, Şubat 1997.
- SÖNMEZ Mustafa : **Türkiye Ekonomisinde Bunalım**, Belge Yayınları, İstanbul 1982.
- SUNGUR Nesrin : **1997: Kriz Yılı**, İktisat Dergisi, Ocak 1997, S.363.

- ŞAHİNKAYA Serdar : **İstikrar Programları Üzerine Bazı Gözlemler ve Yeni İktisat Programı Yaklaşımı**, Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Temmuz 1993, S.157, Cilt XVIII.
- ŞENSES Fikret : **1980 Sonrası Ekonomi Programları Işığında Türkiye'de Sanayileşme**, Verso Yayınları, Ankara 1989.
- ŞENSES Fikret : **Sanayileşmede Yeni Bir Dönem 1980'li Yıllar ve Ötesi**, ODTÜ Gelişme Dergisi 20(4), 1993.
- Haz: ŞENSES Fikret : **Kalkınma İktisadı (Yükselişi ve Gerilemesi)**, İletişim Yayınları, İstanbul 1996.
- ŞENSES Fikret - KIRIM Arman : **Türkiye'de 1980 Sonrası Ekonomik Programlar, Sanayileşme Etkileşimi ve Sanayinin Yeniden Yapılanma Gereklere**, ODTÜ Gelişme Dergisi, 18(1/2)1991.
- TEKELİ İlhan : **Türkiye'de ve Dünya'da Yaşanan Ekonomik Bunalım**, Yurt Yayıncılık, Ankara 1984.
- TEKELİ İlhan - İLKİN Selim - AKSOY Ataman - KEPENEK Yakup : **Türkiye'de Sanayi Kesiminde Yoğunlaşma**, Ekonomist Yayıncılık, Ankara 1980.
- TÜĞEN Kamil : **5 Nisan 1994 Tarihli Ekonomik Önlemler Uygulama Planı ve Uygulama Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme**, Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, S.10, Yıl:31, Ekim 1994.
- TÜREL Oktar : **Türkiye'de 1993-1994 Bunalımı Üzerine Düşünceler**, Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Cilt XVIII, S.168, Haziran 1994.
- TÜREL Oktar : **"Ekonomik İstikrar Programlarına Bir Bakış"**, Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım, Yurt Yayınevi, Ankara 1984.

- TÜRKCAN Ergun : **Sorunları Kabus Olmaktan Çıkarıp Avantaja Dönüştürmeli**, İktisat Dergisi, Ocak 1994, Yıl 30, S.345.
- ULAGAY Osman : **Krize Adım Adım**, Milliyet Yayınları, Kasım 1994.
- YALMAN Galip : **Gelişme Stratejileri ve Stabilizasyon Politikaları**, Türkiye'de ve Dünya'da yaşanan Ekonomik Bunalım, Ankara 1984.
- YELDAN Erineç : **1994 Krizinin Yapısal Kaynakları**, Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Kasım 1995, S.185, Cilt XIX.
- YENTÜRK Nurhan : **Türk İmalat Sanayinde Esneklik: Nereye Kadar**, İktisat Dergisi, Şubat 1997.
- YENTÜRK Nurhan : **Sanayileşme İçin Son Fırsat**, İktisat Dergisi, Ocak 1994, Yıl 30, S.345.
- D.İ.E. : **İstatistik Göstergeler (1923-1995)**
- D.İ.E. : **Türkiye Ekonomisi: İstatistik ve Yorumlar**, Ankara Eylül 1997.
- D.P.T. : **Ekonomik Önlemler Uygulama Planı**, Ankara 1994, s.7-16.
- D.P.T. : **Temel Ekonomik Göstergeler**
- D.P.T. : **Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000) - 1997 Yılı Destek Çalışmaları**, Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara.
- D.P.T. : **Ekonomik İstikrar Tedbirleri**, Ankara.
- D.P.T. : **1995 Yılı Geçiş Programı**, İstanbul 1995.
- İstanbul Sanayi Odası : **Türkiye Ekonomisi 1997**, Avcıol Basım Yayın, Nisan 1997.

- M.P.M. : Tüm İmalat Sanayinde Verimlilik Göster-
geleri, 1987-1992, Ankara 1995.
- T.C. Maliye ve Gümrük : Yıllık Ekonomik Raporlar
Bakanlığı
- T.C. Sanayi ve Ticaret : II. Sanayi Şurası, 15-16 Haziran 1995,
Bakanlığı Ankara.
- T.O.B.B. : Yıllık Ekonomik Raporlar
- Türkiye Sosyal, Ekono- : **1980 Sonrası Ticaret ve Sanayileşme**
mik, Siyasal Araştırmalar **Modelinin Sanayi Sektörü ve KİT Üze-**
Vakfı **rinde Etkileri**, Türk Ekonomisine Sosyal
Demokrat Çözümler, Aralık 1991.
- TÜSİAD Raporu 1989 : İstikrarlı Kalkınma ve Yeniden Sanayi-
leşme İçin Ekonomik Çözümü, Yayın No:
T.Ü.S.İ.A.D. - T/89/7/129.